पान्यद्भुतानि पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् सायकैर्बहुसाहस्रैश्छादयामास पांडवं तांशक्रवृष्टिंतुमुलांकर्णचापसमुत्थि
तां वधमन्यतासायकैः पार्थः शलभानिवमारुतः छादयामासमच तंसायकैरर्जुनेरणे पश्यतांसर्वयोधानांदर्शयन्
पाणिलाघवं कर्णोपिद्विषतांहन्ताछादयामासफाल्गुनं सायकैर्बहुसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया तौहषाविवनर्दतौ
नरसिंहौमहारथौ सायकैस्तुप्रतिच्छन्नंचक्रतुःखमजिह्मगैः अदृश्यान्वशरौघेण तौनिघ्नन्तावितरेतरं कर्णपार्थोस्मितिष्ठस्व
कर्णगृहीतिष्ठफाल्गुन इत्येवंतर्जयंतौतौवाक्शल्यैस्तुदंतांतदा युध्यतांसमरेवीरौचित्रंलघुचसुष्ठुच प्रेक्षणीयावभवतांस
र्वेपार्थसमागमे प्रसह्यमानौसमरेसिद्धचारणवार्त्तिकैः अयुध्येतांमहाराजपरस्परवधैषिणौ ततोदुर्योधनोराजंस्ताव
कानभ्यभाषत यत्नात्कृतराधेयंनाहत्वासमरेर्जुनं निवर्तिष्यतिराधेयइतिमामुक्तवान्वृषः एतस्मिन्नंतरेराजन्दृष्ट्वा
कर्णस्यविक्रमं आकर्णमुक्तैरिषुभिः कर्णस्यचतुरोहयान् अनयत्प्रेतलोकायचतुर्भिः श्वेतवाहनः सारथिंचास्यभ
ल्लेनरथनीडादपातयत् छादयामासचशरैस्तवपुत्रस्यपश्यतः संछाद्यमानः समरेहताश्वोहतसारथिः मोहितः श
रजालेनकर्तव्यंनाभ्यपद्यत तंतथाविरथंदृष्ट्वारथमारोप्यतंतदा अश्वत्थामामहाराजभूयोर्जुनमयोधयत् मद्ररा
जश्चरणे कौंतेयमविध्यत्त्रिंशताशरैः शारद्वतस्तुविंशत्यावासुदेवंसमार्पयत् धनंजयंद्वादशभिराजघानशिलीमुखैः
चतुर्भिः सिंधुराजश्चवृषसेनश्चसप्तभिः पृथक्पृथङ्महाराजविव्यधुः कृष्णपांडवौ तथैवतान्प्रत्यविध्यत्कुंती
पुत्रोधनंजयः द्रोणपुत्रंचतुःषष्ट्यामद्रराजंशतेनचसैंधवंदशभिर्बाणैर्वृषसेनंत्रिभिः शरैः शारद्वतंचविंशत्यावि

ध्यापार्थेननाराहः। तेप्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छंतः सव्यसाचिनः सहितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्द्धनंजयं अथार्ज्जुनः सर्वतो
वारणास्त्रंप्रादुश्चक्रेऽस्त्रसायकं नधार्तराष्ट्रान् तेप्रतुरीयुः कुरवः पांडुपुत्रं रथैर्महार्हैः शरवर्षाणप्रवर्षन् ततस्तुतस्मिंस्तु
मुलेसमुच्छ्रितेसुदारुणेभारततमोहनीये तामुखतप्राप्यसराजपुत्रं किरीटमालीव्यसृजंच्छरौघान् राज्यप्रेप्सुः सव्यसाचीकुरू
णांस्मानन्क्लेशानद्वादशवर्षस्तान् गांडीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मासर्वादिशोव्याहरणोदप्रमेयः मदीप्तोल्कमभवच्चांतरिक्ष
देहेषुभीरस्पपतन्वपांसि तान्निगलज्जेनाकिरीटमाली क्रुद्धोरिश्नाजगवेनहंति किरीटमालीमहतामहायशाः शरासने
नाम्मशराननीकजित हयप्रवेकोत्तमनागवर्माणितान कुरूप्रवीरानिषुभिर्व्यपानयत गदाश्चगुर्वीः परिघानयस्मपानसी
श्चशक्तिश्चवरणानराधिपाः महांतिशस्त्राणिचभीमदर्शनाः प्रगृह्यपार्थंसहसाभिदुद्रुवुः ततोयुगांताभ्रमस्वनंम
हन्महेंद्रचापप्रतिमंसगांडिवं चकर्षतेभ्योविहसन्नरर्षभोदहंस्त्वदीयान्मराष्ट्रवर्द्धनं सतानुदीर्णान्सरथांश्चवार
णान् पदातिसंघांश्चमहाधनुर्द्धरः विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणेचकारवीरोयमराष्ट्रवर्द्धनान्॥ ॥इतिद्रोणपर्वणिसि
जयद्रथवधे॰ संजयउवाच श्रुत्वानिनादंधनुषश्चतस्यविस्पष्टमुत्कृष्टमिवांतकस्य शक्राशनिस्फोटसमंसुघोरं वि
कृष्यमाणस्यधनंजयेन त्रासोद्विग्नंतत्पादंतेत्वदीयंतद्बलंनृप युगांतवातसंक्षुब्धंचलद्वीचितरंगिणं प्रनीलमीनम
करंसागरंभद्रवाभवत् सरणेप्रचरत्पार्थः प्रेक्ष्यमाणोधनंजयः युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वाण्यस्त्राणिदर्शयन् अ्या
दृशनं ॥

स ६

महाराजसंधानंचपांडवे उत्कर्षंतंसृजंतंचनस्मपश्यामलाघवात् ततःक्रुद्धोमहाबाहुर्द्रौणिरस्त्रंदुरासदं प्रादुश्चक्रेमहाराजत्रा
सयन्सर्वभारतान् ततःशराःप्रादुरासन्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रिताः प्रदीप्ताग्राःशिखिमुखाःशतशोथसहस्रशः आकर्णपूर्ण
निर्मुक्तैरग्निस्फुलिंगनिभैःशरैः नभोभवत्तदाछन्नमुल्काभिरिवसंवृतं ततःशरौघकारंतत्कौरवेयःसप्रदीपितंअशका
मनसाप्यमैः पांडवःसंभ्रमन्निव नाशयामासविक्रम्यशरैर्दिव्यास्त्रमंत्रितैः नैशंतमोंशुभिःस्तिग्मैर्दिनादाविवभास्करः
ततस्तान्वैवंकेसेसंदीप्तैःशरौघमालिभिः आच्छादियमसय साद्रूनिनिदाघार्कइवप्रभुः ततोदिव्यास्त्रविदुषामहिताःसायका
शवः समास्तन्नतद्विषत्सैमलोकंमानोरिवांशवः तथापरेसमुत्सृष्टाविशिखास्तिग्मतेजः हृदयान्याशुवीराणांविविशुःमि उसः ९
यवंधुवत् पश्रनमीपुःसमरेत्वद्योधाःसुखमानिनः शलभाइववनेदीप्तमग्निंप्राप्यपयुःक्षयं एवंसमर्दयन्शत्रूणांजीवि
तानियशांसिच पार्थश्चचारसंग्रामेमृत्युर्विग्रहवानिव सकिरीटानिवक्त्राणिसांगदान्विपुलान्भुजान् स
कुंडलयुगान्कर्णान्केषांचिदहरच्छरैः सतोमरान्गजस्थानांसप्रासान्हयसादिनां सचर्म्मणोप्रदीसा
नांरथिनांसशरंधनुः समन्तोदानिपांदरणांवाहुंश्चिछेदपांडवः प्रदीप्तोग्रसराचिष्मान्वभौतत्रधनंजयः
सविस्फुलिंगाग्रशिखोज्वलन्निवहुताशनः तंदेवराजप्रतिमंसर्वशस्त्रभृतांवरं युगपद्दिक्षुसर्वासुरथस्थं
पुरुषर्षभं निक्षिपंतंमहास्त्राणिप्रेक्षणीयंधनंजयं नत्यतंरथमार्गेषुधनुर्ज्यातलमादितं निरीक्षितुंनशेकुस्ते
यत्नवंतोपिपार्थिवाः मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांवरे दीप्तोग्रसंमतशरःकिरीटीविरराजह वर्षास्विवोदीर्ण
जलःसेंद्रधन्वांबुदोमहान् महास्त्रसंप्लवेतस्मिन्जिष्णुनासंप्रवर्तिते सुदुस्तरेमहाघोरेममज्जुर्योधपुंगवाः

उत्कृत्तवदनैर्देहैः शरीरैः कृत्तबाहुभिः भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तैः पाणिभिश्चांगुलीकृतैः कृत्ताग्रहस्तैः करिभिः कृत्तदंतैर्मदोत्क
टैः हयैश्च विधुरग्रीवैः रथैश्च शकलीकृतैः निकृत्तान्त्रैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसंधिभिः निश्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च शतशो
थ सहस्रशः मृत्योराघातललितं तत्तदायोधनं महत् अपश्याम महीपाल भीरूणां भयवर्द्धनं आक्रीडमि
व रुद्रस्य पुराभ्यर्दयतः पशून् गजानां च करैर्निर्मुक्तैः करैः सभुजगेव भूः क्वचिद्बभौ स्रग्विराणीव अपद्मैः समाचि
ता विचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूरांगदकुंडलैः स्वर्णचित्रधनुत्रैश्च भांडैश्च गजवाजिनां किरीटशतसंकीर्णानिच त
त्र समाचिता विरराज भृशं चित्रा मही नववधूरिव मज्जमेदःकर्दमिनी शोणितौघतरंगिणी मर्मास्थिभि
रगाधा च केशशैवलशाद्वला शिरोबाहूपलतटा रुग्णाश्रोडास्थिसंकुटा चित्रध्वजपताकाढ्या छत्रचापोर्मिमालि
नी विगतासुमहाकाया गजदेहाभिसंकुला रथोडुपशताकीर्णा हयसंघातरोधसा रथचक्रयुगेषाक्षकूवरैः सुदु
र्गमा प्रासासिशक्तिपरशुविशिखाहिदुरासदा वलकंकमहानक्रा गोमायुमकराकरा गृध्रोदग्रमहाग्राहा शिवा
विरुतभैरवा नृत्यत्प्रेतपिशाचाद्यैर्भूतैः कीर्णा सहस्रशः गतासुयोधनिश्चेष्टशरीरशतवाहिनी महाप्रतिभया
रौद्रा घोरा वैतरणीमिव नदीं प्रवर्त्तयामास भीरूणां भयवर्द्धनीं तां दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः अभूतपू
र्वं कुरुष्व भयमागाद्रणाजिरे ततस्मादाय वीराणामस्त्रैरस्त्राणि पांडवः आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्म्मणि स्थि
तः ततो रथवरान् राजन्नतिक्रामदर्जुनः मोहयन्निव नाराचैर्जुपद्ध्य वधेप्सया विसृजन्नरिसु सर्वाङ्

एम० १७०

शरैनसितत्सारथिः सरथोव्यचरत्संख्ये निघ्नन्योधान्धनंजयः अनंतरंचव्यसृजत्सशरान्वातान् सहस्रशः अदृश्यंतांतरिक्षस्थाः
शतशोथसहस्रशः आददानंमहेष्वासंसंदधानंचसायकं विसृजंतंचकौंतेयंनानुपश्यामवैतदा तथासर्वादिशो
राजन्सर्वाश्चप्रदिशोरथी आकुलीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् विव्याधचचतुःषष्ट्याशराणांनतपर्व
णां सैंधवाभिमुखंयांतंयोधाःसंप्रेक्ष्यपांडवं न्यवर्तंतरणाद्वीरानिराशास्तस्यजीविते योयोभ्यधावदाक्रंदेता
वकःपांडवंरणे तस्यतस्यांतगाबाणाः शरीरेभ्यपतञ्छुभाः कबंधसंकुलंचक्रेतवसैन्यंमहारथः अर्जुनोजयतां
श्रेष्ठः शरैरग्न्यंशुसंनिभैः एवंतत्तवराजेंद्रचतुरंगबलंतदा आकुलीकृत्यकौंतेयोजयद्रथमुपाद्रवत् द्रौणिंपंचा
शताविध्यद्वृषसेनंत्रिभिःशरैः कृपायमाणःकौंतेयःकृपंनवभिरार्दयत् शल्यंषोडशभिर्बाणैःकर्णंद्वात्रिंशता
शरैः सैंधवंतुचतुःषष्ट्याविध्वासिंहइवानदत् सैंधवस्तुतथाविद्धःशरैर्गांडीवधन्वना नचक्षमेसुसंक्रुद्ध
स्तोत्रार्दितइवद्विपः सवराहध्वजस्तूर्णंगार्ध्रपत्रानजिह्मगान् क्रुद्धाशीविषसंकाशान्कर्मारपरिमार्जि
तान् मुमोचनिशितान्संख्येसायकान्सव्यसाचिनः त्रिभिस्तुविध्वागोविंदंनाराचैःषड्भिरर्जुनं अष्टभि
र्वाजिनोविध्यत्ध्वजंचैकेनपत्रिणा सविक्षिप्यार्जुनस्तांस्तुसैंधवप्रहितान्शरान् युगपत्तस्यचिच्छेदशरै
र्भ्यांसैंधवस्यह सारथेश्चशिरःकायाद्ध्वजंचसमलंकृतं सच्छिन्नयष्टिःसुमहान्धनंजयशराहतः वराहः
सिंधुराजस्यपपाताग्निशिखोपमः एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुतंगच्छतिभास्करे अब्रवीत्पांडवंराजंस्त्वरमाणोज

द्रो०
१७१

नादितः एषमध्ये कृतः षड्भिः पार्थवीरैर्महारथैः । जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैंधवः । एतानानिर्जित्य रणे षड्रथान्पु
रुषर्षभ । नशाक्यः सैंधवो हन्तुं यत्नो निर्व्याजमर्जुन । योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति । अस्तंगत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्ये
कः ससिंधुराट् । हर्षेण जीवितकांक्षी विनाशार्थं तव प्रभो । नगोप्स्यति दुराचारः स आत्मानं कथंचन । तत्र छिद्रे प्रहर्त्तव्यं
त्वयास्य कुरुसत्तम । व्यपेक्षा नैव कर्त्तव्या गतोस्तमिति भास्कर । त्वरीयान्न सुयोधाः पार्थनाशान्नराधिप । तेम दृष्ट्वा रणे
राजन्नपश्यन् सैनिका रविं । उन्नामयंश्च राजानं ततराजा जयद्रथः । वीक्षमाणो नततस्तस्मिन् सिंधुराजो दिवाकरं ।
पुनरेवाब्रवीत् कृष्णो धनंजयमिदं वचः । पश्य सिंधुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरं । भयं हि विपुलं मुक्त्वेत मुक्तोम
रतसत्तम । अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः । छिंधि मूर्द्धानमस्याशु कुरु सफलमात्मनः । इत्येवं केशवे
नोक्तः पांडुपुत्रः प्रतापवान् । न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्निसन्निभैः । कृपं विव्याध विंशत्या कर्णं पंचाशता शरैः ।
शल्यं दुर्योधनं चैव षड्भिः षड्भिरताडयत् । वृषसेनं तथाष्टाभिः षष्ट्या सैंधवमेव च । तथैवान्यान्महाबाहुस्त्व
दीयान् पांडुनंदनः । गाढं विद्ध्वा शरै राजन् जयद्रथमुपाद्रवत् । तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलं । ज
यद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः । ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः । सिषिचुः शरधाराभिः पाकशा
सनिमाहवे । संछाद्यमानः कौंतेयः शरजालैरनेकशः । अक्रुध्यत महाबाहुरजितः कुरुनंदनः । ततः शरमयं जा
लंतु छले पाकशासनिः । असृजत्पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया । ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्रणे तव । प्र

एम०
१७१

न१

जद्रः सैंधवंभीताद्वौसमंनाभ्यधावतां तत्राद्भुतमपश्याम कुंतीपुत्रस्यविक्रमं तादृङ्भावीमतोवायच्चकारमहायशाः
द्विपान्द्विपगतांश्चैवहयान्हयगतानपि तथास्यंदिनश्चैवयन्महन्रुद्रःपशूनिव नतत्रसमरेकश्चिन्मयादृष्टोनराधि
प गजोवाजीनरोवापियोनपार्थशरैर्हतः रजसातमसाचैवयोधाःसंछिन्नचक्षुषः कश्मलंप्राविशन्घोरंनान्वजा
नन्परस्परं तेशरैर्भिन्नमर्माणःसैनिकाःपार्थचोदिताः भ्रेमुश्चस्खलुःपेतुःसेदुर्म्म्लुश्चभारत तस्मिन्म
हाभीषणकेप्रजानामिवसंक्षये रणेमहतिदुष्पारेवर्त्तमानेसुदारुणे शोणितस्यप्रसेकेनशीघ्रत्वादनिलस्य
च अशाम्यतद्रजोभौममसृक्सिक्तेधरणीतले आनाभिनिरमज्जंश्चरथचक्राणिशोणिते मत्तावेगवतोराजंस्ता
वकानांरणांगणे हस्तिनश्चहतारोहादारितांगाःसहस्रशः स्वान्यनीकानिमृद्नंतश्चार्त्तनादंप्रदुद्रुवुः
हयाश्चपतितारोहाःपत्तयश्चनराधिप प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः मुक्तकेशाविकवचाःस्रजःक्ष
तजंस्रुतैः प्रपलायंतसंत्रस्तास्स्वारणशिरोजनाः ऊरुग्राहगृहीताश्चकेचित्तत्राभवन्भुवि हतानांचापरे
मध्येद्विरदानांनिलिल्यिरे एवंतवबलंराजन्द्रावयित्वाधनंजयः न्यवधीत्सायकैर्घोरैःसिंधुराजस्यरक्षिणः
कर्णंद्रौणिंकृपंशल्यंवृषसेनंसुयोधनं छादयामासतीव्रेणशरजालेनपांडवः नगृह्णन्नक्षिपन्राजन्संदधंच
न्चापिसंदधत् अदृश्यतार्जुनःसंख्येशीघ्रास्त्रत्वात्कथंचन धनुर्म्मंडलमेवास्यदृश्यतेस्मास्यतः सद

५१

द्रो०
१७२

सायकौघमदृश्यंत निश्चरंतः समंततः कर्णस्य तु धनुश्छित्वा वृषसेनस्य चैव ह शल्यस्य सूतं भल्लेन रथनीडादपातयत् गाढ
विद्धौ च भौ कृत्वा शरैः स्वस्रीयमातुलौ अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणि शारद्वतौ रणे एवं तान् व्याकुलीकृत्य त्वदीयानां म
हारथान् उज्जहार शरं घोरं पांडवोऽनलसंनिभं इंद्राशनिसमप्रख्यं दिव्यमस्त्राभिमंत्रितं सर्वभारसहं शश्वद्गंध
माल्यार्चितं महत् वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनंदनः समादधन्महाबाहुर्गांडीवे क्षिप्रमर्जुनः तस्मिन्संधी
यमाने तु शरे ज्वलनतेजसि अंतरिक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप अब्रवीच्च पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः
धनंजय शिरः छिंधि सैंधवस्य दुरात्मनः अस्तं महीधरश्रेष्ठं पिधास्यति दिवाकरः शृणुष्वैव च वाक्यं मे जयद्रथ
वधं प्रति वृद्धक्षत्रः सैंधवस्य पिता जगति विश्रुतः स कालेनेह महता सैंधवं प्राप्तवान् सुतं जयद्रथममित्रघ्नं तं चो म १
वाच पिता नृप अंतर्हिता पुरा वाणी मेघदुंदुभिनिस्वना तवात्मजो मनुष्येंद्र कुलशीलदमादिभिः गुणैर्भवि
ष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः क्षत्रियः प्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः शत्रुभिर्युध्यमानस्य संग्रामे मूर्द्ध
स्य धन्विनः शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुरालक्षितो भुवि एतच्छ्रुत्वा सिंधुराजस्य ध्यात्वा चिरमरिंदम ज्ञातीन् स
र्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिचोदितः संग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरं धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः
शिरः तस्यापि शतधा मूर्द्धा फलिष्यति न संशयः एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथं वृद्धक्षत्रो वनं या एमं
तस्तपश्चोग्रं समास्थितः सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदं स्यमंतपंचकात् स्मात् बहिर्वानरकेतन तस्मा १७२

ति जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्वा महामृधे । दिव्येनास्त्रेणारिघ्न घोरेणाद्भुतकर्मणा । सकुंडलं सिंधुपतेः प्रभंजनसुतानुज
उत्संगे पातयस्वास्य वृद्धक्षत्रस्य भारत । अथ त्वमस्य मूर्धानं पातयिष्यसि भूतले । तवापि शतधा मूर्धा फलिष्यति न संश
यः । यथा चेदं न जानीयात्स राजा तपसि स्थितः । तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः । न ह्यसाध्यमकार्यं वा विद्यते त
व किंचन । समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासवनंदन । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् । इंद्राशनिसमस्पर्शं दि
व्यमंत्राभिमंत्रितं । सर्वभारसहं शश्वद्गंधमाल्यार्चितं शरं । विससर्जार्जुनस्तूर्णं सैंधवस्य वधे धृतं । ततो धनं
जयस्तूर्णं शरं तं भास्करत्विषं । उज्जिहीर्षुः शिरः कायात्सैंधवस्य महात्मनः । स पार्थध्वजनिर्मुक्तः शरः श्येन इ
वाशुगः । छित्वा शिरः सिंधुपतेरुत्पपात विहायसं । तच्छिरः सिंधुराजस्य शरैरूर्ध्वमवाहयत् । दुर्हृदामप्यह
र्षाय सुहृदां हर्षणाय च । शरैः कदंबकीकृत्य कालेनास्मिंश्च पांडवः । योधयामास तत्रैव पांडवः षण्महारथा
न् । ततः सुमहदाश्चर्यं तत्रापश्याम भारत । समंतपंचकाद्बाह्यं शिरो यद्वहरत्ततः । एतस्मिन्नेव काले तु वृ
द्धक्षत्रो महीपतिः । संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबंधी तव मारिष । उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुंडलं
सिंधुराजस्य मूर्धानमुत्संगे समपातयत् । तस्योत्संगे निपतितं शिरस्तच्चारुकुंडलं । वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरल
क्षितमरिंदम । कृतजप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य भारत । सोत्तिष्ठतस्ततः सर्वाश्च सैन्यानि विस्मयं जग्मुरुत्तमं
वासुदेवं च बीभत्सुं प्रशशंसुर्महारथं । ततो विनिहते राजन्सिंधुराजे किरीटिना । तमस्तद्वासुदेवेन सं धा

मह्यां गिद्धृदयं स्यमर

ततस्तस्यावनौ शिरो गच्छद्धरणीतलम् । ततस्तस्य नरेंद्रस्य पुत्रमूर्धा निपत्य भूतलम् । गते तस्यापि सह

द्रो०
१७२

हते भरतर्षभ पश्चात्तातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः वासुदेवप्रयुक्तेयं मायेति नृपसत्तम एवं स निहतो राजन् पा
र्थेनामिततेजसा अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैंधवः हतं जयद्रथं दृष्ट्वा तव पुत्रा नराधिप दुःखादश्रूणि मुमु
चुर्निराशाश्चाभवन् जये ततो जयद्रथे राजन् हते पार्थेन केशवः दध्मौ शंखं महाबाहुरर्जुनश्च परंतप भीमश्च वृ
ष्णिसिंहश्च युधामन्युश्च भारत उत्तमौजाश्च विक्रांतः शंखान्दध्मुः पृथक्पृथक् श्रुत्वा महांतं तं शब्दं धर्मराजो
युधिष्ठिरः सैंधवं निहतं मेने फाल्गुनेन महात्मना ततो वादित्रघोषेण स्वान्योधान्पर्यहर्षयत् अभ्यवर्तत
संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति भास्करे द्रोणस्य सोमकैः सार्द्धं संग्रामो लोमहर्षणः
ते तु सर्वे प्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः सैंधवे निहते राजन्नयुध्यंत महारथाः पांडवास्तु जयं लब्ध्वा सैंध
वं विनिहत्य च अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः अर्जुनोपि ततो योधांस्तावकान्रथसत्तमान् अ
योधयन्महाबाहुर्हत्वा सैंधवकं नृपं स देवशत्रूनिव देवराजः किरीटमाली व्यधमत्समंतात् तथैव तमांस्यभ्युदि
तस्तमोघ्नः पूर्वप्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधः समाप्तः ॥ धृतराष्ट्र उ
वाच तस्मिन्विनिहते वीरे सैंधवे सव्यसाचिना मामकाः यदकुर्वंत तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच
सैंधवं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन मारिष अमर्षवशमापन्नः कृपः शारद्वतस्ततः महता शरवर्षेण पांडवं स
मवाकिरत् द्रोणिश्चाभ्यद्रवद्राजन्रथमास्थाय फाल्गुनं तावेनं रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमं उभावु

ग

राम०
१७२

मपतत्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षत सतथा शरवर्षाभ्यां सुमहद्भ्यां महाभुजः पीड्यमानः परामार्त्तिमगमत् पृथिवीवरः सोऽजि
घांसुर्गुरुं संख्ये गुरोस्तनयमेव च चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनंजयः अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य द्रोणेः शारद्वतस्य च मंद
वेगानिषूंस्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् नेचापि भृशमभ्यघ्नन् विशिखाः पार्थचोदिताः बहुत्वात्तु परामार्त्तिं शराणां ताव
गच्छतां अथ शारद्वतो राजन् कौन्तेयशरपीडितः अवासीदद्रथोपस्थे मूर्छामभिजगाम च विह्वलं तमभिज्ञाय
भर्त्तारं शरपीडितं हतोयामिति च ज्ञात्वा सारथिस्तमपावहत् तस्मिन् भग्ने महाराज कृपे शारद्वते युधि अश्वत्था
माप्यपायासीत् पाण्डवेयाद्रथान्तरं दृष्ट्वा शारद्वतं पार्थो मूर्छितं शरपीडितं रथ एव महेष्वासः सकृपं पर्यदेव
यत् अश्रुपूर्णमुखो दीनो वचनं चेदमब्रवीत् पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् कुलान्तकरणे पा
पे जातमात्रे सुयोधने नीयतां परलोकाय साध्वयं कुलपांसनः अस्माद्धि कुरुमुख्यानां महदुत्पत्स्यते भयं तदि
दं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः त्वत्कृते ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं गुरुं धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलपौ
रुषं को हि ब्राह्मणमाचार्यमभिद्रुह्येत मादृशः ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्रोणस्य परमः सखा एष शेते रथोपस्थे
कृपो मद्बाणपीडितः अकामयानेन मया विशिखैरर्दितो भृशं अवसीदन् रथोपस्थे प्राणान्पीडयतीव मे
पुत्रशोकाभितप्तेन शरैरभ्यर्दितेन च अभ्यस्तो बहुभिर्बाणैर्दशधर्मगतेन वै शोचयत्येव नियतं भूयः पुत्रवधा
द्धि मां कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य त्वं कृपणं यथागतं उपाकृत्य तु विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः प्रयच्छन्तीह कामान्ये दे
वत्वमुपयान्ति ते ये तु विद्यामुपादाय गुरुभ्यः पुरुषाधमाः घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरयगामिनः तदिदं नरकाया

घ्नन्तं कर्म ममपाक्तवे आचार्यः शरवर्षेण रणे यस्माद्यन्तारमूपं यस्मात्सर्वमुपाकुर्वन्तस्नेमामब्रवीत्सृपः न कथंचन कौरव्यमह
न्तं व्यंगुराविति तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः नानुष्ठितं तेन मेवाजौ विशिखैरभिवर्षता नमस्तस्मै सुपुत्राय गौतमाय
पलायिने धिगस्तु मम वार्ष्णेयपदं स्मै प्रहराम्यहं तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति सैंधवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समु
पाद्रवत् तमायतं तं राधेयमर्जुनस्य रथं प्रति पांचाल्यौ सात्यकिश्चैव सहसा समुपाद्रवत् उपयांतं तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो
महारथः प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् एष मप्यात्याधिरथिः सात्यकेः स्यंदनं प्रति न मृष्यति हतं नूनं भूरि
श्रवसमाहवे यत्र यात्येष तत्र त्वं चोदयाश्वान् जनार्दन मा सोमदत्तिपदवीं गमयेत्सात्यकिं वृषः एवमुक्तो महाबाहुः
केशवः सव्यसाचिना प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः अलमेष महाबाहुः कर्णायैकोऽपि पांडव किं पुनर्द्रौ
पदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः न च तावत्क्षमः पार्थ कर्णेन सह संगमः प्रज्वलंती महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वा
सवी त्वदर्थं पूज्यमाना च रक्षत्येषा परवीरहन् अतः कर्णमियात्वत्र सात्वतस्य यथा तथा अहं ज्ञास्यामि कौंतेय
कालमस्य दुरात्मनः यत्रैनं विशिखैस्तीक्ष्णैः पातयिष्यसि भूतले धृतराष्ट्र उवाच योऽसौ कर्णेन वीरस्य वा
र्ष्णेयस्य समागमः हते तु भूरिश्रवसि सैंधवे च निपातिते सात्यकिश्चापि विरथः कं समारूढवान्रथं चक्ररक्षौ
च पांचाल्यौ तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच हंत ते वर्तयिष्यामि यथा वृत्तं महारणे शुश्रूषुः स्थिरो भूत्वा दु
राचरितमात्मनः एवमेव हि कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिः सोमदत्तिना अतीता
नागतं राजन् स हि वेत्ति जनार्दनः ततः सूतं समादाय दारुकं संदिदेश ह रथो मे युज्यतां कल्यमिति राजन्महाबलः

नहिदेवानगंधर्वानयक्षोरगराक्षसाः मानवावापिजेतारः कृष्णयोःसंतिकेचन पितामहपुरोगाश्चदेवाःसिद्धाश्चनंविदुः
तयोःप्रभावमतुलंशृणुपुरंजया सात्यकिर्विरथंदृष्ट्वाकर्णेचाप्युद्यतेरणे दध्मौशंखंमहानादमार्षभेणाथवाप्यु
नः दारुकोवेत्र्यसंदेशंश्रुत्वाशंखस्यचस्वनं रथमभ्यानयत्तस्मैसुपर्णोच्छ्रितकेतनं सकेशवस्यानुमतेरथंदारुकसं
युतं आरुरोहशिनेःपुत्रोज्वलनादित्यसन्निभं कामगैःशैव्यसुग्रीवमेघपुष्पवलाहकैः हयैर्दत्तैर्महावेगैर्हेमभां
डविभूषितैः युक्तंसमारुह्यचतंविमानप्रतिमंरथं अभ्यद्रवतराधेयंप्रवपन्सायकान्बहून् चक्ररक्षावपि
तदायुधामन्यूत्तमौजसौ धनंजयरथंहित्वाराधेयंप्रत्युदीयतुः राधेयोपिमहाराजशरवर्षंसमुत्सृजन् अभ्य
द्रवत्सुसंक्रुद्धोरणेशैनेयमच्युतं नैवदैवंनगांधर्वंनासुरंनवराहनं नास्त्यशंविनोगृह्यदिविवाश्रुतमित्युत उपा
रमततत्सैन्यंसरथाश्वनरद्विपं तयोर्दृष्ट्वामहाराजकर्मसंमूढचेतनं सर्वेवसमपश्यंततद्युद्धमतिमानुषं तयोर्नर
वरयोराजन्सारथ्यंदारुकस्यच गतप्रत्यागतावृत्तैर्मंडलैःसंनिवर्तनैः सारथेस्तुरथस्थस्यकाश्यपेयामुस्लु विस्मि
ताः नभस्तलगताश्चैवदेवगंधर्वमानवाः अतीतावहिताद्रष्टुंकर्णशैनेययोरणं मित्रार्थेतौपराक्रांतौस्पर्द्धि
नौस्पर्द्धिनौरणे कर्णश्चामरसंकाशोयुयुधानश्चसात्यकिः अन्योन्यंतौमहाराजशरवर्षैरवर्षतां प्रममा
थशिनेःपौत्रःकर्णंसायककृष्टिभिः अमृष्यमाणोनिधनंकौरव्यजलसंधयोः कर्णःशोकसमाविष्टोमहो
रगइवश्वसन् सशैनेयंरणेक्रुद्धःप्रदहन्निवचक्षुषा अभ्यधावतवेगेनपुनःपुनररिंदम तंतुसंक्रोधमा

लोकसात्यकिः प्रत्यपद्यत महता शरवर्षेण गजः प्रतिगजं यथा तौ समेतौ नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ अन्योन्यं संततक्षा
ते रणेनुपमविक्रमौ ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्वपारसवैः शरैः बिभेद सर्वगात्रेषु पुनः पुनररिंदमं सारथिं चास्य भल्लेन रथ
नीडादपातयत् अश्वांश्च चतुरः श्वेतान्निजघान शितैः शरैः छित्वा ध्वजं रथं चैव शतधा पुरुषर्षभ चकार विरथं कर्णं ति
व पुत्रस्य पश्यतः ततो विमनसो राजंस्तावकास्ते महारथाः वृषसेनः कर्णसुतः शल्यो मद्राधिपस्तदा द्रोणपुत्रश्च शैने
यं सर्वतः पर्यवारयन् ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते हाहाकारस्त
तो राजन् सर्वसैन्येष्वभून्महान् कर्णोपि विरथो राजन् सात्वतेन कृतः शरैः दुर्योधनरथं तूर्णमारुरोह विनिःश्वसन् मा
नयंस्तव पुत्रस्य बाल्यात्प्रभृति सौहृदं कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् तथा तु विरथं कर्णं पुत्रांश्च तव पार्थि
व दुःशासनमुखांश्चूरान्नावधीत्सात्यकिर्वशी रक्षन्प्रतिज्ञां भीमेन पार्थेन च कृतां पुरा विरथान्विह्वलांश्च
क्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् भीमसेनेन तु वधः पुत्राणां ते प्रतिश्रुतः पुनर्द्यूते च पार्थेन वधः कर्णस्य संश्रुतः व
धे त्वकुर्वन्यत्नं ते तस्य कर्णमुखास्तदा नाशक्नुवंस्ततो हंतुं सात्यकिं प्रवरा रथाः द्रोणिश्च कृतवर्मा च तथैवा
न्ये महारथाः निर्जिता धनुषैकेन शतशः क्षत्रियर्षभाः काङ्क्षता परलोकं च धर्मराजस्य च प्रियं कृष्णयोः सदृशो
वीर्ये सात्यकिः शत्रुतापनः जितवान्सर्वसैन्यानि तावका निहसन्निव कृष्णो वापि भवेल्लोके पार्थो वापि धनुर्द्धरः
शैनेयो वा नरव्याघ्र चतुर्थस्तु न विद्यते धृतराष्ट्र उवाच अजय्यं वासुदेवस्य रथमास्थाय सात्यकिः विरथं कृतवान्कर्णं

एवं वासुदेवसमो युधि दारुकेण समायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः कच्चिदर्जुनसमारूढः सात्यकिः शत्रुतापनः एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कु
शलः एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुं असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच शृणु राजन्यथा वृत्तं रथमस्य
महामतेः दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितं आयसैः काञ्चनैश्चापि पट्टैः सन्नद्धकूवरं तारासहस्रखचितं सिंहध
जपताकिनं अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः सैन्धवैरिन्दुसंकाशैः सर्वशब्दातिगैर्दृढैः चित्रकाञ्चनसन्नाहैर्वाजिमुख्यैर्वि
शांपते घण्टाजालाकुलं रवे शक्तितोमरविद्युतं युक्तं सांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छदं रथं संपादयामास मेघगम्भीरनिस्व
नं तं समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् दारुकोपि यथाकामं प्रययौ केशवान्तिकं कर्णस्यापि रथं राजन्शंखगोक्षीरपा
ण्डुरैः चित्रकाञ्चनसन्नाहैः सदश्वैर्वेगवत्तरैः हेमकक्ष्याध्वजोपेतं तत्र यन्त्रपताकिनं अग्र्यं रथं सुयन्तारं बहुशस्त्रपरिच्छदं उपा
जह्रुस्तमास्थाय कर्णोप्यभ्यद्रवद्रिपून् एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि भूयश्चापि निबोधेमं तवापनयजं
क्षयं एकत्रिंशत्तव सुता भीमसेनेन पातिताः दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिनं शतशो निहताः शूराः सात्वते
नार्जुनेन च भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तं च भारत एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मन्त्रिते तव महाभारते द्रोणपर्वणि
धृतराष्ट्र उवाच तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संजय किं स्म भीमार्जुनौ तत्र सात्यकिर्वाकरोत्तदा संजय उवाच वि
रथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः अमर्षवशमापन्नः फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् पुनः पुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति
च अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बालसंग्रामकातर इति मामब्रवीत्कर्णः पश्यतस्ते धनंजय एवं वक्ता च मे वध्यस्तेन चोक्तो
स्मि भारत एतद्व्रतं महाबाहो त्वया सह कृतं मया यथैतन्मम कौन्तेय यातव न संशयः तद्यातय नरश्रेष्ठ स्मरे

प ४

न द्दष्टवानं मम यथा भवति तत्स्मरंस्त त्वां कुरुश्वनंजय तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य भीमस्यामितविक्रमः ततोर्जुनो ऽब्रवीत्कर्णं किंचिदभ्येत्य
संयुगे कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत अधर्मबुद्धे शृणु मे यत्त्वां वक्ष्यामि सांप्रतं द्विविधं कर्म शूराणां युद्धे जं
यपराजयौ तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासवस्यापि युध्यतः मुमूर्षुर्युयुधानेन विरथो विकलेंद्रियः मद्वध्यस्त्वमिति ज्ञात्वा जित्वा
जीवन्विसर्जितः यदृच्छया पार्थं भीमं युध्यमानं महाबलं कथंचिद्विरथं कृत्वा यत्त्वं रूक्षमभाषिथाः अधर्मस्त्वेष सुमहाननार्य
चरितं च तत् नास्ति जित्वा विकत्थतेन च जल्पति दुर्वचः न च कंचन निंदंति सतः शूरा नरर्षभाः त्वं तु प्राकृतविज्ञानस्तत्तद्व
दसि सूतज अवद्धं बहु मकर्णं चपलाद्परीक्षितं युध्यमानं पराक्रांतं शूरमार्यव्रते रतं यदवोचो ऽप्रियं भीमं नैतत्सत्ते
व वचस्तव पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च विरथो भीमसेनेन कृतोसि बहुशो रणे न चैत्वां परुषं किंचिदुक्तवान्पां
डुनंदनः यस्मात्तु बहु रूक्षं च श्रावितस्ते वृकोदरः परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्निहतो मम तस्मादस्यावलेपस्य त
द्यः फलमवाप्नुहि त्वया तस्य धनुश्छिन्नमात्मनाशाय दुर्मते तस्माद्वध्योसि मे मूढ सभृत्यबलवाहनः कुरु
त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतं हंतास्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे ये चान्ये ऽप्युपयास्यंति बुद्धिमोहेन मां
नृपाः तांश्च सर्वान्हनिष्यामि सत्येनायुधमालभे त्वां च मूढ ह्यकृतप्रज्ञमतिमानिनमाहवे दृष्ट्वा दुर्योधनो मं
दो भ्रष्टं तप्स्यति पातितं अर्जुनेन प्रतिज्ञाते वधे कर्णसुतस्य तु महान्सुतुमुलः शब्दो बभूव रथिनां तदा त
स्मिन्नाकुलसंग्रामे वर्तमाने महाभये मंदरश्मिः सहस्रांशुरस्तं गिरिमुपाद्रवत् ततो राजन्हृषीकेशः संग्रा
मशिरसि स्थितं तीर्णप्रतिज्ञं

बिभत्सुंपरीष्वज्यैनमब्रवीत् दिष्ट्यासंपादिताजिष्णोप्रतिज्ञामहतीत्वया दिष्ट्याविनिहतःपार्थसैन्धवःसहात्मजः धार्त्तरा
ष्ट्रबलंप्राप्यदेवसेनापिभारत सीदेतसमरेजिष्णोनात्रकार्य्याविचारणा नतंपश्यामिलोकेषुचिंतयन्पुरुषंक्वचित् यस्त्वद्यु
द्धंप्रयुध्येतबलं महाप्रभावाबहवस्त्वयातुल्याधिकापिवा समेताःपृथिवीपालाधार्त्तराष्ट्रस्यकारणात् तेत्वां
प्राप्यरणेक्रुद्धानाभ्यवर्त्तन्तदंशिताः तववीर्य्यंबलंचैवरुद्रशक्रांतकोपमं नेदृशंशक्नुयात्कश्चिद्रणेकर्तुंपराक्रमं
यादृशंकृतवानद्यत्वमेकःशत्रुतापनः एवमेवहतेकर्णेसानुबंधेदुरात्मनि वर्द्धयिष्यामिभूयस्त्वांविजितारिंहतद्वि
षं तमर्जुनःप्रत्युवाचप्रसादात्तवमाधवप्रतिज्ञेयंमयातीर्णाविबुधैरपिदुस्तरा अनाश्चर्य्यजयस्तेषांयेषां
नाथोसिकेशव त्वत्प्रसादान्महींकृत्स्नांसंप्राप्स्यतियुधिष्ठिरः नवैवभारोवार्ष्णेयत्वत्तवैवविजयःप्रभो वर्द्ध
नीयास्तववयंप्रेष्याश्चमधुसूदन एवमुक्तस्ततःकृष्णःशनकैर्वाहयन्हयान् दर्शयामासपार्थायक्रूरमा
योधनंमहत् कृष्णउवाच प्रार्थयंतोजयंयुद्धेप्रथितंचमहद्यशः पृथिव्यांशेरतेशूराःपार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः
विकीर्णशस्त्राभरणाविपन्नाश्वरथद्विपाः संछिन्नभिन्नमर्माणोवैक्लव्यंपरमंगताः ससत्वागतसत्वाश्च
प्रभयापरयायुताः सजीवाइवलक्ष्यंतेगतसत्वानराधिपाः तेषांशरैःस्वर्णपुंखैःशस्त्रैश्चविविधैःशितैः
वाहनैरायुधैश्चैवसंपूर्णांपश्यमेदिनीं वर्म्मभिश्चर्म्मभिर्हारैःशिरोभिश्चसकुंडलैः उष्णीषैर्मुकुटैःस्रग्भिश्चू
डामणिभिरंबरैः कंठसूत्रैरंगदैश्चनिष्कैरपिचसप्रभैः अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भातिभारतमेदिनी अनुकर्षै

रथासंगैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा उपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः चक्रैः प्रमथितैश्छिन्नैरक्षैश्च बहुधा रणे युगैर्योक्त्रैः कलापैश्च धनु
र्भिः सायकैस्तथा परिस्तोमैः कुथाभिश्च परिघैरंकुशैस्तथा शक्तिभिर्भिंडिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुंतैर्यष्टिभि
रेव च शतघ्नीभिर्भुशुंडीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा मुशलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ घंटा
भिश्च गजेंद्राणां भांडैश्च विविधैरपि स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः अपविद्धैर्बभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव शारदी पृथिव्यां पृ
थिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः पृथिवीमुपगुह्यांगैः सुप्ताः कांतामिव प्रियां ऐरावताभांश्च गिरिकूटमात्रान्नागानैरावतोपमान्
हरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छिद्रैरनेकशः दरीमुखैरिव गिरीन्गैरिकांबुपरिस्रवान् तेच वाणाहतान्वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ
हयांश्च पतितान्पश्य स्वर्णभांडविभूषितान् गंधर्वनगराकारान् रथांश्च निहतेश्वरान् छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्
हतसारथीन् निकूबरयुगान्भग्नेषान्बंधुरान्प्रभो पश्य पार्थ हतान्सोमो विमानोपमदर्शनान् पत्तींश्च निह
तान्वीर शतशोथ सहस्रशः धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानान्रुधिरोक्षितान् महीमालिंग्य सर्वांगैः पांशुध्वस्तशिरोरुहान्
पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् निपातितद्विपाश्वाजिसंकुलं रक्तसंस्रवसापिशितसमं दुर्दृशं निशाचर
श्ववृककपिशाचमोदनं महीतलं वरवर पश्य दुर्दृशं इदं महत्त्वय्युपपद्यते प्रभो रणाजिरे कर्मयशोभिवर्धनं सदृशं पन्ने
व किरीटिनो हि जनार्दनस्तामरिमभिमंजसा अजातशत्रुं समुपेत्य पांडवं निवेदयामास हतं जयद्रथं इति महाभार
ते द्रोणपर्वणि संजय उवाच ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं ववंदे संप्रहृष्टात्मा हते पार्थेन सैंधवे दिष्ट्या व
र्द्धसि राजेंद्र हतशत्रुर्नरोत्तम दिष्ट्या निस्तीर्णवांश्चैव प्रतिज्ञामनुजस्तव सत्वेवमुक्तः कृष्णेन हृष्टः परपुरंजयः आव

नीपरिष्वज्य राजा पश्यन् केशवं संप्रहृष्टमना राजन् धर्मराजो युधिष्ठिरः संहृष्टेंद्रियचित्तात्मा नाशक्नुवन्मोजसा प्रनृत्यन्निव हर्षेण
नृसिंहं भक्त्या महामतिः ततो हर्षान्वितो राजा हर्षाश्रुप्लुतलोचनः उवाच परमप्रीतः स गद्गदमिदं वचः प्रियमेतदुपश्रुत्य त्व
त्तः पुष्करलोचन नांतं गच्छामि हर्षस्य तितीर्षुरुदधेरिव अत्यद्भुतमिदं कृष्ण सद्भूतं पार्थेन धीमता त्वत्प्रसादेन गोविंद धूतपाप
जयकृष्ण किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां नस्त्वं समाश्रयः स्थितः सर्वात्मना नित्यं प्रियेषु च हितेषु च त्वां चैवास्माभिराश्रित्य कृतः
शस्त्रसमुद्यमः सुरैरिवासुरवधे शक्रं तुं जहवे असंभाव्यमिदं कर्म दैवैरपि जनार्दन त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेष फाल्गु
नः बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहं अमानुषाणि दिव्यानि महांति च बहूनि च यदैवानुगृहीताः स्मस्त्वया
स्नेहात्स्वयमागतः तदैवाज्ञासिषं शत्रून् हतान्प्राप्तां च मेदिनीं मार्कंडेयः पुराणर्षिश्चरितज्ञस्तवानघ माहात्म्यमनु
भावं च पुराकीर्तितवान्मुनिः असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपाः पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिवत्तमं
त्वं तेजस्त्वं परं ब्रह्म त्वं सत्यं त्वं महत्तपः त्वं श्रेयस्त्वं यशः श्रेष्ठं कारणं जगतस्तथा त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजं
गमं प्रलये समनुप्राप्ते त्वयि वै निविशते पुनः अनादिनिधनं देवं विश्वमीशं प्रजापते धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदवि
दो जनाः भूतात्मानं महात्मानमनंतं विश्वतोमुखं अपि देवा न जानंति गुह्यं त्वाद्यं जगत्पते नारायणं परं देवं
परमात्मानमीश्वरं ज्ञानयोनिं हरिं विष्णुं मुमुक्षूणां परायणं परं पुराणं पु॰ पुराणानां परं च यत् एवमादि

शक्रानुजं

द्रो०
१७८

गुणानां तेकर्मणां द्विविधेहच अतीतस्य तु भव्यानां संख्यानात्र न विद्यते सर्वतोरक्षणीयाः स्मस्सशक्राणां दिवौकसां येस्त्वं सर्वगुणो
पेतः सुहृत्त्व उपपादितः एवं वै धर्मराजेन हरिस्तौ महायशाः अनुरूपमिदं वाक्यमुवाच जनार्दनः भवतातपसोग्रेण धर्मेण परमेण
च साधुत्वादार्जवाच्चैव हतः पापो जयद्रथः अयं च पुरुषव्याघ्र त्वदनुध्यानरक्षितः हत्वा योधसहस्राणि न्यहनज्जिष्णुर्जयद्रथं
कृतित्वे बाहुवीर्ये च तथैवासम्भ्रमेपि च शीघ्रतामोघबुद्धित्वे नास्तिपार्थसमः क्वचित् तदयं भरतश्रेष्ठ भ्रातातेयपदर्जुनः सैन्यस
यं रणे कृत्वा सिंधुराजशिरोहरत् ततो धर्मसुतो जिष्णुं परिष्वज्य विशांपते प्रमृज्य वदनं तस्य पर्याश्वासयत प्रभुः अतीव सुमहत्क
र्म कृतवानसि फाल्गुनः असह्यं चाविषह्यं च देवैरपि सवासवैः दिष्ट्या निस्तीर्णभारोसि हत्वारिंश्चासि शत्रुहन् दिष्ट्यासत्या
प्रतिज्ञेयं हत्वा पापं जयद्रथं एवमुक्त्वा गुडाकेशं धर्मराजो महायशाः पस्पर्श पुण्यगंधेन पृष्ठे हस्तेन पार्थिवः इत्युक्तौ तौ
महात्मानावुभौ केशवपांडवौ तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिं तवक्रोधाग्निना दग्धः पापो राजा जयद्रथः उदी
र्णं चापि सुमहद्धार्त्तराष्ट्रबलं रणे हन्यते निहतं चैव विनङ्क्ष्यति च भारत तवक्रोधहता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदनः त्वां हि च
क्षुर्हणं वीरं कोपयित्वा सुयोधनः समित्रबंधुः समरे प्राणांस्त्यक्ष्यति दुर्मतिः तवक्रोधहतः पूर्वं देवैरपि सुदुर्जयः शरत
ल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः दुर्लभो विजयस्तेषां संग्रामे रिपुघातिनां यतो मृत्युवशं नीये येषां क्रुद्धोसि पांडव रा
ज्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च अचिरात्तस्य नश्यन्ति येषां क्रुद्धोसि मानद विनष्टान्कौरवान्मन्ये सपुत्र
पशुबांधवान् राजधर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परंतप ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं
मार्गणैः क्षतविक्षतौ स्थितावास्तां महेष्वासौ पांचाल्यपरिवारितौ तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्रांजली चाग्रतः स्थितौ अ

द्रो०
१७८

अपनंदनः कौंतेयस्तावुभौ भीमसात्यकी दिष्ट्या पश्यामि वार्ष्णेय विमुक्तौ सैन्यसागरात् द्रोणग्राहदुराधर्षाद्धार्दिक्यमकर
[illegible]ालयात् दिष्ट्या च निर्जिताः संख्ये पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे
दिष्ट्या द्रोणो जितः संख्ये हार्दिक्यश्च महाबलः दिष्ट्याधिकूर्तिभिः कर्णो रणेनीतः पराभवं विमुखश्चकृतः शल्यो
वाम्प्रपुरुषर्षभौ दिष्ट्या युवां कुशलिनौ संग्रामात्पुनरागतौ पश्यामि रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्धविशारदौ ममवाक्यक
रौ वीरौ ममगौरवयंत्रितौ सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि वामहं समरश्लाघिनौ वीरौ समरेष्वपराजितौ
ममप्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहं इत्युक्त्वा पांडवो राजा युयुधानवृकोदरौ सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्बाष्पं
मोचह ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशांपते पांडवानां रणे हृष्टं युद्धाय च मनो दधे महाभारते द्रोणपर्वणि
संजय उवाच सैंधवे निहते राजन् पुत्रस्तव सुयोधनः अश्रुपूर्णमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये दुर्मना निः
श्वसन्दुष्टो भग्नदंष्ट्र इवोरगः आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते आर्तिमागमत् दृष्ट्वा तत्कदनं घोरं स्वबलस्य कृतं मह
त् जिष्णुना भीमसेनेन सात्वतेन च संयुगे स विवर्णः कृशो दीनो बाष्पविप्लुतलोचनः अमन्यतार्जुनसमो न
योधो भुवि विद्यते न द्रोणो न च कश्चिद्वारयेत् सर्वथा हतमेवेदं कौरवाणां महद्बलं न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादर
पिपुरंदरः यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः यस्य वीर्यस
माश्रित्य पांडवानवमंतवान् स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः परुषाणि सभामध्ये प्रोक्तवान्यो हि पांड
वान् स कर्णो निर्जितः संख्ये हतश्चैव जयद्रथः यस्य वीर्यं समाश्रित्य शममप्याचक्षतमच्युते तृणवत्तमहं मन्ये स क

रथेपोनाश्वत्थामा माकृपोनच क्रुद्धस्य समरे स्थातुं पर्याप्ता इति मारिष निर्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् अवधीत्सैन्धवं संख्ये न च ४

द्रो०
१७८

णो निर्ज्जितो युधिष्ठिरः एवं क्रान्तमना राजन्नुपायाद्द्रोणमाभाषितुं आगस्कृत्सर्वलोकस्य पुत्रस्ते भरतर्षभ ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां
वैशसं महत् पश्याचार्य पतत्स्वापि धार्त्तराष्ट्रामिमज्जतः दुर्य्योधन उवाच पश्य मूर्द्धाभिषिक्तानामाचार्य कदनं महत् कृत्वाग्र
मुखतः शूरं भीष्मं मम पितामहं ॥ तं निहत्य प्रलुब्धोयं शिखण्डी पूर्णमानसः पाञ्चाल्यैः सहितैः सर्वैः सेनाग्रमभिकर्षति अप
रश्चापि दुर्द्धर्षः शिष्यस्ते सव्यसाचिना अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणां
गन्तास्मि कथमानृण्यं गतानां यमसादनं ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधां वसुधाधिपाः ते हित्वा वसुधैश्वर्यं वसुधामधिशेरते सो
हं कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमीदृशं नाश्वमेधसहस्रेण पावितुं नसमुत्सहे मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचारिणः व्या
यच्छन्तो जिगीषन्तः प्राप्ता वैवस्वतक्षयं कथं पतितवृत्तस्य पृथिवी सुहृदां द्रुहः विवरं नाशकद्दातुं मम पार्थिवसंसदि सोहं रु
धिरसिक्ताङ्गं राज्ञां मध्ये पितामहं शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतं तं मामनार्यपुरुषं मित्रद्रुहमधार्मिकं किं स वक्ष्य
ति दुर्द्धर्षः समेत्य परलोकजित् जलसंधं महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतं मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणांस्त्यक्त्वा महारथं काम्बोजं
निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुषमेव च अन्यान्वहूंश्च सुहृदो जीवितार्थोद्य को मम व्यायच्छन्तो हताः शूराः मदर्थे येपराङ्मुखाः
यतमानाः परं शक्त्या विजेतुमहितान्मम तेषां गत्वाहमानृण्यमद्य शक्त्या परंतप तर्प्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनाम
नु सत्यं ते प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतां वर इष्टापूर्त्तेन च शपे वीर्येण च सुतैरपि निहत्य तान्रणे सर्वान्पाञ्चालान्पा
ण्डवैः सह शान्तिं लब्धास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकतां सोहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः हता मदर्थे संग्रामे युध्य
मानाः किरीटिना न हीदानीं सहाया मे परीप्सन्त्यनुपस्कृताः श्रेयो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज स्वयं हि मृत्युर्विहितः राम०
सत्यसंधेन संयुगे भवानुपेक्षां कुरुते शिष्यत्वादर्ज्जुनस्य हि अतो विनिहताः सर्वे येस्मज्जयचिकीर्षवः कर्णमेवाद्य पश्या १७८

मिसंग्रमस्यमूर्द्धनि योहिमित्रमविज्ञाययाथातथ्येनमंदधीः मित्रार्थेयोजयत्येनंतस्यसोर्थोवसीदति तादृग्रूपं
कृतमिदंममकार्यंसुहृत्तमैः मोहाल्लोभस्य [illegible] पापस्यजिह्मस्यधनमीहतः हतोजयद्रथश्चैवसौमदत्तिश्चवी
र्यवान् अभीषाहाःशूरसेनाःशिवयोथवसातयः सोहमद्यगमिष्यामियत्रतेपुरुषर्षभाः हतामदर्थंसंग्रामेयुध्य
मानाःकिरीटिना नहिमेजीवितेनार्थस्तानृतेपुरुषर्षभान् आचार्यःपांडुपुत्राणामनुजानातुनोभवान् महा
भारतेद्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउ० सिंधुराजेहतेतातसमरेसव्यसाचिनि तथैवभूरिश्रवसिकिमासीद्वोमनस्तदा
दुर्योधनेनचद्रोणस्तथोक्तःकुरुसंसदि किमुक्तवान्परंतस्मात्तन्ममाचक्ष्वसंजय संजयउवाच निष्टानको
महानासीत्सैन्यानांतवभारत सैंधवंनिहतंदृष्ट्वाभूरिश्रवसमेवच मंत्रितंतवपुत्रस्यतेसर्वमवमेनिरे येनमं
त्रेणनिहताःशतशःक्षत्रियर्षभाः द्रोणस्तुतद्वचःश्रुत्वापुत्रस्यतवदुर्मनाः मुहूर्तमिवतुध्यात्वाभृशमार्तोभ्यभाष
त द्रोणउवाच दुर्योधनकिमेवंमांवाक्शरैरपिकृंतसि अजय्यंसततंसंख्येब्रुवाणंसव्यसाचिनं एतेनैवार्जुनंज्ञातु
मलंकौरवसंयुगे यच्छिखंड्यवधीद्भीष्मंपाल्यमानःकिरीटिना अवध्यंनिहतंदृष्ट्वासंयुगेदेवमानुषैः तदैवाज्ञासि
षमहंनेयमस्तीतिभारती यंपुंसांत्रिषुलोकेषुसर्वशूरंस्ममंस्महि तस्मिंस्त्रिपतितेशूरेकिंशेषंपर्युपास्महे पानस्म

द्रो०
१८

तान्ग्लहतेतातशकुनिः कुरुसंसदि अक्षान्मन्येत्सविशिखानाधारांस्तेशत्रुतापनाः तएतेघ्नन्तिनस्तातविशिखाःपार्थचोदिताः तां
स्तदाख्यायमानस्यविदुरेणानुबुद्धवान् यान्नाविलपतश्चापिविदुरस्यमहात्मनः धीरस्यवाचोनाश्रौषंक्षेमायवदतःशिवाः
तदिदंवर्त्ततेघोरमागतंवैशसंमहत् तस्यावमानाद्वाक्यस्यदुर्योधनकृतेनच योवमन्यवचःपथ्यंसुहृदामाप्तकारिणां
स्वमतेकुरुतेमूढःसशोच्योनचिरादिव यच्चनःश्रेयसमाख्यातंनोत्सामाननीयनः सभोक्तानहतौकुलेजातौसर्वधर्म्मभृतांवरि
ष्ठौ तस्यधर्म्मस्यगोधारेफलंप्राप्तमिदंमहत् नोचेमांपंवरेलोकेत्वमर्षित्यात्ततोधिकंपुत्रतान्पाण्डवान्घृतेविष
मेणाविजितस्यह प्राव्राजयस्तदारण्येकौरव्याजिनवाससः पुत्राणामिवचैतेषांधर्म्मस्यचरतांसदा दुःखेनकोनुनरोलो
केमदन्योभ्रातृणांप्रभुः पाण्डवानामयंलोकस्यपाशकुनिनासह आह्वतोधृतराष्ट्रस्यसंमतेकुरुसंसदि दुःशास
नेनसपुत्रेणकर्णेनपरिवीक्षितः सतुवाक्यमनादृत्यवचनात्स्वनःपुनः यतन्स्वैपराम्रताःपपर्व्वारयतान्नुनिं सिं
धुराजानमाश्रित्यसर्वोमध्येकथंहतः कथंत्वपिचबहूनांचकृपेशस्येचजीवति अश्वत्थाम्निचकौरव्यानिधनंसै
न्धवोगमत् यद्भृत्ताःसर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते सिंधुराजंपरित्रातुंसर्वोमध्येकथंहतः मध्येवाहिविशेषेण
तथाद्दुर्योधनंत्वपि आशंसन्तपरित्राणमर्जुनात्समहीपतिः ततस्तस्मिन्परित्राणमलब्धवतिफाल्गुना
त् नकिंचिद्जयश्यामिजीवितत्राणमात्मनः मकुन्तमिवचात्मानंधर्षधर्मस्यकिल्विषैः यथ्यामहंत्यापां
चौलास्सहतेनशिखण्डिना तन्मांकिमब्रवीत्सूतंवाकृपशैरवहतंतस्मिन्शत्रुःसिंधुराजस्यभर्त्ताचारणायमा

एम०
१८०

रत सौवर्णस्य संधस्य ध्वजमालिनः कर्म्मणः । अपश्यत युधिष्ठिरस्य कथमाशंस संजयं मध्ये महारथानां च पश्या
हन्यत सैन्धवः हतो भूरिश्रवश्चैव विशिखैस्तत्र मस्म से कृपश्चैव च दुर्योधन्निर्जिति पार्थिवश्नो मागालि पुराजस्य वर्म्मितं पज
पात्मह यत्रापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेन जनस्य वै दुःशासनस्य कौरव्य कुर्वाणं कर्म्म दुष्करं अश्वत्थामकस्य संसत्ताः मे दैवेर
पिस्रवा सर्वे ततेव सुंधराः लोनि तिता हं चितयन्नपि ईमानि पांडवानां च [illegible] संजयानां च भारत अनीकान्यादु
वितमांसहितान्यस्य भारत नाहत्वा सर्वपांचालान् कवचस्य विमोक्षणं कर्त्तास्मि समरे कर्म्म धार्त्तराष्ट्र हितं तव रा
जन् ब्रूयाः सुतं मे त्वं मध्यस्य क्षमा न मा हवे न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता पश्चपि आनुशिष्टो सितं च वः प
रिपालय आनृशंस्ये स्थितस्सर्वैः वाक्यैश्च स्थिरो भव धर्म्मार्थकामकुशलो धर्म्मार्थाव प्यपीडयन् धर्म्मप्रधानः का
र्याणि कुर्याश्चेति पुनः पुनः चक्षुर्मनोभ्यां संतोष्य विप्राः पश्याश्च शालिनः न चैवां हि प्रियं कार्यं ते हि वह्निशिखोप
माः एव त्वहमनीकानि प्रविशाम्यरिसूदन रणाय महते राजंस्त्वया वाक्शल्यपीडितः त्वं च दुर्योधन बलं परि
शक्तोसि पालय रात्रावपि च योत्स्यंते संरब्धाः कुरुसंजयाः एवमुक्त्वा ततः प्रायाद्द्रोणः पांडवसंजयान् मुष्णन्
क्षत्रियतेजांसि नक्षत्राणामिवांशुमान् महाभारते द्रोणपर्व्वणि संजय उवाच ततो दुर्योधनो राजा द्रोणे
नैवम्प्रचोदितः अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव मनो दधे अब्रवीत्तु तदा कर्णं पुत्रो दुर्योधनस्तव पश्य कृ
ष्णसहायेन पांडवेन किरीटिना आचार्यविहितं व्यूहं भित्वा देवैः सुदुर्भिदं तव व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य

चमहात्मनः मिषतां योधमुख्यानां सैंधवो विनिपातितः पश्य राधेय पृथ्वीशाः पृथिव्यां प्रवरा युधि पार्थेनैकेन निहताः
सिंहेनैवेतरे मृगाः मम माप्यायमानस्य समरे शत्रुसूदन अस्ता वृशोकसैसंमे कृतं शक्रात्मजेन ह कथं नियच्छमान
स्य द्रोणस्य युधि फाल्गुनः भिंघातं सुदुर्भिद्यं सैन्यं यतमानस्य संयुगे प्रतिज्ञायागतः पारं हत्वा सैंधवमर्जुनः पश्य
राधेय पृथ्वीशान् पृथिव्यां पतितान् बहून् पार्थेन निहतान् संख्ये मन्ये द्रोणमविक्रमान् अनिषतः कथं वीर द्रो
णस्य युधि पाण्डवः रक्षितं सुदुर्भिद्यं व्यूहं यतमानस्य भिक्षणा दर्पितः फाल्गुनो नित्यमाचार्यस्य महात्मनः तेना
स्य दत्तवान् द्वारमयुद्धेनैव शत्रुहन् अभयं सिंधुराजाय दत्वा द्रोणः परंतपः मादात्किरीटिने द्वारं पश्य निर्गुणतां मम पि
प्रादास्यं पद्यनतो वैपुर्वमेव गृहान्प्रति प्रस्थानं सिंधुराजस्य नाभविष्यज्जनक्षयः जयद्रथो जीवितार्थी गच्छमा
नो महान्प्रति मयानार्येण संरुद्धो द्रोणात्प्राप्याभयं सखे अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्चित्रसेनादयो रणे भीमसेनं स
मासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनो कर्ण उवाच आचार्यं मा विगर्हस्व शक्त्यासौ युध्यते द्विजः यथाबलं यथोत्साहं त्यक्त्वा
जीवितमात्मनः यद्येनं समतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः नात्र सूक्ष्मोपि दोषः स्यादाचार्यस्य कथंचन कृती दक्षो
युवा शूरः कृतास्त्रो लघुविक्रमः दिव्यास्त्रयुक्तमास्थाय रथं वानरलक्षणं कृष्णेन च गृहीताश्वमभेद्यकवचावृ
तः गांडीवमजरं दिव्यं धनुरादाय वीर्यवान् प्रवर्षन्निशितान्बाणान्बाहुवीर्यदर्पितः यदर्जुनोभ्ययाद्द्रोण
मुपपन्नं हि तस्य तत् आचार्यः स्थविरो राजन् शीघ्रयाने तथाक्षमः बाहुव्यायामचेष्टायामशक्तस्तु नराधिप ते

नैवमभ्यतिक्रान्तः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः तस्माद्दोषं न पश्यामि द्रोणस्यानेन हेतुना अजय्यान्पाण्डवान्मन्ये द्रोणे
नास्त्रविदां मध्ये तथा ह्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः दैवादिष्टोऽन्यथा भावो न मन्ये विद्यते क्वचित् यतो नो
युध्यमानानां परं शक्त्या सुयोधन सैन्धवो निहतो युद्धे दैवमत्र परं स्मृतं परं यत्नं कुर्वतां च त्वया सार्द्धं रणाजिरे ह
त्वास्माकं पौरुषं वै दैवं पश्चात्करोति नः सततं चेष्टमानानां निकृत्या विक्रमेण च दैवोपसृष्टः पुरुषो यत्क
र्म कुरुते क्वचित् कृतं कृतं हि तत्कर्म दैवेन विनिपात्यते यत्कर्तव्यं मनुष्येण व्यवसायवता सता तत्कार्यम
विशङ्केन सिद्धिर्दैवमतिष्ठिता निकृत्या वञ्चिताः पार्था विषयोगैश्च भारत दग्धा जतुगृहे चापि द्यूतेन च पराजि
ताः एतन्नीतिकृतं पार्थाः सर्वं हि ताश्च वञ्चनेन यत्नेन च कृतं तत्तु दैवेन विनिपातितं युध्यस्व यत्नमास्थाय मृत्युं कृ
त्वा निवर्तनं यततस्तव तेषां च दैवं मार्गेण यास्यति न तेषां मतिपूर्वं हि सुकृतं दृश्यते क्वचित् दुष्कृतं तव वा वी
र बुद्ध्याहीनं कुरूद्वह दैवं प्रमाणं सर्वस्य सुकृतस्येतरस्य वा अनन्यकर्म दैवं हि जागर्ति स्वपतामपि बहूनि
न वै सैन्यानि योधाश्च बहवस्तव न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्तत तैरल्पैर्बहवो यूयं संहतं नीताः महारथाः शं
के दैवस्य तत्कर्म पौरुषं येन नाशितं एवं संभाषमाणानां बहुना तत्र जनाधिप पाण्डवानामनीकानि समदृश्यन्त संयुगे

द्रो॰
१८१

ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपं तावकानां परैः सार्द्धं राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव इति द्रोणपर्वणि संजय उवाच ततो दु
र्योधनानीकं बलेन जनाधिप पाण्डुसेनामतिक्रम्य योधयामास सर्वतः पाञ्चालाः कुरवश्चैव योधयन्तः परस्परं यमराष्ट्राय म
हते परलोकाय दीक्षिताः शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः विव्यधुः समरे तूर्णं निन्युश्चैव यमक्षयं रथिनां रथि
भिः सार्द्धं रुधिरस्रावदारुणं प्रावर्त्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरं वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परं विषाणैर्दा
रयामासुः सुसंक्रुद्धा मदोत्कटाः हयारोहान् हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वधैः बिभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यशः
पत्तयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः अन्योन्यमार्द्दयन् राजन् नित्यं यत्ताः पराक्रमे गोत्राणां नामधेयानां कुला
नां चैव मारिष श्रवणाद्धि विजानीमः पाञ्चालाः कुरुभिः सह तेन्योन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वधैः प्रेषयन्
यमलोकाय विचरन्तो ह्यभीतवत् शरैर्दश दिशो राजंस्तेषां मुक्तैः सहस्रशः न प्राभान्ते यथा तत्र भास्करेस्तंगतेपि च
तथा प्रयुज्यमानेषु पाण्डवेयेषु निर्भयः दुर्योधनो महाराज व्यवगाहत तद्बलं सैन्धवस्य वधे चैव भृशं दुःखसमन्वितः
मर्त्तव्यमिति संचिन्त्य प्राविशत्तु द्विषद्बलं नादयन् रथघोषेण कंपयन्निव मेदिनीं अभ्यवर्त्तत पुत्रस्ते पाण्डवा
नामनीकिनीं सन्निपातस्तुमुलस्तस्य तेषां च भारत अभवत्सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् यथा मध्यन्दि
ने सूर्य्यं प्रतपन्तं गभस्तिभिः तथा तव सुतं मध्ये प्रतपन्तं शरार्च्चिभिः न शेकुर्भारते युद्धे पाण्डवाः समुदीक्षितुं पलाय
ने कृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये पर्यधावन्त पाञ्चाला वध्यमाना महात्मना रुक्मपुंखैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रे

राम॰
१८१

राधेयिना अर्द्धमन्याःशरैस्तैर्व्यपतन्पांडुसैनिकाः ततोद्रौणीरणेकर्म्मकृत्वैतत्सुनायकः पादशंहूतवाच्या
जापुत्रस्तवविशांपते द्रोणेनातवसातेमापांडवीमथितारणे नलिनीद्विरदेनेवसमंतात्कुरुपंकजा सीराणोपा
निलाक्षाभ्यांहतत्विडिवपद्मिनी बभूवपांडवीसेनानवपुत्रस्यतेजसा पांडुसेनांहतांदृष्ट्वातवपुत्रेणभारत भी
मसेनपुरोगास्तुपांचालाःसमुपाद्रवन् सभीमसेनंदशभिर्माद्रीपुत्रौत्रिभिस्त्रिभिः विराटद्रुपदौषड्भिःशतेनच
शिखंडिनं धृष्टद्युम्नंचसप्तत्याधर्मपुत्रंचसप्तभिः केकयान्पांचालांश्चवेदीश्चबहुभिर्निशितैःशरैः सात्वतंपंचभिर्वि
ध्वाद्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः घटोत्कचंचसमरेविध्वासिंहइवानदत् शतशश्चापरान्योधान्सद्विपाश्वमहार
णे शरैरेवचकर्णोग्रैःक्रुद्धोन्तकइवप्रजाः सातेनपांडवीसेनावध्यमानाशिलीमुखैः तवपुत्रेणसंग्रामेवि
दुद्रावनराधिप तंतथेनमिवादित्यंकुरुराजंमहाहवे नाशक्नुवंत्सिध्रुरणेनपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ततोयुधिष्ठिरो
राजाकुपितोराजसत्तम अभ्यधावत्कुरुपतिंतवपुत्रंजिघांसया तावुभौयुधिकौरव्यौसमीयतुररिंदमौ स्वार्थ
हेतोःपराक्रांतौदुर्योधनयुधिष्ठिरौ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः विव्याधदशभिस्तूर्णंध्वजंचिच्छिदेचे
षुणा इंद्रसेनंत्रिभिश्चैवललाटेजघ्निवान्नृप सारथिंदयितंराज्ञःपांडवस्यमहात्मनः धनुश्चापुनरन्येनचकर्त
समहारथः चतुर्भिश्चतुरश्चैववाहान्विव्याधवाजिनः ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धोनिमेषात्त्विवकार्मुकं अन्यदा
दायवेगेनकौरवंप्रत्यवारयत् सशरांस्तस्यरश्मीन्भमसमुग्रमनिवारणंहाहतोसीतिराजानमुक्त्वाचयुधिष्ठिरः

द्रो० १८३

सतेनाद्दराँमुक्तेनविद्धोवाणेनकौरवः निषसादरथोपस्थे नृशंसोमूर्छितस्तनः ततःपांचालसेनानांभृशमासीद्रवोमहान् हतो
राजेतिराजेंद्रमुदितानांसमंततः वाणशब्दरवश्चोग्रः शुश्रुवेतत्रमारिष अथद्रोणोद्रुतंतत्रप्रमसद्दृश्यतेसंयुगे हृष्टोदुर्योधनश्चा
पिदृढमादायकार्मुकं तिष्ठतिष्ठेतिराजानंब्रुवन्पांडवमभ्ययात् भृत्यघ्नः संत्वरिताःपांचालाजयगृद्धिनः तान्द्रोणःप्र
तिजग्राहपरीप्सन्कुरुसत्तमं चंडवातोद्धुतान्मेघान्निघ्नन्रश्मिमुचोयथा ततोराजन्महानासीत्संग्रामोभूरिवर्द्धनः

~~[illegible]~~

~~[illegible]~~ तावकानांपरेषांचसमेतानांयुयुत्सया महाभारतेद्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउवाच यत्तदाप्राविशत्पांडूना
चार्यःकुपितोबली उक्त्वादुर्योधनंमंदंममशास्त्रातिगंसुतं प्रविश्यविचरंतंचरणेशूरमवस्थितं कथंद्रोणंमहेष्वासं
पांडवाःपर्यवारयन् केरक्षन्दक्षिणंचक्रमाचार्यस्यमहाहवे केचोत्तरमरक्षंतनिघ्नतःशात्रवान्बहून् केचास्य
पृष्ठतोन्वासन्वीरावीरस्ययोधिनः केपुरस्तादवर्त्तंतरथिनस्तस्यशत्रवः मन्येतानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्त्तवं मन्ये
तेसमवेपंतगावोवैशिशिरेयथा यत्प्राविशन्महेष्वासः पांचालानपराजितः नृत्यन्सरथमार्गेषुसर्वशस्त्रभृतांवरः
धूमकेतुरिवक्रुद्धः कथंमृत्युमुपेयिवान् संजयउवाच सायाह्नेसैंधवंहत्वाराज्ञापार्थःसमेत्यच सात्यकिश्चमहेष्वा
सोद्रोणमेवाभ्यधावतां तथायुधिष्ठिरस्तूर्णंभीमसेनश्चपांडव पृथक्चमूभ्यांसंयत्तौद्रोणमेवाभ्यधावतां तथैव
नकुलोधीमान्सहदेवश्चदुर्जयः धृष्टद्युम्नःसहानीकोविराटश्चसकेकयः मत्स्याःशाल्वेयसेनाश्चद्रोणमेवययुर्

निर्दहन्सर्वसैन्यानिपां
चालांश्चनरर्षभः ३

राम० १८३

षि द्रुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभिरक्षितः धृष्टद्युम्नपिता राजन् द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत हैडिम्बो यामहेष्वासो राक्षसश्च घटोत्क
चः ससैन्यास्तेभ्यवर्त्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिं मत्स्यकाश्च पाञ्चालाः षट्सहस्राः प्रहारिणः द्रोणमेवाभ्यवर्त्तन्त पुरस्कृत्य
शिखण्डिनं तथैतरेयाच्चार्ष्टिपाद्या नाम महारथाः सहिताः समवर्त्तन्त द्रोणमेव द्विजर्षभ तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु भरतर्ष
भ बभूव रजनी घोरा भीरूणां भयवर्द्धिनी योधानामशिवा रौद्रा राजन्नन्तकगामिनी कुञ्जराश्वमनुष्याणां प्राणान्तक
रणी तदा तस्यां रजन्यां घोरायां नदन्त्यः सर्वतः शिवाः न्यवेदयन्त भयं घोरं सज्वालकवलैर्मुखैः उलूकाश्चाप्यदृश्यन्त
शंसन्तो विपुलं भयं विशेषतः कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणाः ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्दः समभवन्महान् भेरीशब्देन मह
ता मृदङ्गानां स्वनेन च गजानां गर्जितैश्चापि तुरगाणां च हेषितैः खुरशब्दनिपातैश्च तुमुलः सर्वतो ऽभवत् ततः सम
भवद्युद्धं सन्ध्यायामतिदारुणं द्रोणस्य च महाराज सृञ्जयानां च सर्वशः तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन सैन्ये
न रजसा चैव समन्तादुत्थितेन ह नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत शोणितं नापश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृते
रात्रौ वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते घोरश्चटचटाशब्दः शस्त्राणां पततामभूत् मृदङ्गानकनिर्ह्रादैः झल्लरीपटहै
स्तथा [illegible] त्कारैर्हेषितैः शब्दैः सर्वमेवाकुलं बभौ नैव स्वे न परे राजन्प्रज्ञायन्त तमोवृते उन्मत्तमिव तत्सर्वं बभूव
रजनीमुखे भौमं रजो ऽथ राजेन्द्र शोणितेन प्रशामितं शातकुम्भमयैश्चैव वर्मभिर्भूषणैस्तथा तमो ऽभ्यगात् ततः सा भारती सेना
मणिहेमविभूषिता द्यौरिवासीत्सनक्षत्रा रजन्यां भरतर्षभ गोमायुबलसंघुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला वारणा

भिरुजा घोरा ह्येवं तितोत्कुष्टनादिता तत्रासमवन्महाशब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः समावृण्वन्दिशः सर्वा मेहेंद्राशनिनिस्व
नः सा निशीथे महाराज सेना हर्षणमारती अंगदैः कुंडलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभासिता तत्र नागा रथाश्चैव जांबू
नदविभूषिताः निशायां प्रत्यदृश्यंत मेघा इव सविद्युतः ऋष्टिशक्तिगदाबाणमुशलप्रासपट्टिशाः संपतंतो व्यद
श्यंत भ्राजमाना इवाग्नयः दुर्योधनपुरोवातां रथनागबलाहकां वादित्रघोषस्तनितां चापविद्युद्ध्वजैर्वृतां द्रोणपां
डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनीं शरधारास्त्रपवनां भृशंशीतोष्णसंकुलां घोरां विस्मापनीमुग्रां जीवितच्छिदविप्लवां
तां प्राविशन्नति भयां सेनां युद्धचिकीर्षवः तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे महाशब्दनिनादिते भीरूणां त्रासजनने शूराणां
हर्षवर्द्धने रात्रियुद्धे महाघोरे वर्त्तमाने सुदारुणे द्रोणमभ्यद्रवन्क्रुद्धाः सहिताः पांडुसृंजयाः ये ये प्रवर्त्तंते राजन्
वर्जंत महात्मनः तान्सर्वान्विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयं तानि नागसहस्राणि रथानामयुतानि च पदाति
हयसंघानां प्रयुतान्यर्बुदानि च द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखे॥ ॥द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे॥ धृत
राष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रविष्टे दुर्द्धर्षे सृंजयानमितौजसि अमृष्यमाणे संरब्धे का वोभून्मतिस्तदा दुर्योधनेन तथा पुत्रे
मुक्ताज्ञाश्रोतिगं मम यत्प्राविशदमेयात्मा किं पार्थः प्रत्यपद्यत निहते सैंधवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि यदभ्यगान्म
हातेजाः पांचालानपराजितः किमकुर्वत दुर्द्धर्षे प्रविष्टे शत्रुतापने दुर्योधनस्तु किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत के च
तं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तम केचास्य पृष्ठतो गच्छन्वीराः शूरस्य युध्यतः के पुरस्ताद्वर्त्तंत निघ्नतः शात्रवान्रणे

मन्येहं पाण्डवान्सर्वान्भारद्धाजशरार्द्दितान् शिशिरे कंपमानान्वै कृशागावरवृषभो प्रविश्य स महेष्वासः पांचालानन् रिमर्द्दनः कथं नु पुरुषव्याघ्रः पंचत्वमुपजग्मिवान् सर्वेषु क्षेषु च संगतेषु रणेत्रो समेतेषु महारथेषु संलोड्यमानेषु पलायलेषु एकैव तत्त्रानीमतिमतस्यासन् हतांश्चैव विषण्णांश्च पराभूतांश्च शंससि रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्हतचेतसां अधैतमतिसम्पानाममभवत्सामतिस्तदा प्रहृष्टांश्च पुरुद्यांश्च संतुष्टांश्चैव पाण्डवान् शंससोहामहृष्टांश्च विमष्टांश्चैव मामकान् कृपमेषांन दातंत्रेपायिनाम् पलायिनां प्रकाशमभवद्युद्धे कुरुसत्तम॥ ॥संजय उवाच एत्रियुद्धे तदा राजन् यत्नमानेषु दारुणे द्रोणमभ्यद्रवन्सर्वे पाण्डवाः सह सोमकैः ततो द्रोणः केकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् संप्रेषयन्प्रेतलोकं सर्वान्निषुभिरणमूर्गेः तस्य प्रमुखतो राजन् पर्यवर्त्तत महारथाः तान्सर्वान्प्रेषयामास पितृलोकं स भारत प्रमथ्यंतं तदा वीरान् भारद्वाजं महारथं अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धः शिवी राजन्प्रतापवान् तमापतंतं संप्रेक्ष्य पाण्डवानां महारथं विव्याध दशभिर्बाणैः सर्वपारशवैः सितैः तं शिविः प्रतिविव्याध त्रिंशता निशितैः शरैः सारथिं चास्य भल्लेन स्मयमानो न्यपातयत् तस्य द्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महात्मनः अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ततोस्य सारथिं क्षिप्रमन्यं दुर्योधनोदिशत् स तेन संगृहीताश्वः पुनरभ्यद्रवद्रिपून् कलिंगानामनीकेन कालिंगस्य सुतो रणे पूर्वं पितृवधात्क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत् स भीमं पंचभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः

घु १

भिः विशोकं त्रिभिर्बाणैश्छित्वा ध्वजमेकेन पत्रिणा कलिंगानां तु तेनैव रंकुं क्रुद्धो वृकोदरः रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिनाभि
जघान ह तस्य मुष्टिहतस्याजौ पाण्डवेन बलीयसा सर्वाण्यस्थीनि सहसा प्रापतन्वै पृथक्पृथक् तं कर्णभ्रातरस्तस्य नाम
र्षितपरंतप ते भीमसेनं नाराचैर्जघ्नुराशीविषोपमैः ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ध्रुवं चास्यन्तमनिशं मुष्टिना
समपोथयत् स तथा पाण्डुपुत्रेण बलिनाभिहतोऽपतत् तं निहत्य महाराज भीमसेनो महाबलः जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिं
हमिवानदत् जयरातमथाक्षिप्य नदन्सव्येन पाणिना तलेन नाशयामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितः कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं कां
चनीं समवासृजत् ततस्तामेव जग्राह प्रहसन्पाण्डुनन्दनः कर्णायैव च दुर्धर्षां चिक्षेपाजौ वृकोदरः तामापतन्तीं चिच्छे
द शकुनिस्तैलपायिना एतत्कृत्वा महत्कर्म रणेऽद्भुतपराक्रमः पुनः स्वरथमास्थाय दुद्राव तव वाहिनीं तमाया
न्तं जिघांसन्तं भीमं क्रुद्धमिवान्तकं न्यवारयन्महाबाहुं तव पुत्रा विशांपते महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः
दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव संयुगे सारथिं च हयांश्चैव शरैर्निन्ये यमक्षयं दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्याव
चक्रमे तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ परतापनौ संग्रामशिरसो मध्ये भीमं द्वावभ्यधावतां ॥ ॥ ॥ यथा
म्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमं ॥ ॥ ततस्तु दुर्मदश्चैव दुष्कर्णश्च तवात्मजौ रथमेकं समारुह्य भीमं बाणैरविध्यतां
ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्योधनस्य च कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः दुर्मदस्य च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं
रथं पादप्रहारेण धरण्यां प्रावेशयदरिंदमः ततः सुतौ तौ बलिनौ शूरौ दुष्कर्णदुर्मदौ मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धो ममर्द चर

पद्ववरष्ठेकयायुधिष्ठिरस्यापि परांमुदंययौ ॥ वृकोदरं महामन्युद्धजयश्च तेपपान्धकेप्रतिनिहतेतदुत्सुरः ततःसुता ३ X ग्रंथि

नर्द्दंश्च ततो हाहाकृतमेसैन्यमेदृष्ट्वा भीमंनपाण्डवन् द्रोणंभीमरूपेणवार्त्तराष्ट्रंयुयुत्सति एवमुल्लापला
पंतेसर्वेभारतपार्थिवाः विसंतापाहयचाहानंनचहृष्टासहयावतः ततोवलेमहाराज्वलितेनिशामुखे
पूजितोन्वयहर्षकैर्वृकोदरः महावलः कमललिप्सुद्धलोचनो युधिष्ठिरंनृपतिमपूजयत्वली ततोयमौदु
त्लेवरूणान्मजोपमाक्ष्यान्विताः सहगुरूणामहात्मना वृकोदरांसरथपदातिकुंजराप्रयुक्तसर्वोमहाम
भियपार्वादायनंततोभवतिमिरघमेरिवाहृतेमहामयेभयदमतीवदारुणं निशामुखेवृद्धवलग
प्रमोदनेमहात्मनोनृपवरयुरुमभुतं ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिएत्रिप्रदे ॥ ॥
संजयउवाच प्रायोपविष्टेतुहतेपुत्रेसात्यकिनातदा सोमदत्तोमहाक्रुद्धःसात्यकिंवाक्यमब्रवी
त् क्षत्रधर्मःपुरादृष्टोयस्तुदेवैर्महात्मभिः तंत्वंसात्वतसंत्यज्यदस्युधर्मेकृथंरतः पराङ्मुखायदीना

द्रो०
१८६

पन्मस्तुशल्योपमस्यांके सत्रधर्मरतः मातः कथंतु मातुलपुरो हवेवकिलस्वस्मीनांतत्र यो मैमहारथो मद्रराजस्तु महावा
हुस्त्वं चैवयुधिष्ठिरात्वत कथंप्रायोपविष्टाय पार्थेन छिन्नबाहवे नशंसयतनीयं चतादृशं कृतवानसि कर्मणानेन दुर्बु
ने फलं प्राप्नुहि संयुगे अद्य त्वत्सामि तेमूढ शिरो विक्रम्य पत्रिणा शपेसात्वतपुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च अन
तीतामिमां रात्रिं यदि त्वां वीरमानिनं अरक्षमाणं पार्थेन जिष्णुनासस्तुतात्मजं नहन्यां नरके घोरे पतेयं वृष्णिपांसन

एवमुक्त्वातु संक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः दध्मौ शंखं च तारेण सिंहनादं ननाद च ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो
दुरासदः सात्वतो भृशसंक्रुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत् कौरवेयनमेत्रासः कथंचिदपि विद्यते त्वयासार्द्धमथा
न्यैश्च युध्यतो हृदि कश्चन यदि सर्वैर्गणैः सैन्यैस्त्रातो मां योधयिष्यसि तथापि न व्यथा काचित्त्वयि स्यान्मम कौ
रव युद्धसारेण वाक्येन असतां सम्मतेन च नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्तौ स्थितस्त्वया यदि तेद्य युद्धं साधम
या सह नराधिप निर्दयो निशितैर्वाणैः प्रहर प्रहरामि ते हतो भूरिश्रवा वीरस्तव पुत्रो महारथः शलश्चैव महाराज
भ्राता व्यसनकर्शितः त्वां चाप्यद्य वधिष्यामि सपुत्रं सहबान्धवं तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोसि महारथः यस्मिन्
दानं दमः शौचं महिंसाह्रीर्धृतिः क्षमा अनपायीनि सर्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे मृदंगकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निह
तः पुरासकर्णसौबलः संक्षयं विनाशमुपयास्यसि शपेयं कृष्णचरणाविष्टापूर्तेन चैव ह यदि त्वां ससुतं पा

नं

द्रो०
१८६

पंनरव्याघ्रविरोचिताः अपयास्यसि चेत्यात ततो क्रोधमयिष्यसि एवमाभाष्य वार्ष्णेयं क्रोधसंरक्तलोचनो मद्गु
नो शरसंपातं वर्षन्तौ पुरुषर्षभौ ततो रथसहस्रेण नागानामयुतेन च दुर्योधनः सोमदत्तं परिवार्य व्यवस्थितः शकुनि
श्च सुसंक्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः श्यालस्तव महाबाहुर्वज्रसंहननो युवा साग्रं
शतसहस्रं तु हयानां तस्य धीमतः सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात्पर्यरक्षत रक्ष्यमाणश्च बलिभिश्छादयामास सात्यकिं
तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा सन्नतपर्वभिः धृष्टद्युम्नोऽभ्ययात्क्रुद्धः प्रगृह्य महतीं चमूं चण्डवाताभिसृष्टानामुदधीनामि
व स्वनः आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिनिघ्नतां विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नवभिः शरैः सात्यकिर्दशभिश्चै
नमवधीत्कुरुपुंगवं सोऽतिविद्धो बलवता समरे दृढधन्विना रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गतचेतनः तं विसंज्ञं स
मालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथं तं विसंज्ञं समालक्ष्य युयुधानशरार्दितं अभ्य
धावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघांसया तमापतन्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः परिवव्रुर्महात्मानं परीप्सन्तो यदूत्तमं त
तः प्रववृते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः बलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकांक्षया ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमाव
णोत् भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरं सात्यकिं दशभिर्बाणैर्विंशत्या पार्षतं शरैः भीमसेनं च नवभि
र्नकुलं पंचभिस्तथा सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनं द्रौपदेयान्महाबाहुः पंचभिः पंचभिः शरैः विराटम टं१ एनं

स्य मध्याभिर्द्रुपदं दशभिः शरैः तथा मत्स्यं त्रिभिः षड्भिः राजमोजं समाहवे अन्यांश्च सैनिकान्विद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत्
ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्स्तासितानां दिशो दश काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फा
ल्गुनः किंचिदागतसंरंभो गुरुं पार्थोभ्ययाद्द्रुतं दृष्ट्वा द्रोणं ततो बीभत्सुमभिधावंतमाहवे संन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधि
ष्ठिरं नृप ततोभवन्महद्युद्धं भारद्वाजस्य पाण्डवैः द्रोणस्तव सुतै राजन्सर्वतः परिवारितः व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलरा
शिमिवानलः तं ज्वलंतमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिं राजन्निशम्य तं दृष्ट्वा द्रोणं शरार्चिषं मंडलीकृतधन्वानं तपंत
मिव भास्करं दहंतमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् यो यो हि समुखे तस्य तस्थौ द्रोणो हि पूरुषः तस्य तस्य शिरश्छित्त्वा
ययौ द्रोणशराः क्षितिं एवं सा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मना प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्यसाचिनः सं
प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत गोविंदमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति ततो रजतगोक्षीरकुंदेंदुसदृशप्रभान्
चोदयामास दाशार्हो हयान्द्रोणरथं प्रति भीमसेनोपि तं दृष्ट्वा यांतं द्रोणाय फाल्गुनं स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणा
नीकाय मां वह सोपि तस्य वचः श्रुत्वा विशोको वाहयद्धयान् पृष्ठतः सत्यसंधस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ततो दृष्ट्वाता
तोपनौ द्रोणानीकमभिद्रुतौ पांचालाः सृंजया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथाः त
तो राजन्नभूद्रौद्रः संग्रामो लोमहर्षणः बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः महद्भ्यां रथवृंदाभ्यां बलं जगृहतुस्तव तौ दृष्ट्वा
पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनंजयौ धृष्टद्युम्नोभ्ययाद्राजन्सात्यकिश्च महाबलः चेदयानामपिपन्नानां सुस्थानामिव स्वनः
आसीद्राजन्बलौघानां तदान्योन्यमभिघ्नतां सोमदत्तिवधात्क्रुद्धो रक्ष्य सात्यकिमाहवे द्रोणिरभ्यद्रवद्राजन्वधाय कृत

निश्वस्य: तमापतंतं संप्रेक्ष्य पौलस्त्यं प्रति भैमसेनिः सुसंक्रुद्धः प्रत्यमित्रमवारयत् कार्ष्णायसं महाघोरमृक्षचर्मपरिच्छदं महांतं रथमास्था
य त्रिंशन्नल्वान्तरं विक्षिप्तपत्रसज्जाहं महामेघौघनिस्वनं युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वारणैः विक्षिप्तपक्षचरणो विवृत्ताक्षेण
कूजता ध्वजेनोच्छ्रितदंडेन गृध्रराजेन राजता लोहितार्द्रपताकं तमन्त्रमालाविभूषितं अष्टचक्रसमायुक्तं मास्थाय विपुलं रथं
शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया रक्षसां घोररूपाणामक्षौहिण्या समावृतः तमुद्यतमहाचापं निशाम्य व्यथिता नृपाः युगांतका
लसमये दंडहस्तमिवांतकं ततस्तं गिरिशृंगाभमभीमरूपं भयावहं दंष्ट्राकरालोग्रमुखं शंकुकर्णं महाहनुं ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं दीप्ता
स्यं निम्नितोदरं महाश्वभ्रगलाकारं किरीटच्छन्नमूर्धजं त्रासनं सर्वभूतानां व्यात्ताननमिवांतकं वीक्ष्य दीप्तमिवापांतं रिपुविक्षोभका
रिणं तमुद्यतमहाचापं राक्षसेंद्रं घटोत्कचं भयार्दिता प्रचुक्षोभ पुत्रस्य तव वाहिनी वायुनाक्षोभितावर्त्ता गंगेवोर्ध्वतरंगिणी
घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भीषिता प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशं ततो श्मवृष्टिरत्यर्थमासीत्तत्र समंततः
संध्याकालाधिकबलैः प्रमुक्ता राक्षसैः क्षितौ आयसानि च चक्राणि भुशुंड्यः प्रासतोमराः पतंत्यविरताः शूलाः शतघ्न्यः पट्टि
शास्तथा तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः प्राद्रवन्दिशः तत्रैको स्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मा
नी न विव्यथे व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मितां निहतायां तु मायायाममर्षी स घटोत्कचः विससर्ज शरान्घोरांस्ते
श्वत्थामानमाविशन् भुजंगा इव वेगेन वल्मीकं क्रोधमूर्छिताः ते शरा रुधिराक्तांगा भित्त्वा शारद्वतीसुतं विविशुर्धरणीं शी
घ्रा रुक्मपुंखाः शिलाशिताः अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् घटोत्कचमभिक्रुद्धं बिभेद दशभिः शरैः घटो
त्कचोतिविद्धस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशं क्षुरांतं बालसूर्याभं मणिवज्रविभूषितं अ

द्रो०
१८८

स्वबाणैस्तांश्चिच्छेद भैमसेनिर्जिघांसया वेगेन महता गच्छद्दिशितं द्रौणिना शरैः अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि घटोत्क
चस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा चक्रं निपातितं द्रौणिं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव भास्करं घटोत्कचसुतः श्रीमान्भिन्नांजनचयोपमः रुरोध द्रौ
णिमायांतं प्रभंजनमिवाद्रिराट् पौत्रेण भीमसेनस्य शरैः सोंजनपर्वणा बभौ मेघेन धाराभिर्गिरिर्मेरुरिवावृतः अश्वत्था
मा त्वसंभ्रांतो रुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदांजनपर्वणः द्वाभ्यां तु रथयंतारं त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकं धनुरेकेन
चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो हयान् विरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमबिंदुभिराचितं विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाकरोत् गदा हेमांगद
राजन्तूर्णं हैडंबिसूनुना भ्राम्योत्क्षिप्ता शरैः सापि द्रौणिनाभ्याहताऽपतत् ततोंतरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ववर्षांज
नपर्वा स द्रुमवर्षं नभस्तलात् ततो मायाधरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः सोवती
र्य पुनस्तस्थौ रथे हेमविभूषिते महीगत इवात्युग्रः श्रीमानंजनपर्वतः तमयस्मयवर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजं ज
घानांजनपर्वाणं महेश्वर इवांधकं अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलं द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात्प्रचलि
तांगदः प्राह वाक्यमसंभ्रांतो वीरं शारद्वतीसुतं दहंतं पांडवानीकं वनमग्निमिवोच्छ्रितं घटोत्कच उवाच तिष्ठ तिष्ठ
न मे जीवन् द्रोणपुत्र गमिष्यसि त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौंचमग्निसुतो यथा अश्वत्थामोवाच गच्छ वत्स सह सप
मैस्त्वं युध्यस्वामरविक्रम नहि पुत्रेण हैडिंबे पिता न्याय्यः प्रबाधितुं कामं खलु न मे रोषो हैडिंबे विद्यते त्वयि किंतु रो
षान्वितो जंतुर्हन्यादात्मानमप्युत संजय उवाच श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः अश्वत्थामानमायस्तो भै
मसेनिरभाषत किमहं कातरो द्रौणे पृथग्जन इवाहवे पन्नो भीमयसेवाग्निसदे तच्च वस्तव भीमात्खलु समुत्पन्नः कु
रूणां विपुले कुले पांडवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्तिनां रक्षसामधिराजोहं दशग्रीवसमो बले तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् द्रोण

राम०
१८८

डी१

पुत्रमिष्यामि प्रद्युम्नश्च महञ्जे घविनिष्पामिरग्निरे स्तुत्वा क्रोधताम्रलोचनः सुमहाबलः द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो वेगेनेंद्र इव केस
रि। रथात्समारोत्रिभिरभ्यवर्षत घटोत्कचः रथिनामग्रमं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तां व्यशातयत्
ततोन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोभवत् अथास्त्रसंमर्दकृतैर्विस्फुलिंगैस्तदा बभौ विभावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितं
निशम्य निहतां मायां द्रौणिना रणशालिना घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः सोभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तरुसं
कटैः शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् तमंजनगिरिप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरं प्रपतद्भिश्च बहुभिः शस्त्रसं
घैर्विव्यथे ततो हसन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रमनश्यत ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सें
द्रायुधो दिवि शस्त्रवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः व्यधमद्द्रोणतनयो
नीलमेघं समुच्छ्रितं स मार्गणगणो द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदां वरः स दृष्ट्वा पुनरायां
तं रथेनायतकार्मुकं घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतं सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः नानाशस्त्रधरैर्वी
रैर्नानाकवचभूषणैः महाबलैर्भीमरवैः संरम्भोद्धृतलोचनैः उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्युद्धदुर्मदैः विषण्णमभिसं
प्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् तिष्ठ दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः निहनिष्याम्यमि
त्रांस्ते न तवास्ति पराजयः॰ सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वासय वाहिनीं दुर्योधन उवाच न त्वेतदद्भुतं मन्ये यत्ते महदिदं मनः अ
स्मासु च परा भक्तिस्तव गौतमिनन्दन संजय उवाच अश्वत्थामानमुक्त्वैवं ततः सौबलमब्रवीत् वृतः शतसहस्रेण रथानां रण
शोभिनां षष्ट्या गजसहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनंजयं कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः श्रु
तार्पणः दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी उरुक्रमः पुरंजयो दृढरथः पताकी हेमकम्पनः शल्यारुणीन्द्रसेनाश्च संजयो विजयो जयः
कमलाक्षः पुरुः क्राथी जयवर्मा सुदर्शनः एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तीनामयुतानि षट् जहि भीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल

असुराणि वरदेवेंद्रो जयाशामेव्वपि संहिता हारितानद्रौणिना बाणैर्मर्मभेदिविकृतविग्रहान् जहि मातुलकौंतेयानसुराणिवयावकिः
एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेणानवसौबलः पिप्रीषुस्तेसुतां राजन्नदिधक्षुश्च पांडवान् अथ प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोर्मृधे वि
भावर्यां सुमहद्रूपं शक्रप्रह्लादयोरिव ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमीसुतं जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः सतैरभ्याह
तो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः चचालरथमध्यस्थो वातोद्धूतइवद्रुमः भूयश्चांजलिकेनास्य मार्गणेन महाप्रभं द्रौणिहस्तस्थितं
चापं चिछेदाशुघटोत्कचः ततोन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं महत् ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान्वारिधारा इवांबुदः ततः शा
रद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत सुवर्णपुंखान्शत्रुघ्नान्खचरान्खचरं प्रति तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां तद्ववक्षसां सिंहै
रिवबभौ मत्तगजानां संकुलं संकुलं विधम्याणैः हिनवा तोः साश्वसूतरथान्द्रूपान ददाहभगवानवह्निर्भूतानीवयुगक्षये
स दग्ध्वाक्षौहिणीं बाणैर्नैर्ऋतीं रुरुचे नृप पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः युगांते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुल्वणः
रराजजयतां श्रेष्ठो द्रोणपुत्रस्तवाहितान् ततो घटोत्कचः क्रुद्धो राक्षसां भीमकर्मणां द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास
तां चमूं घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्याथ राक्षसाः दंष्ट्रोज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः व्यात्ताननाघोरजि
ह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा भृशं सिंहनादेन महता नादयंतो वसुंधरां हंतुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः शक्तीः शत
घ्नीः परिघानशनीः शूलपट्टिशान् खड्गान्गदाभिंडिपालान्मुशलानिपरश्वधान् प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कं
पनांशितान् हलानभुशुंडीरश्मगदा स्थूणाः कार्ष्णायसांस्तथा मुद्गरांश्च महाघोरान्समरेशत्रुदारणान् द्रौणिमू
र्ध्न्यसृजन्राक्षसा भीमविक्रमाः चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोथसहस्रशः तच्छस्त्रवर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्ध
नि पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिता भवन् द्रोणपुत्रस्तु विक्रांतस्तद्वर्षं घोरमुच्छ्रितं शरैर्विध्वंसयामासवज्रक
ल्पैः शिलाशितैः ततोन्यैर्विशिखैस्तूर्णं स्वर्णपुंखैर्महामनाः निजघ्ने राक्षसान्द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः तद्बा

रक्षसांपीनवक्षसां सिंहैरिवबभौमत्तैर्नानानागाकुलंकुलं तेराक्षसाःसंक्रुद्धाद्रोणपुत्रेणताडिताः क्रुद्धाःस्मप्राद्रवन्द्रौणिंजिघांस
न्तोमहाबलाः तत्राद्भुतमिमंद्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत यदेकोराक्षसींसेनांक्षणाद्द्रौणिर्महास्त्रवित
ददाहज्वलितैर्बाणैराक्षसेंद्रस्यपश्यतः सहत्वाराक्षसानीकंरराजद्रौणिराहवे कृतेयघटोत्कचाद्द्रौणिःरक्षसेंद्रान्महाबलात सपुनर्भीत
ष्टक्रोधात्क्रुद्धांतलोचनः तलंतलेनसंहत्यसंदश्यदशनच्छदं स्वंसूतमब्रवीत्क्रुद्धोद्रोणपुत्रायमावह सययौघोररूपेणतेनजैत्रपता
किना द्वैरथंद्रोणपुत्रेणपुनरप्यरिसूदनः सविनद्यमहानादंसिंहवद्भीमविक्रमः चिक्षेपाविध्यसंग्रामेद्रोणपुत्रायराक्षसः अष्टघंटां
महाघोरामशनींदेवनिर्मितां तामवप्लुत्यजग्राहद्रौणिर्न्यस्यरथेधनुः चिक्षेपचैनांतस्यैवस्यंदनात्सोवपुप्लुवे साश्वसूतध्वजंवाहंभ
स्मकृत्वामहाप्रभा विवेशवसुधांभित्वासाशनिर्भृशदारुणा द्रोणेस्तत्कर्मदृष्ट्वातुसर्वभूतान्यपूजयन् यदवप्लुत्यजग्राहघोरांशंकरनि
र्मितां धृष्टद्युम्नरथंगत्वाभैमसेनिस्ततोनृप सुवर्णपुंखान्विशिखान्द्रोणपुत्रस्यवक्षसि ततोमुमोचनाराचान्द्रौणिंक्रुद्धःसहस्रशः
तावप्यग्निशिखप्रख्यैर्जघ्नतुस्तस्यमार्गणान् + धनुर्घोरंसमादायमहाविद्युदुपोपमं मुमोचनिशितान्बाणान्पुनर्द्रौणिर्महारथि
धृष्टद्युम्नस्त्वसंभ्रांतोमुमोचाशीविषोपमान + अतितीव्रंमहद्युद्धंतयोःपुरुषसिंहयोः योधानांप्रीतिजननंद्रौणेश्चभरतर्षभ ततो
रथसहस्रेणद्विरदानांशतैस्त्रिभिः षड्भिर्वाजिसहस्रैश्चभीमस्तंदेशमाव्रजत ततोभीमात्मजोरक्षोधृष्टद्युम्नंचसानुगं अयोधयतधर्मा
त्माद्रौणिरक्लिष्टविक्रमः तत्राद्भुतमिमंद्रौणिर्दर्शयामासविक्रमं अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषुभारत निमेषांतरमात्रेणसाश्वसूतरथ

द्विपं अश्वत्थाम्नोहितौराक्षसानांशिनैर्वीरोऽरशातयत भिषनोभीमसेनस्यहैडिंबेःपार्षतस्यच यमयोर्धर्मपुत्रस्यविजयस्याच्युतस्यच
प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः निपेतुर्द्विरदामेघाःसश्रृंगाइवपर्वताः निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चविचलद्भिरितस्ततः राजवरुधाकी
र्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः क्षिप्तैःकांचनदंडैश्चनृपछत्रैःक्षितिर्बभौ द्योरिवोदितचंद्रार्कग्रहाकीर्णायुगक्षये प्रवृद्धध्वजमंडूकांभेरीविस्ती
र्णकच्छपां छत्रहंसावलीजुष्टांफेनचामरमालिनीं कंकगृध्रमहाग्राहांनैकायुधझषाकुलां विस्तीर्णगजपाषाणांहतअश्वमकराकुलां
रथक्षिप्तमहावप्रांपताकारुचिरद्रुमां शरमीनांमहारौद्रांप्रासशक्त्यृष्टिडुंडुभां मज्जामांसमहापंकांकबंधावर्जितोडुपां केशशैवलकल्मा
षांभीरूणांकश्मलावहां नागेंद्रहययोधानांशरीरव्यपसंभवां शोणितौघमहावेगांद्रौणिःप्रावर्तयन्नदीं योधार्तरवनिर्घोषांक्षतजोर्मिसमा
कुलां प्रयातिमिर्महाघोरां यमराष्ट्रमहोदधिं निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रौणिर्हैडिंबमार्दयत पुनरप्यतिसंक्रुद्धःसवृकोदरपार्षतान् सनाराच
गणैःपार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वामहाबलः जघानसुरथंनामद्रुपदस्यसुतंविभुः पुनःश्रुतंजयंनामसुरथस्यानुजंरणे बलानीकंजयानीकं
जयाश्वंचाभिजघ्निवान पुनःशरेणतीक्ष्णेनद्रौणिःसिंहरवोन्नदन् जघानसपृषध्रंचचंद्रदेवंचमानिनं कुंतिभोजसुतांश्चाजौदशभि
र्दशजघ्निवान श्रुताह्वयंचराजानंद्रौणिर्निन्येयमक्षयं त्रिभिश्चान्यैःशरैस्तीक्ष्णैःसुपुंखैर्हेममालिनं शत्रुंजयंचबलिनंशक्रलोकंनि
नायसः अश्वत्थामातसंक्रुद्धःसंधायोग्रमजिह्मगं मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं यमदंडोपमंघोरमुद्दिश्याशुघटोत्कचं सभित्वा
हृदयंतस्यराक्षसस्यमहाशरः विवेशवसुधांशीघ्रंसपुंखःपृथिवीपते तंहतंपतितंज्ञात्वाधृष्टद्युम्नोमहारथः द्रौणेःसकाशाद्राजेंद्रव्यपनि
न्येरथोत्तमं ततःपराङ्मुखरथंसैन्यंयौधिष्ठिरंनृप पराजित्यरणेवीरोद्रोणपुत्रोननादह पूजितःसर्वभूतैश्चतवपुत्रैश्चभारत अथशरश

तस्मिन्क्षत्रे हैहैहेतपतितैः स्मगणाद्याचैः समंतात् निधनमुपगतैर्महीकृता भूरिश्रिदेवीर्गिरिदुर्गमाननिरोद्धा तेसिद्धगंधर्वपिशाचसंघानागाः
सुपर्णाः पितरो वयांसि रक्षोगणा भूतगणाश्च द्रौणिमपूजयन्नप्सरसः सुराश्च इति द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच द्रुपदस्यात्मजान्दृष्ट्वा
कुंतिभोजसुतांस्तथा द्रोणपुत्रेण निहतान्राक्षसांश्च सहस्रशः युधिष्ठिरो भीमसेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः युयुधानश्च संयत्ता युद्धायैव मनोद
धुः सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे महता शरवर्षेण छादयामास भारत ततः समभवद्युद्धमतीव भयवर्द्धनं त्वदीयानां परेषां च घो
रं विजयकांक्षिणां तं दृष्ट्वा समुपायांतं रुक्मपुंखैः शिलाशितैः दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमो विव्याध सायकैः सोमदत्तोपि तं वीरं शतेन प्रत्यवि
ध्यत सात्वतस्त्वभिसंक्रुद्धः पुत्राधिभिरधिष्ठितं वृद्धमृद्धं गुणैः सर्वैर्ययातिमिव नाहुषं विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वज्रनिपातनैः शक्त्या चैनं
विनिर्भिद्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ततस्तु सात्यकेरर्थे भीमसेनो नवं दृढं मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य मूर्द्धनि सात्यकिश्चाग्निसंकाशं मुमोच श
रमुत्तमं सोमदत्तोरसि क्रुद्धः सुपत्रं निशितं युधि युगपत्पेततुर्वीरौ घोरौ परिघमार्गणौ शरीरे सोमदत्तस्य सपपात महारथः व्यामोहिते
तु तनये बाह्लीकः समुपाद्रवत विसृजंछरवर्षाणि कालवर्षीव तोयदः भीमोथ सात्वतस्यार्थे बाह्लीकं नवभिः शरैः प्रपीडयन्महात्मानं विव्या
ध रणमूर्द्धनि प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि निचखान महाबाहुः पुरंदर इवाशनिं स तयाभिहतो भीमश्चकंपे च मुमोह च
प्राप्य चेतश्च बलवान्गदामस्मै ससर्ज ह सा पांडवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोहरत् सपपात हतः पृथ्व्यां वज्राहत इवाद्रिराट् तस्मिन्विनिहते
वीरे बाह्लीके पुरुषर्षभ पुत्रास्तेभ्यर्दयन्भीमं दशदाशरथेः समाः नागदत्तो दृढरथो वीरबाहुरयोभुजः दृढः सुहस्तो विरजाः प्रमाथ्युग्रोग्रया
यी तान्दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो जगृहे भारसाधनान् एकमेकं समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ते विद्धा व्यसवः पेतुः स्यंदनेभ्यो हतौजसः चं

द्रो॰ प॰
१८१

ड्वा तत्र भग्नास्तत्पर्वताग्र्यान्महीरुहाः नाराचैर्दशभिर्भीमस्तान्निहत्य तवात्मजान् कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ततो वृकरथो नाम
भ्राता कर्णस्य विश्रुतः जघान भीमं नाराचैस्तमप्यभ्यद्रवद्बली ततः सप्त रथान्वीरः श्यालानां तव भारत निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथय
त् अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथं शकुनेर्भ्रातरो वीराः गजाक्षः शरभो विभुः सुभगो भानुदत्तश्च शूराः पंच महारथाः अभिद्रुत्य शरैस्ती
क्ष्णैर्भीमसेनमताडयन् स ताड्यमानो नाराचैर्वृष्टिवेगैरिवाचलः जघान पंचभिर्बाणैः पंचैवातिरथान्बली तान्दृष्ट्वा निहतान्वीरान्विचेलु
र्नृपसत्तमाः ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तवानीकमशातयत् मिषतः कुंभयोनेस्तु पुत्राणां तव चानघ अंबष्ठान्मालवाञ्छूरान्त्रिगर्त्तान्सशिबीन
पि प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो युद्धे युधिष्ठिरः अभीषाहान्शूरसेनान्बाह्लीकान्सवशातिकान् निकृत्य पृथिवीं राजा चक्रे शोणितकर्दमां
यौधेयान्मालवान्राजन्मद्रकाणांगणान्युधि प्राहिणोन्मृत्युलोकाय शूरान्बाणैर्युधिष्ठिरः हताहरत गृह्णीत विध्यत व्यवकृन्तत इत्या
सीत्तुमुलः शब्दो युधिष्ठिररथं प्रति सैन्यानि द्रावयन्तं तं द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरं चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् द्रोणस्तु परमक्रुद्धो
वायव्यास्त्रेण पार्थिवं विव्याध सोपि तं दिव्यमस्त्रमस्त्रेण जघ्निवान् तस्मिन्विनिहते चास्त्रे भारद्वाजो युधिष्ठिरे वारुणं याम्यमाग्नेयं त्वाष्ट्रं ने५
सावित्रमेव च चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पांडुनंदनं क्षिप्तानि क्षिप्यमाणानि तानि चास्त्राणि धर्मजः जघानास्त्रैर्महाबाहुः कुंभयोने
रवित्रसत् सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिज्ञां कुंभसंभवः प्रादुश्चक्रे ततोस्त्रमैन्द्रं प्राजापत्यं च भारत जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः पतिः
कुरूणां गजसिंहगामी विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः प्रादुश्चकारास्त्रमहीनतेजा माहेन्द्रमन्यत्स जघान तेन विहन्यमानेष्वस्त्रेषु द्रोणः
क्रोधसमन्वितः युधिष्ठिरवधप्रेप्सुर्ब्राह्ममस्त्रमुदीरयत् ततो नाज्ञासिषं किंचित्घोरेण तमसावृते सर्वभूतानि च परं त्रासं जग्मुर्महीपते

राम
१८१

ब्रह्मास्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ब्राह्मेणैवाजौ द्रुतं ब्रह्मास्त्रमवारयत् ततः सैनिकमुख्यास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्वयुद्ध
विशारदौ ततः प्रमुच्य कौंतेयं द्रोणो द्रुपदवाहिनीं अदहत्क्रोधताम्राक्षो वायव्यास्त्रेण भारत ते हन्यमाना द्रोणेन पांचालाः प्राद्रवन्भयात् पश्यतो भी
मसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्ततां महद्भ्यां रथवंशाभ्यां परिगृह्य बलं तव बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं च वृकोदरः
भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षतां तौ तदा सृंजयाश्चैव पांचालाश्च महौजसः अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सात्वतैः ततः सा भारती सेना
वध्यमाना किरीटिना तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यशीर्यत द्रोणेन वार्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च नाशक्यंत महाराज योधा वारयितुं तदा इति द्रो
णपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच उदीर्यमाणं तद्दृष्ट्वा पांडवानां महद्बलं अविषह्यं च मन्वानः कर्णं दुर्योधनोऽब्रवीत् अयं स कालः संप्राप्तो मित्राणां
मित्रवत्सल त्रायस्व समरे कर्ण सर्वान्योधान्महारथान् पांचालैर्मत्स्यकैकेयैः पांडवैश्च महारथैः वृतान्समंतात्संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः
एते नदंति संहृष्टाः पांडवा जितकाशिनः शक्रोपमाश्च बहवः पांचालानां रथव्रजाः कर्ण उवाच परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थं पुरंदरः तमप्या
शु पराजित्य ततो हंतास्मि पांडवं सत्यं ते प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत हंतास्मि पांडुतनयान्पांचालांश्च समागतान् जयं ते प्रतिदास्यामि
वासवस्येव पावकिः प्रियं तव मया कार्यमिति जीवामि पार्थिव सर्वेषामेव पार्थानां फाल्गुनो बलवत्तरः तस्यामोघां विमोक्ष्यामि शक्तिं शक्रवि
निर्मितां तस्मिन्हते महेष्वासे भ्रातरस्तस्य मानद तव वश्या भविष्यंति वनं यास्यंति वा पुनः मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् अ
हं जेष्यामि समरे सहितान्सर्वपांडवान् पांचालान्केकयांश्चैव वृष्णींश्चापि समागतान् बाणौघैः शकलीकृत्य तव दास्यामि मेदिनीं संजय उवाच
एवं ब्रुवाणं कर्णं तु कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् स्मयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः शोभनं शोभनं कर्ण सनाथः कुरुपुंगवः त्वया नाथेन राधेय च

नम४

द्रो॰ प

१५८२

स्थापयिष्यामि बहुशः कत्थसे कर्ण कौरव्यसमीपतः न तत्र ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते फलमेव वा समागमः पांडुसुतैर्दृष्टस्ते बहुशो युधि सर्वत्र निर्जित
श्चासि पांडवैः सूतनंदन ह्रियमाणे तदा कर्ण गंधर्वैर्धृतराष्ट्रजे तदायुध्यंत सैन्यानि त्वमेकोग्रे पलायिथाः विराटनगरे चापि समेताः सर्वकौरवाः पार्थेन
निर्जिता युद्धे त्वं च कर्ण सहानुजः एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फाल्गुनस्य रणाजिरे कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान्सर्वपांडवान् अब्रुवन्कर्ण युध्यस्व कत्थसे ब
हु सूतज अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तद्वै सत्पुरुषव्र[illegible]र्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्रमिवाजलं निष्फलो दृश्यसे कर्ण तच्च राजा न बुध्यते तावद्गर्जसि राधेय
यावत्पार्थं न पश्यसि आरात्पार्थं हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं गर्जितं पुनः त्वमनासाद्य तान्बाणान्फाल्गुनस्य विगर्जसि पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं
तव बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः धनुषा फाल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः तोषितो येन रुद्रोपि कः पार्थं प्रतिघातयेत् एवं संरूषितस्ते
न तदा शारद्वतेन ह कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमथाब्रवीत् शूरा गर्जंति सततं प्रावृषीव बलाहकाः फलं चाशु प्रयच्छंति बीजमुप्तमृताविव दोषमत्र
न पश्यामि शूराणां रणमूर्द्धनि तत्तद्विकत्थमानानां भारं चोद्वहतां मृधे यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति दैवमस्य ध्रुवं तत्र साहाय्यायोपपद्यते
व्यवसायद्वितीयोहं मनसा भारमुद्वहन् हत्वा पांडुसुतानाजौ सकृष्णान्सहसात्वतान् गर्जामि यद्यहं विप्र तव किं तत्र नश्यति वृथा शूरा न गर्जंति
शारदा इव तोयदाः सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्जंति पंडिताः सोहमद्य रणे यत्तो सहितौ कृष्णपांडवौ उत्सहे मनसा जेतुं ततो गर्जामि गौतम
पश्य त्वं गर्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगान् हत्वा पांडुसुतानाजौ सहकृष्णान्ससात्वतान् दुर्योधनाय दास्यामि पृथ्वीं हतकंटकां कृप उवाच
मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज यदा क्षिपसि वै कृष्णौ धर्मराजं च पांडवं ध्रुवस्तत्र जयः कर्ण यत्र युद्धविशारदौ देवगंधर्वयक्षाणां मनुष्योरग
रक्षसां दंशितानामपि रणे अजेयौ कृष्णपांडवौ ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दांतो गुरुदैवतपूजकः नित्यं धर्मरतश्चैव कृतास्त्रश्च विशेषतः धृतिमांश्च कृत

ग

एम

१५८२

तेच धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः भ्रातास्यास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्रमाः गुरुवृत्तिरताः भ्रातृधर्मनिसापशालिनः संबंधिनश्चेंद्रवीर्याः स्वनुरक्ताः प्रहारि
णः धृष्टद्युम्नः शिखंडी चेद्यो मन्युर्विक्रांतो जनमेजयः चंद्रसेनो हिद्रसेनः कीर्तिधर्मा कृतबोधाः वसुचंद्रो दामचंद्रः सिंहचंद्रो सुवेधनः द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रु
पदस्य महास्त्रवित् येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुजः शतानीकः सुदर्शनः श्रुतानीकः श्रुतध्वजः बलानीको जयानीको जयाश्वो रथवाहनः
चंद्रोदयः समरथो विराटभ्रातरः शुभाः येषां च द्रौपदेयाश्च भीमसेनस्य घटोत्कचः येषामर्थाय युध्यंते न तेषां विद्यते क्षयः एते चान्ये च बहवो गणाः पांडु
सुतस्य वै कामं खलु जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपं निःशेषमस्त्रवीर्येण कुर्वाते भीमफाल्गुनौ युधिष्ठिरश्च पृ
थिवीं निर्दहेद्घोरचक्षुषा अप्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः कथं तान्संयुगे कर्ण जेतुमुत्सहसे रणे महानपनयस्त्वेष नित्यं हि तव सूतज
यत्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह संजय उवाच एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन्द्विजर्षभ अब्रवीत्तं तदा कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपं सत्यमुक्तं त्वया ब्रह्मन्
पांडवान्प्रति यद्वचः एते चान्ये च बहवो गुणाः पांडुसुतेषु वै अजय्याश्च रणे पार्था देवैरपि सवासवैः सदैत्ययक्षगंधर्वपिशाचोरगराक्षसैः तथापि पा
र्थान्जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया ममह्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण वै द्विज एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे हते तु पांडवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य
सोदराः अनर्जुना न शक्ष्यंति महीं भोक्तुं कथंचन तेषु नष्टेषु सर्वेषु पृथिवीयं ससागरा अयत्नात्कौरवेंद्रस्य वशे स्थास्यति गौतम सुनीतैरिह सर्वा
र्थाः सिध्यंते नात्र संशयः एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गर्जामि गौतम त्वं तु विप्रश्च वृद्धश्च अशक्तश्चापि संयुगे कृतस्नेहश्च पार्थेषु मोहान्मामवमन्यसे
यद्येवं वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते यच्चापि पांडवान्विप्र स्तोतुमिच्छसि संयुगे भीषयन्सर्वसैन्यानि
कौरवेयाणि दुर्मते अत्रापि शृणु मे वाक्यं यथावद्वदतो द्विज दुर्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः दुःशासनो वृषसेनो मद्रराजस्त्वमेव च सोम

हतश्च भीष्मस्तथा द्रोणार्विशिखैः शितैः । निघ्नद्भिः शिनायत्र सर्वे युद्धविशारदाः । जयेदेतान्नरः को नु शक्रतुल्यबलोप्यरिः । शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्सवः । धर्मज्ञा युद्धकुशलाः हन्युर्युद्धे सुरानपि । एतेस्थास्यंति संग्रामे पांडवानां वधार्थिनः । जयमाकांक्षमाणा हि कौरवेयस्य दंशिताः । दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिनामपि । यत्र भीष्मो महाबाहुः शेते शरशताचितः । विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्लीकोथ जयद्रथः । भूरिश्रवा जयश्चैव जलसंधः सुदक्षिणः । शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् । एते चान्ये च राजानो देवैरपि सुदुर्जयाः । निहताः समरे शूराः पांडवैर्बलवत्तराः । किमन्यद्दैवसंयोगान्मन्यसे पुरुषाधम । यांश्च तांस्तौषि सततं दुर्योधनारिपून्द्विज । तेषामपि हताः शूराः शतशोथ सहस्रशः । क्षीयंते सर्वसैन्यानि कुरूणां पांडवैः सह । प्रभावान्नात्र पश्यामि पांडवानां कथंचन । यांस्तान्बलवतो नित्यं मन्यसे त्वं द्विजाधम । यतिष्येहं यथाशक्ति योद्धुं तैः सह संयुगे । दुर्योधनहितार्थाय जयो दैवे प्रतिष्ठितः । संजय उवाच । तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलं । खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्द्रुतं । ततः परमसंक्रुद्धः सिंहो मत्तमिव द्विपं । प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः कर्णं समभ्ययात् । अश्वत्थामोवाच । यदर्जुनगुणांस्तथ्यान्कीर्तयानं नराधिप । शूरो द्वेषात्सुदुर्बुद्धे त्वमर्त्सयसि मातुलं । विकत्थमानः शौर्येण सर्वलोकधनुर्धरं । दर्पोत्सेकगृहीतोद्य न किंचिद्गणयन्मृधे । क्व ते वीर्यं क्व चास्त्राणि यत्त्वां निर्जित्य संयुगे । गांडीवधन्वा हतवान्प्रेक्षतस्ते जयद्रथं । येन साक्षान्महादेवः योधितः समरे पुरा । तमिच्छसि वृथा जेतुं सूताधम मनोरथैः । यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्रभृतां वरं । जेतुं न शक्ताः सहिताः सेंद्रा अपि सुरासुराः । लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूत संयुगे । किं पुनस्त्वं सुदुर्बुद्धे सहैभिर्वसुधाधिपैः । कर्ण पश्य सुदुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नराधम । एष ते प्रशिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते । संजय उवाच । तमुद्यतं तु वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयं । न्यवारयन्महातेजाः कृपश्च द्विपदां वरः । कर्ण उवाच । शूरोयं समरश्लाघी दुर्मतिश्च द्विजाधमः । आसादयतु मद्वीर्यं मुंचेमं कुरुसत्तम । अश्वत्थामोवाच । तवैतत्क्षम्यते स्माभिः सूतात्मज स

दुर्म्मते दर्प्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति दुर्योधनउवाच अश्वत्थामन्प्रसीदस्वक्षंतुमर्हसिमानद कोपःखलुनकर्त्तव्यःसूतपुत्रेकथं
चन त्वयिकर्णेकृपेद्रोणेमद्रराजेसुयोधने महत्कार्य्यमायत्तंप्रसीदद्विजसत्तम एतेह्यभिमुखाःसर्वेराधेयेनयुयुत्सवः आयांतिपाण्डवाब्रह्मन्ना
ह्वयंतःसमंततः संजयउवाच प्रसाद्यमानस्तुततोराज्ञाद्रौणिर्महामनाः प्रससादमहाराजक्रोधमन्युसमन्वितः ततःकृपउवाचेदमाचार्यःसुमहाम
नाः सौम्यस्वभावाद्राजेंद्रक्षिप्रमागतमार्दवः कृपउवाच नैवतस्मिन्मतेस्माभिःसूतात्मजसुदुर्मते दर्प्पमुत्सिक्तमेतत्तेफाल्गुनोनाशयिष्यति संजयउ
वाच ततस्तेपाण्डवाराजन्पाञ्चालाश्चयशस्विनः आजग्मुःसहिताःकर्णंतर्ज्जयंतःसमंततः कर्णोपिरथिनांश्रेष्ठश्चापमुद्यम्यवीर्यवान् कौरवाग्र्यैःप
रिवृतःशक्रोदेवगणैरिव पर्य्यतिष्ठततेजस्वीस्वबाहुबलमाश्रितः ततःप्रववृतेयुद्धंकर्णस्यसहपाण्डवैः भीषणंसुमहाराजसिंहनादविराजितं ततस्तेपाण्डवारा
जन्पाञ्चालाश्चयशस्विनः दृष्ट्वाकर्णंमहाबाहुमुच्चैःशब्दमथानदन् अयंकर्णःकुतःकर्णस्तिष्ठकर्णमहारणे युध्यस्वसहितोस्माभिर्दुरात्मन्पुरुषाधम
अन्येतंदृष्ट्वाराधेयंक्रोधरक्तेक्षणाब्रुवन् हन्यतामयमुत्सिक्तःसूतपुत्रोल्पचेतनः सर्वैःपार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोस्तिजीवता अत्यंतवैरीपार्थानांसततं
पापपूरुषः एषमूलमनर्थानांदुर्योधनमतेस्थितः हतैनमितिजल्पंतःक्षत्रियाःसमुपाद्रवन् महताशरवर्षेणछादयंतोमहारथाः वधार्थंसूत
पुत्रस्यपाण्डवेयेनचोदिताः तांस्तुसर्वांस्तथादृष्ट्वाधावमानान्महारथान् नविव्यथेसूतपुत्रोनचत्रासमगच्छत दृष्ट्वानगाकल्पंतमुद्धूतंसैन्यसागरं
पिप्रीषुस्तवपुत्राणांसंग्रामेष्वपराजितः सायकौघेनबलवान्क्षिप्रकारीमहाबलः वारयामासतत्सैन्यंसमंतात्पुरुषर्षभ ततस्तुशरवर्षेणपार्थि
वास्तमवारयन् धनूंषितेविधुन्वानाःशतशोथसहस्रशः अयोधयंतराधेयंशक्रंदैत्यगणाइव शरवर्षंतुतंकर्णःपार्थिवैःसमुदीरितं शरवर्षेणम
हतासमंताद्व्यकिरत्प्रभो तद्युद्धमभवत्तेषांकृतप्रतिकृतैषिणां यथादेवासुरेयुद्धेशक्रस्यसहदानवैः तत्राद्भुतमपश्यामःसूतपुत्रस्यलाघवं यदेनंसर्वतोय

मा ४ त२

१८४

तानाप्लुवंतिपरे युधि निवार्य च शरौघांस्तान् पार्थिवानां महारथाः पुरोष्टाकाः छत्रेषु ध्वजेषु च हयेषु च आसनानां किरीटानां त्राधेयः प्राहिणोच्छि
तान् ततस्त्वाकुलो भूत्वा राजन् कर्णपीडिताः अन्नमुत्तस्तत्रैव गावः सिंहार्दिता इव हयानां वध्यमानानां गजानां रथिनां तथा तत्रैवाभ्यवेक्षाम
सेयान् कर्णेन ताडितान् शिरोभिः पतितै राजन् बाहुभिश्च समंततः आसीत्तीर्णा वसुधा सर्वा शूराणामनिवर्तिनां हतैश्च हन्यमानैश्च निष्टनद्भिश्च सर्व
शः बभूवायोधनं रौद्रं वैवस्वतपुरोपमं ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं अभ्यगच्छन्माधवाक्यमेतदुवाच ह युध्यते सौरणे कर्णो दंशितः सर्वपा
र्थिवैः पश्यैतां द्रवंतीं सेनां कर्णसायकपीडितां कार्तिकेयेन विध्वस्तामासुरीं पृतनामिव दृष्ट्वैतां निर्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता अभियात्येष वीभत्सुः सू
तपुत्रजिघांसया तद्यथा प्रेक्षमाणानां सूतपुत्रं महारथं न हन्यात्पांडवः संख्ये तथा नीतिर्विधीयतां ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः प्रत्युद्ययु
स्तथा पार्थं सूतपुत्रपरीप्सया आयांतं वीक्ष्य कौंतेयं शक्रं दैत्यचमूमिव वीभत्सुरपि राजेंद्र पांचालैरभिसंवृतः प्रत्युद्ययौ तदा कर्णं यथा वृत्रं शतक्रतुः धृ
तराष्ट्र उवाच संरब्धं फाल्गुनं दृष्ट्वा कालांतकयमोपमं कर्णो वैकर्तनः सूत प्रत्यपद्यत्किमुत्तरं सस्पर्धते पार्थेन नित्यमेव महारथः आशंसते च वीभत्सुं युद्धे
जेतुं सुदारुणं स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यंतवैरिणं कर्णो वैकर्तनः सूत ~~[struck out]~~
~~[struck out]~~ किमुत्तरमपद्यत संजय उवाच आयांतं पांडवं दृष्ट्वा गजं प्रतिगजो यथा असंभ्रांततरो राजन् कर्णः प्रत्युद्ययौ द्रुतं जयं तमापतंतं वे
गेन वैकर्तनमजिह्मगैः वारयामास तेजस्वी पांडवः शत्रुतापनः तं कर्णः शरजालेन छादयामास भारत विव्याध च सुसंक्रुद्धः शरैस्त्रिभिरजिह्मगैः त
स्य तल्लाघवं पार्थो नामृष्यत महाबलः तस्मै बाणाञ्छिलाधौतान् प्रसन्नाग्रानजिह्मगान् प्राहिणोत्सूतपुत्राय त्रिंशतं शत्रुतापनः विव्याध चैनं संर
ब्धो बाणेनैकेन वीर्यवान् सव्ये भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव तस्य विद्धस्य बाणेन कराच्चापं पपात ह पुनरादाय तच्चापं निमेषार्धान्महाबलः छा

रम
१८४

दयामासबाणौघैः फाल्गुनं कृतहस्तवत् शरवृष्टिं ततां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत अथ मच्छरवर्षेणाप्यपविद्ध्य धनंजयः तोयास्य मोक्षाय शरवर्षेण पा
र्थिवः छादयेत्तां महेष्वासौ कृतप्रतिकृतेषिणौ तद्द्भुतं महद्युद्धं कर्णपाण्डवयोर्मृधे क्रुद्धयोर्वाशिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ततः पार्थो महेष्वासो दृ
ष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं मुष्टिदेशे धनुस्तस्य चिच्छेद त्वरयान्वितः अश्वांश्च चतुरो भल्लैरनयद्यमसादनं सारथेश्च शिरः कायाद्धरच्छत्रुतापनः अथैनं छिन्नध
न्वानं हताश्वं हतसारथिं विव्याध सायकैः पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनंदनः हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य नरर्षभः आरुरोह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः स
न्त्रोऽर्जुनबाणौघैराचितः शल्यको यथा जीवितार्थमभिप्रेप्सुः कृपस्य रथमारुहत् एवं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ धनंजयशरैर्नुन्नाः प्राद्
वंत दिशो दश द्रवतस्तान्समालोक्य राजा दुर्योधनो नृप निवर्तयामास तदा वाक्यमेतदुवाच ह अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः एष पार्थवधाया
हं स्वयं गच्छामि संयुगे अहं पार्थान्हनिष्यामि सपांचालान्ससोमकान् अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना द्रक्ष्यंति विक्रमं पार्थाः कालस्येव युग
क्षये अद्य मद्बाणजालानि विमुक्तानि सहस्रशः द्रक्ष्यंति समरे योधाः शलभानामिवायतीः अद्य बाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः जीमूतस्येव
घर्मान्ते द्रक्ष्यंति युधि सैनिकाः जेष्याम्यद्य रणे पार्थं सायकैर्नतपर्वभिः तिष्ठध्वं समरे शूरा भयं त्यजत फाल्गुनात् नहि मद्वीर्यमासाद्य फाल्गुनः प्रस
हिष्यति यथा वेलां समासाद्य सागरो मकरालयः इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सैन्येन महता वृतः फाल्गुनं प्रति दुर्धर्षः क्रोधात्संरक्तलोचनः तं प्रयान्तं महा
बाहुं दृष्ट्वा शारद्वतस्तदा अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह एष राजा महाबाहुरमर्षी क्रोधमूर्छितः पतंगवृत्तिमास्थाय फाल्गुनं योद्धुमिच्छति
यावन्नः पश्यमानानां प्राणान्पार्थेन संगतः न जह्यात्पुरुषव्याघ्रस्तावद्वारय कौरवं यावत्फाल्गुनबाणानां गोचरं नाधिगच्छति कौरवः पार्थिवो वीर
स्तावद्वारय संयुगे यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवार्यतां अयुक्तमिव पश्यामि तिष्ठत्स्वस्मासु मानद स्वयं

फर ५

द्रो॰प
१९५
विज्ञानहितेषु

युद्धायपद्मानापार्थपासमहायवान दुर्लभंजीवितंमन्येकौरव्यस्यकिरीटिना युध्यमानस्यपार्थेनशार्दूलेनेवहस्तिनः मातुलैर्वैवमुक्तस्तेद्रो
णाःशस्त्रभृतांवरः दुर्योधनमिदंवाक्यंकालस्थितःसमभाषत मयिजीवतिनांघोरेनयुद्धंगंतुमर्हसि ~~मामनादृत्यपार्थेनशार्दूलेनेवहस्तिनः~~ मात
लैर्वैवमुक्तस्तेद्रोणाःशस्त्रभृतांवरः दुर्योधनमिदंवाक्यंकालस्थितःसमभाषत ~~मयिजीवतिमांघोरेनयुद्धंगंतुमर्हसि~~ मामनादृत्यकौरव्यतवनिसं
हितैसंभ्रमःकार्यःपार्थस्यविजयंप्रति अहमावारयिष्यामिपार्थेनिहसुयोधन दुर्योधनउ० आचार्यःपांडुपुत्रान्वैपुत्रवत्परिरक्षति त्वमप्युपेक्षां
कुरुषेतेषुनित्यंद्विजोत्तम ममवामंदभाग्यत्वान्मंदस्तेविक्रमोयुधि धर्मराजप्रियार्थंवाद्रौपद्यावानवियनत धिगस्तुममलुब्धस्यपत्नीतेसर्ववांध
वाः सुखार्हाःपांडवःत्वंनाप्नुवंसपराजिताः कोहिशस्त्रविदांमुख्योमहेष्वासस्येयोयुधि शत्रून्क्षपयेत्क्रोधीनप्राप्नोत्तमीक्षतः अश्वत्थामत्रसौर
त्वमशोषेतान्समाहितान नवाप्नुयोगोचोशक्ताःस्थातुंदेवानहानधाः पांचालान्सोमकांश्चैवजहिद्रोणमहानुगान वयंशेषान्हनिष्यामस्त्वयैव
परिरक्षिताः एतेहिसोमकाविप्रपंचालाश्चयशस्विनः ममसैन्येषुसंक्रुद्धाविचरंतिदवाग्निवत तान्वारयमहाबाहोकेकयांश्चनरोत्तम पुरक्
वंतिनिःशेषाक्ष्यमाणाःकिरीटिना अश्वत्थामस्त्वरयुक्तोयाहिशीघ्रमरिंदम आहोवायदिवापश्चान्नवेदंकर्म्ममारिष त्वमुत्पन्नोमहाबाहोपां
चालानांवधंप्रति करिष्यसिजगत्सर्वमपांचालंकिलाच्युत एवंसिद्धाब्रुवन्वाचोभविष्यतितत्तथा तस्मात्वंपुरुषव्याघ्रपांचालान्जहि
सानुगान नतेस्रगोचोशक्ताःस्थातुंदेवाःसवासवाः। किमुपार्थाःसपांचालाःसत्यमेतद्ब्रवीमिते नत्वांसमर्थाःसंग्रामेपांडवाःसहसोमकैः
वलाद्योधयितुंवीरसत्यमेतद्ब्रवीमिते गच्छगच्छमहाबाहोनतःकालात्ययोभवेत इयंहिद्रवतेसेनापार्थसायकतापिता शक्तोस्यसिमहाबा
होदिव्यैस्तेजसा निग्रहेपांडुपुत्राणांपांचालानांचमानद द्रोणपर्व्वणित्रिपंडे संजयउवाच दुर्योधनेनैवमुक्तोद्रौणिराहवदुर्म्मदः मस

ना४

रा॰
१९५

वाचमहाबाहुस्त्वत्पुत्रमिदंवचः ससैन्यन्महाबाहोयथावदसिकौरव प्रियार्थीपांडवानिसंममचापिपितस्त्वम नत्थैवावांप्रियोयेषांनरपुरेकुरूद्व
ह शक्तितस्मात्पुष्पावस्त्रकामाणानभीतवत अहंकर्णश्चशल्यश्चकृपोहार्दिक्यएवच निमेषात्सांदर्शीतेनांश्चपयेमनरपोत्तम तेचापिकौर
वीसेनांनिमेषार्द्धात्कुरूद्वह अपयेयुर्महाबाहोनस्यामपरिसंयुगे युध्यतांपांडवांश्चत्यातेषांवास्मानयुध्यतां तेजस्तेजःसमासाद्यप्रशममेयातिभा
रत अशक्यतारमाजेस्तंपांडवानामनीकिनी जीवत्सुपांडुपुत्रेषुतेहिमसंब्रवीमिते आत्मानंयुध्यमानानातेसमर्थाःपांडुनंदनाः किमर्थंतववैसेन्या
निनहनिष्येतिभारत तेनत्वंवतमोराजन्विक्रमितस्सुकौरवः सर्वाभिमानीशंकोचनतोस्मानभिशंकसे मन्येत्वंकुंतितोराजन्पापात्मापाप
पूरुषः अस्मानपिसन्नःप्रद्रुशंकसेपापभावितः अहंत्वपत्नमास्थायत्वदर्थेसत्यजीवितः एषगच्छामिसंग्रामंत्वत्कृतेकुरुसत्तम योत्स्येहंशत्रुभिः
सार्द्धंजेष्यामिचवरान्वरान पांचालैःसहयोत्स्यामिसोमकैःकेकयैस्तथा पांडवैयैश्चसंग्रामेत्वत्प्रियार्थंमहीपते अद्यमद्बाणनिर्दग्धाःपांचालाः
सोमकास्तथा सिंहेनेवार्दितानागाविद्रविष्यंतिसर्वशः अद्यधर्मसुतोराजादृष्ट्वाममपराक्रमं अमन्छाममयंलोकंमंस्यतेसहसोमकैः आ
गमिष्यतिनिर्वेदंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः दृष्ट्वाविनिहतान्संख्येपांचालान्सोमकैःसह येमांयुद्धेभियोत्स्यंतितान्हनिष्यामिभारत नहितेवीर्यमोस्य
तेमद्बाहुंतरमागताः एवमुक्त्वामहाबाहुःपुत्रंदुर्योधनंतव अभ्यवर्ततयुद्धायत्रासयन्सर्वधन्विनः चिकीर्षुस्तवपुत्राणांप्रियंप्राणभृतांवरः त
तोब्रवीत्तुकैकेयान्पांचालान्गौतमीसुतः प्रहरध्वमितःसर्वेममगात्रेमहारथाः स्थिरीभूताश्चयुध्यध्वंदर्शयंतोस्त्रलाघवं एवमुक्तास्तुतेसर्वेशस्त्र
वृष्टीरपातयन् द्रौणिंप्रतिमहाराजजलंजलधराइव तान्निहत्यशरान्द्रौणिर्दशवीरानपोथयत प्रमुखेपांडुपुत्राणांधृष्टद्युम्नस्यचप्रभो तेहन्य
मानाःसमरेपांचालाःसृंजयास्तथा परित्यज्यरणेद्रौणिंव्यद्रवंतदिशोदश तान्दृष्ट्वाद्रवतःशूरान्पांचालान्सहसोमकान धृष्टद्युम्नोमहाराजद्रौ

सु २

णिमभ्यद्रवद्रणे ततःकांचनचित्राणांसज्जलानांवृहन्नादिनां वृतःशतेनशूराणांरथानामनिवर्त्तिनां पुत्रःपांचालराजस्यधृष्टद्युम्नोमहारथः द्रौणिमभ्यव
वीद्द्रवांदृष्ट्वायोधांश्चनिपातितान् आचार्यपुत्रदुर्बुद्धेकिमन्यैर्निहतैस्तव समागच्छमयासार्द्धंयदिशूरोसिसंयुगे अहंत्वांनिहनिष्यामितिष्ठेदानींममाग्रतः त
तस्तमाचार्यपुत्रंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् मर्मभिद्भिःशरैस्तीक्ष्णैर्जघानभरतर्षभ तेतुपंक्तीकृताद्रौणिंशराविविशुराशुगाः रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्राःसर्वकायावदा
रणाः मध्वर्थिनइवोद्दामाभ्रमराःपुष्पितंद्रुमं सोतिविद्धोभृशंक्रुद्धःपदाक्रांतइवोरगः मानीद्रौणिरसंभ्रान्तोवाणपाणिरभाषत धृष्टद्युम्नस्थिरोभूत्वामुहूर्त्तंप्र
तिपालय यावत्त्वांनिशितैर्वाणैःप्रेषयामियमक्षयं द्रौणिरेवमथाभाष्यपार्षतंपरवीरहा छादयामासवाणौघैःसमन्तात्लघुहस्तवत् सच्छाद्यमानःसम
रेद्रौणिनायुद्धदुर्मदः द्रौणिंपांचालतनयोवाग्भिरातर्जयत्तदा नजानीषेप्रतिज्ञांमेविप्रोत्पत्तिंतथैवच द्रोणंहत्वाकिलमयाहन्तव्यस्त्वंसुदुर्मते ततस्त्वाहंन
हन्म्यद्यद्रोणेजीवतिसंयुगे इमांतुरजनींप्राप्तामप्रभातांसुदुर्मते निहत्यपितरंतेद्यततस्त्वामपिसंयुगे नेष्यामिप्रेतलोकायेत्येतन्मेमनसिस्थितं यस्तेपा
र्थेषुविद्वेषोयाभक्तिःकौरवेषुच तांदर्शयस्थिरोभूत्वानमेजीवन्विमोक्ष्यसे योहिब्राह्मण्यमुत्सृज्यक्षत्रधर्मरतोद्विजः सवध्यःसर्वलोकस्ययथात्वंपुरुषा
धमः इत्युक्तःपरुषंवाक्यंपार्षतेनद्विजोत्तमः क्रोधमाहारयत्तीव्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांपार्षतंसोभ्यवेक्षत छादयामासचशरैर्निःश्वसन्
पन्नगोयथा सच्छाद्यमानःसमरेद्रौणिनाराजसत्तम सर्वपांचालसेनाभिःसंवृतोरथसत्तमः नाकंपतमहाबाहुःस्ववीर्यसमुपाश्रितः सायकांश्चैवविविधा
नश्वत्थाम्निमुमोचह तौपुनःसंन्यवर्त्ततांप्राणद्यूतपरौरणे निवारयंतौवाणौघैःपरस्परममर्षिणौ उत्सृजंतौमहेष्वासौशरवृष्टीःसमंततः द्रौणिपा
र्षतयोर्युद्धंघोररूपंभयानकं दृष्ट्वासंपूजयामासुःसिद्धचारणवातिकाः शरौघैःपूरयंतौतावाकाशंप्रदिशस्तथा अलक्ष्यौसमयुध्येतांमहत्कृत्वाशरे
स्तमः नृत्यमानाविवरणेमंडलीकृतकार्मुकौ परस्परवधेयत्तौपरस्परजयैषिणौ अयुध्येतांमहाबाहूचित्रंलघुचसुष्ठुच संपूज्यमानौसमरेयोधमुख्यैःस

हतत्विशः तौयुधिघोरौदृष्ट्वावनेवृषौगजाविव उभयोःसेनयोर्हर्षस्तुमुलःसमपद्यत सिंहनादरवाश्चासन्दध्मुःशंखांश्चमारिष वादित्राण्यघ्नतशतशो
वस्तहतत्विशः तस्मिन्संसतुमुलेयुद्धेभीमरूपेभयवर्द्धने मुहूर्त्तमपितद्युद्धंसमरूपंतदाभवत ततोद्रौणिर्महाराजपार्षतस्यमहात्मनः धनुर्ध्वजंतथाच्छत्रमुभौ
चपार्ष्णिसारथी सूतमश्वांश्चचतुरोनिहत्याभ्यद्रवद्रणे पांचालांश्चैवतान्सर्वान्बाणैःसन्नतपर्वभिः अद्रावयदमेयात्माशतशोथसहस्रशः ततस्तुव्यथितासेना
पांडवीभरतर्षभ दृष्ट्वाद्रोणसुतस्याहवेकर्मतत्समवेक्ष्यचसंयुगे शतेनचशतंहत्वापांचालानांमहारथः त्रिभिश्चनिशितैर्बाणैर्हत्वात्रीन्सुमहारथान द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य
फाल्गुनस्यचपश्यतः नाशयामासपांचालान्भूयिष्ठेयेव्यवस्थिताः तेवध्यमानाःपांचालैःसमरेसहसृंजयैः अगच्छन्द्रौणिमुत्सृज्यविप्रकीर्णरथध्वजाः स
जित्वासमरेशत्रून्द्रोणपुत्रोमहारथः ननादसमहानादंतपान्तेजलदोयथा सनिहत्यबहून्शूरानश्वत्थामाव्यरोचत युगान्तेसर्वभूतानिभस्मकृत्वेवपावकः
संपूज्यमानोयुधिकौरवेयैर्विजित्यसंख्येरिपुसंघान्सहस्रशः अरोचतद्रोणसुतःप्रतापवान्यथासुरेंद्रोरिपून्निहत्यह इतिद्रोणपर्व्वणित्रिपंचे ॥ सं
जयउवाच ततोयुधिष्ठिरश्चैवभीमसेनश्चपांडवः द्रोणपुत्रंमहाराजसमंतात्पर्यवारयन् ततोदुर्योधनोराजाभारद्वाजेनसंवृतः अभ्ययात्पांडवान्संख्येत
तोयुद्धमवर्त्तत घोररूपंमहाराजभीरूणांभयवर्द्धनं अंबष्ठान्मालवान्वंगान्शिबीन्त्रैगर्त्तकानपि प्राहिणोन्मृत्युलोकायगणान्क्रुद्धोयुधिष्ठिरः अभीषा
हान्शूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्म्मदान निकृत्यपृथिवींचक्रेभीमःशोणितकर्द्दमां यौधेयान्नट्टराजन्यान्मद्रकान्मालवानपि प्राहिणोन्मृत्युलोकायकिरी
टीनिशितैःशरैः प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभिताडिताः निपेतुर्द्विरदाभूमौद्विशृंगाइवपर्वताः निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चचेष्टमानैस्ततस्ततः राजन्वसुधाकीर्णा
विसर्पद्भिरिवोरगैः क्षिप्तैःकनकचित्रैश्चनृपछत्रैःक्षितिर्बभौ द्यौरिवादित्यचंद्राद्यैर्ग्रहैःकीर्णायुगक्षये हतप्रहरताभीताविध्यतव्यवकृंतत इत्यासीत्सुमहा
ञ्छब्दःशोणाश्वस्यरथंप्रति द्रोणस्तुपरमक्रुद्धोवायव्यास्त्रेणसंयुगे व्यधमत्तान्महाबाहुर्मेघानिवदुरासदः तेहन्यमानाद्रोणेनपांचालाःप्राद्रवन्भयात

पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्ततां महता रथवंशेन परिगृह्य बलं महत् वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरं त
वृकोदरः भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षतां तौ तथा संजयाश्चैव पांचालाश्च महौजसः अन्वगछन्महाराज योधाश्चापि ततस्तदा सा पांडुपुत्रस्य श
रैर्वार्यमाणा महाचमूः तमसा संवृते लोके द्रवत्सर्वतोमुखी उत्सृज्य भाति सेनां हन्यमाना किरीटिना तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यहीर्यत द्रोणेन वा
र्यमाणास्ते स्वयं तव हतेन च नाशक्नुवन् महाराज योधाश्चापि ततस्तदा सा पांडुपुत्रस्य शरैर्दार्यमाणा महाचमूः तमसा संवृते लोके अद्रवत्सर्वतोमुखी
उत्सृजन्तश्च वाहांस्ते केचित्तत्राधिपाः प्राद्रवंत महाराज भयाविष्टाः समंततः इति द्रोणपर्वणि त्रिपुंडे संजय उवाच सोमदत्तं तं संप्रेक्ष्य विधुन्वा
नं महद्धनुः सात्यकिः प्राह यंतारं सोमदत्ताय मां वह न ह्यहत्वा रणे शत्रुं बाह्लीकं कौरवाधमं निवर्तिष्ये रणात्सूत सत्यमेतद्वचो मम ततः संप्रेषयद्यन्ता सै
न्धवांस्तान्मनोजवान् तुरंगमान् शंखवर्णान् सर्वशब्दातिगान् रणे तेवहन् युयुधानं तु मनोमारुतरंहसः यथेंद्रं हरयो राजन् पुरा दैत्यवधोद्यतं तमा
पतंतं संप्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे सोमदत्तो महाबाहुरसंभ्रान्तो न्यवर्तत विमुंचन् शरवर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् छादयामास शैनेयं जलदं भास्करं यथा
असंभ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुंगव छादयामास बाणौघैः समंताद्भरतर्षभ सोमदत्तस्तु तं वक्ष्याविध्याद्योधिमाधवं सात्यकिश्चापि तं राजन्नभ्य
विध्यत्सायकैः शितैः तावन्योन्यं शरैः कृत्तौ राजन्नेतौ नरर्षभौ सुपुष्पौ पुष्पसमये पुष्पिताविव किंशुकौ रुधिरोक्षितसर्वांगौ कुरुवृष्णियशस्करौ परस्परम
वेक्षेतां दहंताविव लोचनैः रथमंडलमार्गेषु चरंतावरिमर्दनौ घोररूपौ हि तावास्तां वृष्टिमंताविवांबुदौ शरसंभिन्नगात्रौ तौ सर्वतः शकलीकृतौ श्वा
विधाविव राजेंद्र दृश्येतां शरविक्षतौ सुवर्णपुंखैरिषुभिराचितौ तौ व्यराजतां खद्योतैरावृतौ राजन् प्रावृषीव वनस्पती संप्रदीपितसर्वांगौ सायकैस्तौ म
हारथौ अदृश्येतां रणे क्रुद्धावुल्काभिरिव कुंजरौ ततो युधि महाराज सोमदत्तो महारथः अर्धचंद्रेण चिछेद माधवस्य महद्धनुः अथैनं पंचविंश

शतसायकानांसमार्पयत् त्वरमाणस्त्वराकालेपुनस्तुदशभिःशरैः अथान्यद्धनुरादायसात्यकिर्वेगवत्तरं पंचभिःसायकैस्तूर्णंसोमदत्तमवि
ध्यत ततोपरेणभल्लेनध्वजंचिच्छेदकांचनं बाह्लिकस्यरणेराजन्सात्यकिःप्रहसन्निव सोमदत्तस्त्वसंभ्रांतोदृष्ट्वाकेतुंनिपातितं शैनेयंपंचवि
शत्यासायकानांसमाचिनोत सात्वतोपिरणेक्रुद्धःसोमदत्तस्यधन्विनः धनुश्चिच्छेदसमरेक्षुरप्रेणशितेनह अथैनंरुक्मपुंखानांशतेननतपर्व
णां आचिनोद्बहुधाराजन्भग्नदंष्ट्रमिवद्विपं अथान्यद्धनुरादायसोमदत्तोमहारथः सात्यकिंछादयामासशरवृष्ट्यामहाबलः सोमदत्तंतुसंक्रुद्धोर
णेविव्याधसात्यकिः सात्यकिंशरजालेनसोमदत्तोप्यपीडयत् दशभिःसात्वतस्यार्थेभीमोहन्बाह्लिकात्मजं सोमदत्तोप्यसंभ्रांतोशैनेयमवधी
च्छरैः ततस्तुसात्वतस्यार्थेभीमसेनोनवंदृढं मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यमूर्द्धनि तमापतंतंवेगेनपरिघंघोरदर्शनं द्विधाचिच्छेदसमरेप्रहस
न्निवकौरव सपपातद्विधाछिन्नआयसःपरिघोमहान् महीधरस्येवमहच्छिखरंवज्रदारितं ततस्तुसात्यकीराजन्सोमदत्तस्यसंयुगे धनुश्चिच्छे
दभल्लेनहस्तावापंचपंचभिः चतुर्भिस्तुततोबाणैश्चतुरस्तांस्तुरंगमान् समीपंप्रेषयामासप्रेतराजस्यभारत सारथेश्चशिरःकायाद्भल्लेननतपर्वणा
जहारनरशार्दूलःप्रहसन्शिनिपुंगवः ततःशरंमहाघोरंज्वलंतमिवपावकं मुमोचसात्वतोराजन्स्वर्णपुंखंशिलाशितं सविमुक्तोबलवताशैनेये
नशरोत्तमः घोरस्तस्योरसिविभोनिपपाताशुभारत सोतिविद्धोमहाराजसात्वतेनमहारथः सोमदत्तोमहाबाहुर्निपपातममारच तंदृष्ट्वानि
हतंतत्रसोमदत्तंमहारथाः महताशरवर्षेणयुयुधानमुपाद्रवन् छाद्यमानंशरैर्दृष्ट्वायुयुधानंयुधिष्ठिरः महत्यासेनयासार्द्धंद्रोणानीकमुपाद्रव
त ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तावकानांमहाबलं शरैर्विद्रावयामासभारद्वाजस्यपश्यतः सैन्यानिद्रावयंतंतुद्रोणोदृष्ट्वायुधिष्ठिरं अभिदुद्राववेगेन
क्रोधसंरक्तलोचनः ततःसुनिशितैर्बाणैःपार्थंविव्याधसप्तभिः युधिष्ठिरोपिसंक्रुद्धःप्रतिविव्याधपंचभिः सोतिविद्धोमहाबाहुःसृक्किणीपरिसंलि

हेन युधिष्ठिरस्यापि छेदध्वजं कार्मुकमेवच स [illegible]त्वरन्वा विरथस्स्वल्पकालेन्नृपोत्तमः अन्यदादाय वेगेन कार्मुकं समरे दृढं ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्या
धपार्थिवः साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ततो मुहूर्तं व्यथितः शरघातप्रपीडितः निषसाद रथोपस्थे द्रोणो भरतसत्तम प्रतिलभ्य ततः संज्ञां
मुहूर्ताद्द्विजसत्तमः क्रोधेन महताविष्टो वायव्यास्त्र[illegible]मवासृजत् असंभ्रान्तस्ततः पार्थो धनुराकृष्य वीर्यवान् ततस्तदस्त्रमस्त्रेणस्तंभया
मासभारत ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु उपारमस्व युद्धात्त्वं द्रोणाद्भरतसत्तम गृध्यते हि सदा द्रो
णो ग्रहणे तव संयुगे नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह योऽस्य सृष्टो विनाशाय स एनं श्वो हनिष्यति परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः राजा
राज्ञा हि योद्धव्यो नाराज्ञा युद्धमिष्यते तत्र त्वं गच्छ कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः यावन्मात्रेण च मया सहायेन धनंजयः भीमश्च रथशार्दूलो युध्यन्ते कौरवैः
सह वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवे प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नो यत्र भीमो व्यवस्थितः विनिघ्नंस्तावका
न्योधान्व्यादितास्य इवान्तकः रथघोषेण महता नादयन्वसुधातलं पर्जन्य इव घर्मान्ते नादयन्वै दिशो दश भीमस्य निघ्नतः शत्रून्पार्ष्णिं जग्राह
पाण्डवः द्रोणोऽपि पाण्डुपाञ्चालान्व्यधमद्रजनीमुखे द्रोणपर्वणि त्रियुद्धे संजय उवाच वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयावहे तमसा संवृते लोके र
जसा च महीपते नापश्यन्त रणे योधाः परस्परमवस्थिताः अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तद्ववृते महत् नराणामश्वमथनं परमं लोमहर्षणं द्रोणकर्ण
कृपा वीरा भीमपार्षतसात्यकाः अन्योन्यं क्षोभयामासुः सैन्यानि नृपसत्तम वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महारथैः तमसा रजसा चैव समन्ताद्वि
प्रदुद्रुवुः ते सर्वतो विद्रवन्तो योधा विध्वस्तचेतनाः अहन्यन्त महाराज धावमानाश्च संयुगे महारथसहस्राणि जघ्नुरन्योन्यमाहवे अन्धे तमसि मूढा
नि पुत्रस्य तव मन्त्रिते ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनागोपाश्च भारत व्यमुह्यन्त रणे तत्र तमसा संवृते सति धृतराष्ट्र उवाच तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्नि

हृष्टो जनस्त्वेव तमसि मग्नानामासीत्कावो गतिस्तदा कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः बभूव लोके तमसा तथा संजय संवृते संजय उवाच ततः
सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि वै सेनागोप्तॄनथादिश्य पुनर्व्यूहमकल्पयत द्रोणः पुरस्ताज्जघने तु शल्यस्तथा द्रौणिः कृतवर्मा सौबलश्च स्वयं तु स
र्वाणि बलानि राजन्राजाभ्ययात्पालयन्वै निशायां उवाच सर्वांश्च पदातिसंघान्दुर्योधनः पार्थिव सांत्वपूर्वं उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि गृह्णीत हस्तैर्ज्वलिता
न्प्रदीपान् ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेन ततः प्रहृष्टा जगृहुः प्रदीपान् देवर्षिगंधर्वसुरर्षिसंघा विद्याधराश्चाप्सरसां गणाश्च नागाः सयक्षोरगकिंनराश्च हृष्टा
दिविस्था जगृहुः प्रदीपान् दिग्भ्यश्च तेभ्यः सुसमापतंतो दृश्यंत दीपाः सुगंधितैलाः विशेषतो नारदपर्वताभ्यां संबोध्यमानाः कुरुपांडवार्थं सा भूय एव
ध्वजिनी विभक्ता व्यरोचताग्निप्रभया निशायां महाधनैराभरणैश्च दिव्यैः शस्त्रैः प्रदीप्तैरभिसंपतद्भिः रथे रथे पंच विदीपिकास्तु प्रदीपिका मत्तगजे त्रयश्च प्र
त्यश्वमेकश्च महाप्रदीपः कृतास्तु तैः पांडवैः कौरवेयैः क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपाः प्रदीपयंतः ध्वजिनीं तवाशु सर्वास्तु सेना व्यतिसेव्यमानाः पदातिभिः
पावकतैलहस्तैः प्रकाशमाना ददृशुर्निशायां यथांतरिक्षे जलदास्तडिद्भिः प्रकाशितायां तु तथा ध्वजिन्यां द्रोणोग्निकल्पः प्रतपन्समंतात् राजन्राजेंद्र
सुवर्णवर्मा मध्यंगतः सूर्य इवांशुमाली जांबूनदेष्वाभरणेषु चैव निष्केषु शुद्धेषु शरासनेषु पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य प्रतिप्रभास्तत्र ततो बभूवुः गदाश्च शै
क्याः परिघाश्च शुभ्रा रथेषु शक्त्यश्च विवर्तमानाः प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमीढ पुनः पुनः संजनयंति दीपाः छत्राणि बालव्यजनानि खड्गा दीप्ता महोल्काश्च तथै
व राजन् व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला व्यायच्छतां तत्र तदा विरेजुः शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं दीपप्रभाभिश्च तदा बलं तत् प्रकाशितं चाभरणप्र
भाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव पीतानि शस्त्राण्यसृगुक्षितानि वीरावधूतानि तनुच्छदानि दीप्तां प्रभां प्राजनयंत तत्र तपात्यये विद्युदिवांतरिक्षे प्रकं
पितानामभिघातवेगैरभिघ्नतां चापततां जवेन वक्त्राण्यकाशंत तदा नराणां वाय्वीरितानीव महांबुजानि महावने दाव इव प्रदीप्ते यथा प्रभा भास्कर

स्थापितं येन तथा तदासीत ध्वजिनी प्रदीप्ता महाराज यथा भारतनी महत्वा ततः प्रदीप्तं बलमस्मदीयं निशम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव सर्वेषु सैन्येषु पदा
तिसंघानचोदयंस्तेपि च चक्रुः प्रदीपान् गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा रथे रथे चैव दश प्रदीपाः द्वावश्वपृष्ठे परिपार्श्वतोन्ये ध्वजेषु चान्ये सेनासु सर्वासु च पार्श्व
तोन्ये पश्चात्पुरस्ताच्च समन्ततश्च मध्ये तथान्ये ज्वलितान्महस्ताश्वदीपपमांरुमुतपसेना मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ताः सेनाद्वयेपि स्म नरा विचेरुः
सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा विमिश्रिता हस्तिरथाश्ववृन्दैः मध्ये परं ध्वजिनी प्रदीप्ता तथा बलं पाण्डवपाभिगुप्तं तेन प्रदीपेन तथा प्रदीप्तं बलं न वासी तुल्य
तुलेन भाः कुर्वता भानुमता महोग्रा दिवाकरेणाग्निरिवाभिगुप्ताः तयोः प्रभाः पृथिवीमन्तरिक्षं सर्वा अतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाश
वभूव तेषां तव चैव सैन्ये तेन प्रकाशेन दिवं गमेन त्वं बोधिता देवगणाश्च राजन् गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंघाः समागमन्नप्सरसश्च सर्वाः तद्देवगंधर्वसमाकु
लं च यक्षासुरसिद्धसंघैः हतैश्च शूरैर्दिवमारुहद्भिरायोधनं दिव्यकल्पं बभूव रथाश्वनागाकुलदीप्तदीपं संरब्धयोधं हतविद्रुताश्वं महद्बलं व्यूढ
मश्वनागं सुरासुरव्यूहसमं बभूव तच्छक्तिसंघाकुलचण्डवातं महारथाभ्रं गजवाजिघोषं शस्त्रौघवर्षं रुधिराम्बुधारं निशि प्रवृत्तं नृप युद्धदिनं तत्र तस्मिन्महाग्नि
प्रतिमो महात्मा संतापयन्पाण्डवान्विप्रमुख्यः गभस्तिभिर्मध्यगतो यथार्को वर्षात्यये तद्वदभून्नरेन्द्र ॥ द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे ॥ संजय उवाच प्रकाशि
ते तदा लोके रजसा तमसा वृते समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः ते समेताः रणे राजन्शस्त्रप्रासासिधारिणः परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृतागसः प्र
दीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः विराजिते रत्नैः सुवर्णैर्गन्धतैलावसिक्तैः देवगन्धर्वदीपाद्यैः प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः विराजते तदा भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव भा
रत उल्काशतैः प्रज्वलितैस्तत्र रणभूमिर्व्यराजत दह्यमानेव लोकानामभावे च वसुंधरा प्रदीप्यन्त दिशः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समन्ततः वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृ
ता वृक्षा इवाबभुः असज्जन्त ततो वीरा वीरैरेव पृथक्पृथक् नागा नागैः समाजग्मुस्तुरगाः सह वाजिभिः रथा रथवरैरेव समाजग्मुर्मुदान्विताः तस्मि

न्तात्रिसप्तवेयोरेतवपुत्रस्यशासनात् चतुरंगस्यसैन्यस्यतेपातश्चमहानभूत् ततोर्ज्जुनोमहाराजकौरवाणामनीकिनीं अधमत्सायकैःक्षप
यन्सर्वपार्थिवान् धृतराष्ट्रउवाच तस्मिन्प्रविभवेसंख्येममपुत्रस्यवाहिनीं अश्वत्थामातोदुर्द्धर्षेकथमासीन्मनोहिवः किमकुर्वंतसैन्यानिप्रविश्यपर
माहवे दुर्योधनस्यकिंकृत्संग्रामकालमभ्यगात् केचैनंसमरेवीरंप्रत्युद्ययुर्महारथाः द्रोणंचकेभ्यरक्षंतप्रविशंतंचवाहिनीं कोरक्षन्दक्षिणंचक्रंकेच
द्रोणस्यसव्यतः केपृष्ठतश्चाप्यभवन्वीरावीरस्यनिघ्नतः केपुरस्तादगच्छंतनिघ्नतःशात्रवान्रणे यन्माविशन्महेष्वासःपांचालानपराजितः न
त्यन्निवनव्याघ्रोरथमार्गेषुवीर्यवान् योददाहशरैर्द्रोणःपांचालानांरथव्रजान् धूमकेतुरिवक्रुद्धःकथंमृत्युमुपेयिवान् अव्यग्रानेवहिपरान्कथयसि
पराजितान् हृष्टानुदीर्णान्संग्रामेनतथास्तमामकान् हतांश्चैवविदीर्णांश्चविप्रकीर्णांश्चशंससि रथिनोविरथांश्चैवकृतान्युद्धेषुमामकान्
संजयउवाच द्रोणस्यमतमाज्ञायपोद्धुकामस्यतांनिशां दुर्योधनोमहाराजवश्यान्भ्रातॄनुवाचह विकर्णंचित्रसेनंचमहाबाहुंचकौरवं दुर्द्धर्षदीर्
घबाहुंचयेचैतेषांपदानुगाः द्रोणंपश्चात्पराक्रांतास्सर्वेरक्षंतुपृष्ठतः हार्दिक्योदक्षिणंचक्रंशल्यश्चैवोत्तरंतथा त्रिगर्तानांचयेशूराहतशिष्टामहार
थाः तांश्चैवपुरतःसर्वान्पुत्रस्तेसमचोदयत आचार्योहिसुसंयत्तोभृशंयत्ताश्चपांडवाः तंरक्षतसुसंयत्तानिघ्नंतंशात्रवान्रणे द्रोणोहिबलवा
न्युद्धेक्षिप्रहस्तःप्रतापवान् निर्जयेत्त्रिदशान्युद्धेकिमुपार्थान्ससोमकान् तेयूयंसहिताःसर्वेभृशंयत्तामहारथाः द्रोणंरक्षतपांचाल्याद्धृष्टद्यु
म्नान्महारथात् पांडवेयेषुसैन्येषुनतंपश्याम्यहंचन योयोधयेद्रणेद्रोणंधृष्टद्युम्नादृतेनृप तस्मात्सर्वात्मनामन्येभारद्वाजस्यरक्षणं सगुप्तः
पांडवान्हन्यात्संजयांश्चससोमकान् संजयेष्वथसर्वेषुनिहतेषुचमूमुखे धृष्टद्युम्नंरणेद्रौणिर्हनिष्यतिनसंशयः तथार्ज्जुनंचराधेयोहनिष्य
तिमहारथः भीमसेनमहंचापियुद्धेजेष्यामिदीक्षितः शेषांश्चपांडवान्योधाःप्रसभंहीनतेजसः सोयंममजयोव्यक्तोदीर्घकालंभविष्यति तस्मा

द्रोः
२००

द्रक्षत संग्रामे द्रोणमेव महारथं दृष्ट्वा भारत श्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तव आश्रिश्येशनन्थाशेष्यंनास्तिसमसिदारुणो ततःप्रवृत्तेयुद्धंरौद्रंभारतसत्तम
उभयोः सेनयोर्घोरं परस्परजिगीषया अर्जुनः कौरवं सैन्यमर्जुनं चापि कौरवाः नानाशस्त्रसमावापैरन्योन्यमभीदयन् द्रोणिः पांचालराजं च भा
रद्वाजश्च संजयान छादयांचक्रिरे संख्ये शरैः सन्नतपर्वभिः पांडुपांचालसेनानां कौरवाणां च भारत आसीन्निःस्वनको घोरो निघ्नतामितरेतरं नै
वास्माभिस्तथा पूर्वैर्दृष्टपूर्वं तथाविधं श्रुतं वा यादृशं युद्धं पुरा मासीद्रुभयानकं ॥ द्रोणपर्वणिरणत्रियुद्धे ॥ संजय उवाच वर्तमाने तथा रौद्रे
त्रियुद्धे विशांपते सर्वभूतक्षयकरो धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः अब्रवीत्पांडवांश्चैव पांचालांश्चैव सोमकान् मनुष्यगजनागानामभावो न रोधिप युधिष्ठिरो
ब्रवीद्राजा सर्वान्योधान्मनुजाधिप अभिद्रवत संयाता द्रोणमेव जिघांसया एतस्ते वचनाद्राज्ञन् पांचालाः संजयास्तथा द्रोणमेवाभ्यवर्तंत
नदंतो भैरवान्नवान् तेन्नतेप्रतिगर्जंतः प्रसघाताः समर्दिताः यथाशक्तिपथोत्साहं यथासत्त्वं च संयुगे कृतवर्मा तु हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत्
द्रोणं प्रति समायांतं मत्तो मत्तमिव द्विपं शैनेयं शरवर्षाणि विकिरंतं समंततः अभ्ययात्कौरवो राजन्भूरिसंग्राममूर्धनि सहदेवं समायांतं द्रोणप्रे
प्सुं महारथं कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास पांडवं भीमसेनं समायांतं व्यादितास्यमिवांतकं स्वयं दुर्योधनो राजा प्रतीपं मृत्युमाव्रजत् नकु
लं च युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदं शकुनिः सौबलो राजन्वारयामास सौबलः शिखंडिनं समायांतं रथेन रथिनां वरं कृपः शारद्वतो राजन्वारयामा
स संयुगे प्रतिविंध्यं समायांतं मयूरसदृशैर्हयैः दुःशासनो महाराज यत्तो यत्तमवारयत् भैमसेनिं समायांतं मायाशतविशारदं अश्वत्थामा पि
तुर्मानं कुर्वाणः प्रत्यषेधयत् द्रुपदं वृषसेनस्तु ससैन्यं सपदानुगं वारयामास समरे द्रोणप्रेप्सुं महारथं विराटं द्रुतमायांतं द्रोणस्य निधनं प्रति
मद्रराजः सुसंक्रुद्धो वारयामास भारत शतानीकं समायांतं नाकुलिं समरे रणे चित्रसेनो रुरोधाशु शरैर्द्रोणं परीप्सया अर्जुनं च युधां श्रेष्ठं प्राद्रवंतं म

९५

एम्
२००

गदाभिर्मुसलैश्चैव नानाशस्त्रैश्च संयुगे ४

त२

हार्थे श्रुतंवृष्णो महाराज एनसैंद्रोम्नवारयत् तथाद्रोणं महेष्वासं निघ्नंतं शात्रवान् रणे धृष्टद्युम्नोथ पांचाल्यो दृष्ट्वैव समवारयत् तथा माद्रीसुतौ पुत्रा
णां समायातान्महारथान् तावकान्रथिनो राजन् वारयामासतुर्जवात् गजानीकेन महता जैत्रं निषसमह्नामधे योधयंतः स्म दृश्यंते शीघ्रा थ सहस्रशः शि
शीघ्रैस्तथा राजन्ह्रावयंतः परस्परं समदृश्यंत वेगेन यथावत्तेन यथायुधः सादिनः सादिभिः सार्द्धं प्रासशक्त्यृष्टिपाणयः समागच्छन्महाराज विनदंतः पृथ
क्पृथक् नरास्तु बहवस्तत्र समाजग्मुः परस्परं कृतवर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं वारयामास संक्रुद्धो वेले
वोद्धृतमर्णवं युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विध्वा पंचभिराशुगैः पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् कृतवर्मा तु संक्रुद्धो धर्मपुत्रस्य मारिष धनुश्चि
च्छेद भल्लेन तं च विव्याध पंचभिः अथान्यद्धनुरादाय धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः हार्दिक्यं दशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष
प्राकंपत च रोषेण सप्तभिश्चार्दयच्छरैः तस्य पार्थो धनुश्छित्वा हस्तावापं निकृत्य च प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पंच राजं छिलाशितान् ते तस्य कवचं
भित्वा हेमचित्रं महाधनं प्राविशन्धरणीमुग्रां वल्मीकमिव पन्नगाः अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोन्यदादाय कार्मुकं विव्याध पांडवं षष्ट्या सूतं च नव
भिः शरैः तस्य शक्तिममेयात्मा पांडवो भुजगोत्तमां चिक्षेप भरतश्रेष्ठ रथे तस्य महद्धनुः सा हेमचित्रा महती पांडवेन प्रवेरिता निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं
प्राविशद्धरणीतलं एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थः पुनर्धनुः हार्दिक्यं छादयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ततस्तु समरे शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी व्यश्वसू
तरथं चक्रे निमेषार्द्धाद्युधिष्ठिरं ततस्तु पांडवो ज्येष्ठः खड्गचर्म समाददे तदस्य निशितैर्बाणैर्व्यधमन्माधवो रणे तोमरं तु ततो गृह्य स्वर्णदंडं दुरासदं
प्रेषयत्समरे तूर्णं हार्दिक्यस्य युधिष्ठिरः तमापतंतं सहसा धर्मराजभुजच्युतं द्विधा चिच्छेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्मयन्निव ततः शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकि
रत् कवचं चास्य संक्रुद्धः शरैस्तीक्ष्णैरदारयत् हार्दिक्यशरसंछिन्नं कवचं तन्महायशाः व्यशीर्यत रणे राजंस्तारजालमिवांबरात् सच्छिन्नधन्वा विरथः

७६

भुजर

१

शीर्णवर्मा शरार्द्दितः अपयासीद्रणात्तूर्णं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मात्मानं युधिष्ठिरं पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महात्मनः द्रोणपर्वणि
रात्रियुद्धे संजय उवाच भूरिस्तु समरे राजन् शैनेयं रथिनां वरं आपतन्तमपावृत मदाणादिव कुंजरं अथैनमासात्किः क्रुद्धः पंचभिर्निशितैः शरैः विव्याध
हृदये तूर्णं प्रास्रवत्तस्य शोणितं तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्म्मदं दशभिर्विशिखैस्तीक्ष्णैरविध्यत भुजान्तरे तावन्योन्यं महाराज ततक्षाते शरैर्भृशं क्रोध
संरक्तनयनौ क्रोधाद्विस्फार्य कार्मुके तयोरासीन्महाराज शस्त्रवृष्टिः सुदारुणा क्रुद्धयोः सायकमुचोर्यमान्तकनिकाशयोः तावन्योन्यं शरै राजन् संछाद्य स
मवस्थितौ मुहूर्त्तं चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव धनुश्चिच्छेद समरे कौरव्यस्य महात्मनः अथैनं छिन्नधन्वानं नवभिर्नि
शितैः शरैः विव्याध हृदये तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः धनुरन्यत्समादाय सात्वतं प्रत्यविध्यत स विद्ध्वा सात्वतं
बाणैस्त्रिभिरेव विशांपते धनुश्चिच्छेद भल्लेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः प्रजहार महावेगां शक्तिं तस्य महोरसि
स तु शक्त्या विभिन्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् लोहिताङ्गो यथाकाशाद्दीप्तरश्मिर्यदृच्छया तं तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्थामा महारथः अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्र
ति संयुगे तिष्ठ तिष्ठेति चाभाष्य शैनेयं स नराधिपः अभ्यवर्षच्छरौघेण महीं वृष्ट्या यथाम्बुदः तमापतन्तं संरब्धं शैनेयस्य रथं प्रति घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं
मुक्त्वा महारथः तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् द्रोणपुत्र गमिष्यसि एष त्वाद्य हनिष्यामि महिषं शरभो यथा युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे इत्युक्त्वा क्रोध
ताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केसरी रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः शरवृष्टिं तु तां
प्राप्तां शरैराशीविषोपमैः शातयामास समरे तरसा द्रौणिरुत्स्मयन् ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरिंदम स
शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्द्धनि व्यकाशत महाराज श्वाविच्छललितो यथा ततः क्रोधसमाविष्टो भैमसेनिः प्रतापवान् शरैरवचकर्त्तोग्रैर्द्रौणिं हृद्दाश

निमग्नैः श्वभ्रमासीच्चैर्दृश्यनागैश्च सशिलीमुखैः वाल्मीकतो निर्लोकैस्तैः सोष्माभिर्विवृताक्षिभिः तां शरवृष्टिमतुल्यां वज्राशनिसमस्वनां पतंतीमुप
ऐक्षद्द्रोणिरस्त्रमथितैः स्त्रियः क्रुद्धः संहृत्य शरैर्घोरैरस्त्रप्रतिमंत्रितैः अथ पवनसमहातेजा महाभ्राणीव मारुतः ततो नरश्रेष्ठ बाणानां संग्रामोस्मद्रवा
वत घोररूपो महाराज योधानां हर्षवर्द्धनः ततोस्त्रं संदधे तैर्विस्फुलिंगैः समंततः वभौ निशाम्य तेभोमस्वयातैरिव संवृतं समार्गणगणो द्रोणिर्दि
शः प्रच्छादयत्सर्वतः प्रियार्थं तव पुत्राणां पांडवसैन्यमुपाकिरत ततः प्रवृत्ते युद्धे द्रोणिराक्षसयोर्मृधे विनाशिनि तेनामध्ये शक्रप्रह्लादयोरिव ततो घटोत्क
चो बाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे जघानोरसि संक्रुद्धः कालज्वलनसंनिभः सतेनात्यायतैर्विद्धो राक्षसेन महाबलः चचाल समरे द्रोणिर्वातनुन्न इव द्रुमः सं
मोहमनुसंप्राप्तो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं जनाधिप हतं स्म मेनिरे सर्वे तावकास्तं विशांपते तं तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमा
हवे पांचालाः सृंजयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा महाबलः धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः मुमोचाकर्णपूर्णे
न धनुषा शरमुत्तमं यमदंडोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचं स भित्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः विवेश वसुधामुग्रः सपुंखः पृथिवीपते सोतिवि
द्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत राक्षसेंद्रः सुबलवान्द्रोणिना रणशालिना दृष्ट्वा विमूढं हैडिंबं सारथिस्तं रणाजिरात द्रोणेः सकाशात्संभ्रांतस्त्वपनि
न्ये त्वरान्वितः तथा तु समरे विद्धा राक्षसेंद्रं घटोत्कचं ननाद सुमहानादं द्रोणपुत्रो महारथः पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत वपुषा तिप्रजज्वाल
मध्याह्न इव भास्करः भीमसेनं तु युध्यंतं भारद्वाजरथं प्रति स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः तं भीमसेनो दशभिः शरैर्विव्याध मारिष दुर्योध
नोपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत तौ सायकैरवच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे मेघजालसमाच्छन्नौ नभसीवेंदुभास्करौ अथ दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध
पत्रिभिः पंचभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत तस्य भीमो धनुश्छित्त्वा ध्वजं च दशभिः शरैः विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या नतपर्वणां ततो दुर्योधनः

क्रुद्धो भीमसेनस्समाक्षिप्य चिक्षेप सेशात्त्वात्तत्र पश्यतां सर्वधन्विनां नाभ्यहन्सशारात्रोमोदुर्योधनश्वरस्तुनां कौरवं पंचविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत्
दुर्योधनस्ततः क्रुद्धो भीमसेनस्समाक्षिप्य भ्रुवौ धनुश्छित्वा दशभिः प्रत्यविध्यत अथान्यद्धनुरादाय भीमसेनो महाबलः विव्याध नृपतिं तूर्णं सप्तभिर्निशितैः
शरैः तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् द्वितीयं च ततो पंच चतुर्थं पंचमं तथा आत्तमात्तं महाराज भीमस्य धनुराच्छिनत् तव पुत्रो महाराज जितकाशी
मदोत्कटः स तथा छिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः शक्तिं चिक्षेप समरे सर्वपारसवीं शुभां मृत्योरिव स्वसारं हि दीप्तां केतुशिखामिव सीमंतमिव कुर्वती नभ
सोग्निसमप्रभां अप्राप्तामेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः पश्यतः सर्वलोकस्य भीमस्य च महात्मनः ततो भीमो महाराज गदां गुर्वीं महाप्रभां चिक्षेपाविध्य
वेगेन दुर्योधनरथं प्रति ततः सा सहसा वाहांस्तव पुत्रस्य संयुगे सारथिं च गदा गुर्वी ममर्द भरतर्षभ पुत्रस्तु तव राजेन्द्र रथाद्धेमपरिष्कृतात् आप्लुतः स
हसापानं नंदकस्य महात्मनः ततो भीमो हतं मत्वा तव पुत्रं महारथं सिंहनादं महच्चक्रे तर्जयन्निव कौरवान् तावकाः सैनिकाश्चापि मेनिरे निहतं नृ
पं ततो विचुक्रुशुः सर्वे हाहेति च समंततः तेषां तु निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनां भीमसेनस्य नादं च श्रुत्वा राजन्महात्मनः ततो युधिष्ठिरो राजा हतं म
त्वा सुयोधनं अभ्यवर्तत वेगेन यत्र पार्थो वृकोदरः पांचालाः केकया मत्स्याः संजयाश्च विशांपते सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेव युयुत्सया तत्रासीत्सुमह
द्युद्धं द्रोणस्याथ परैः सह घोरे तमसि मग्नानां निघ्नतामितरेतरं ॥ इति द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच सहदेवमथायांतं द्रोणप्रेप्सुं विशांपते
कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत सहदेवस्तु राधेयं विद्ध्वा नवभिराशुगैः पुनर्विव्याध दशभिर्निशितैर्नतपर्वभिः तं कर्णः प्रतिविव्याध शतेन नत
पर्वणां सज्यं चास्य धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ततोन्यद्धनुरादाय माद्रीपुत्रः प्रतापवान् कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत् तस्य कर्णो हयान्
हत्वा शरैः सन्नतपर्वभिः सारथिं चास्य भल्लेन द्रुतं निन्ये यमक्षयं विरथः सहदेवस्तु खड्गं चर्म समाददे तदप्यस्य शरैः कर्णो व्यधमत्प्रहसन्निव अथ

गुर्वीमहाघोरांहेमचित्रांमहागदां प्रेषयामाससंक्रुद्धोवैकर्त्तनायप्रतिनामापतंतींसहसासहदेवप्रवर्त्तितां व्यस्तंभयच्छरैःकर्णोभूमौचैनामपातयत्
गदांविनिहतांदृष्ट्वासहदेवस्त्वरान्वितः शक्तिंचिक्षेपकर्णायतामप्यस्याछिनच्छरैः ससंभ्रमंततस्तूर्णमवप्लुत्यरथोत्तमात् सहदेवोमहाराजदृष्ट्वाक
र्णमवस्थितं रथचक्रंप्रगृह्याजौमुमोचाधिरथिंप्रति तमापतंतंसहसाकालचक्रमिवोद्यतं शरैरनेकसाहस्रैराछिनत्सूतनंदनः तस्मिंस्तुविहतेचक्रे
सूतजेनमहात्मना ईषादंडकयोक्त्राणियुगानिविविधानिच हस्त्यंगानितथाश्वांश्चमृतांश्चपुरुषान्बहून् विक्षेपकर्णमुद्दिश्यकर्णस्तान्व्यधमच्छरैः
सनिरायुधमात्मानंज्ञात्वामाद्रवतीसुतः वार्यमाणस्तुविशिखैः सहदेवोरणंजहौ तमभिद्रुत्यराधेयोमुहूर्ताद्भरतर्षभ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसहदेवंवि
शांपते मायुध्यस्वरणेवीरविशिष्टैरथिभिःसह सदृशैर्युध्यमाद्रेयवचोमेमाविशंकिथाः अथैनंधनुषोग्रेणतुदन्भूयोब्रवीद्वचः एषोर्जुनोरणेयत्तो
युध्यतेकुरुभिःसह अत्रगच्छस्वमाद्रेयगृहंवायदिमन्यसे एवमुक्त्वाततःकर्णोरथेनरथिनांवरः प्रायात्पांचालपांडूनांसैन्यानिप्रहसन्निव वधप्रा
प्तंतंमाद्रेयंनावधीत्समरेरिहा कुंत्याःस्मृत्वावचोराजन्सत्यसंधोमहायशाः सहदेवस्ततोराजन्विमनाःशरपीडितः कर्णवाक्शरसंतप्तोजीविता
न्निरविद्यत आरुरोहरथंचापिपांचाल्यस्यमहात्मनः जनमेजयस्यसमरेत्वरायुक्तोमहारथः विराटंसहसेनंतुद्रोणार्थेद्रुतमागतं मद्रराजःशरौघै
राछादयामासधन्विनं तयोःसमभवद्युद्धंसमरेदृढधन्विनोः यादृशंह्यभवद्राजन्जंभवासवयोःपुरा मद्रराजोमहाराजविराटंवाहिनीपतिं आज
घ्नेत्वरितस्तूर्णंशतेननतपर्वणां प्रतिविव्याधतंमात्स्योनवभिर्निशितैःशरैः पुनश्चैवत्रिसप्तत्याहयांश्चैवशतेनह तस्यमद्राधिपोहत्वाचतुरोरथ
वाजिनः सूतंध्वजंचसमरेरथोपस्थादपातयत् हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहीपतिः तस्थौविस्फारयंश्चापंविमुंचंश्चशितान्शरान् शतानी
कस्ततोदृष्ट्वाभ्रातरंहतवाहनं रथेनाभ्ययात्तूर्णंसर्वलोकस्यपश्यतः शतानीकमथायांतंमद्रराजोमहामृधे विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वाततोनिन्ये

२०३

यमक्षयं तस्मिन्सुनिहते वीरे विराटे रथसत्तमः आरुरोह रथं तूर्णं तमेव ध्वजमालिनं ततो विस्फार्य नयने क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः मद्रराजरथं तू
र्णं छादयामास पत्रिभिः ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणां आजघानोरसि दृढं विराटं वाहिनीपतिं सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविश
त् कश्मलं चाविशत्तीव्रं विराटो भरतर्षभ सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतं ततः सा महती सेना प्राद्रवन्निशि भारत वध्यमाना शरशतैः श
ल्येनाहवशोभिना तां दृष्ट्वा विद्रुतां सेनां वासुदेवधनंजयौ प्रयातौ तत्र राजेंद्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन्राक्षसेंद्रो ह्यलंबुषः अष्ट
चक्रसमायुक्तमास्थाय प्रवरं रथं तुरंगममुखैर्युक्तं पिशाचैर्घोरदर्शनैः लोहितार्द्रपताकं तं रक्तमाल्यविभूषितं कार्ष्णायसमयं घोरमृक्ष
चर्मसमावृतं रौद्रेण चित्रपक्षेण विवृताक्षेण कूजता ध्वजेनोच्छ्रितदंडेन गृध्रराजेन राजता स बभौ राक्षसो राजन्भिन्नांजनचयोपमः रुरो
धार्जुनमायांतं त्वभारत गृध्रकाकबलोलूककंकगोमायुहर्षणं तमर्जुनः शतेनैव पत्रिणां समताडयत् नवभिश्च शितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद भा
रत सारथिं च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकं धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्च तथा हयान् विरथस्योद्यतं खड्गं शरेणास्य द्विधाकरोत् अथैनं निशितै
र्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ पार्थोऽर्दयद्राक्षसेंद्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् तं विजित्यार्जुनस्तूर्णं द्रोणांतिकमुपाययौ किरन्शरगणान्राजन्नरवारणवा
जिषु वध्यमानैर्महाराज पांडवेन यशस्विना सैनिका न्यपतन्नुर्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः तेषु त्वेवं वध्यमानेषु फाल्गुनेन महात्मना संप्राद्रवद्बलं स
र्वं पुत्राणां ते विशांपते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे ॥ संजय उवाच शतानीकं शरैस्तूर्णं निर्दहंतं चमूं तव चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत
नाकुलिश्चित्रसेनं तु नाराचेनार्दयद्भृशं स च तं प्रतिविव्याध दशभिर्निशितैः शरैः चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि नवभिर्निशितै
र्बाणैराजघान स्तनांतरे नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म संनतपर्वभिः गात्रात्संच्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृश

एम
२०३

प्रभंजनमिवाद्रिराट् किर[illegible] [illegible] [illegible] सर्वे बांत ७ +

ज्ञ वर

नप उत्तस्थकालेराजेंद्र निर्मोकमिवपन्नगाः ततोस्यनिशितैर्बाणैर्ध्वजंचिछेदनाकुलिः धनुश्चैवमहाराजयतमानस्यसंयुगे सच्छिन्नधन्वा
समोरविवर्मासमहारथः धनुरन्यन्महाराजजग्राहारिविदारणं ततस्तूर्णंचित्रसेनोनाकुलिर्नवभिः शरैः विव्याधसमोक्रुद्धोभारतानांमहार
थः शतानीकोथसंक्रुद्धश्चित्रसेनस्यमारिष जघानचतुरोवाहान्सारथिंचनरोत्तमः अवप्लुत्यरथात्तस्माच्चित्रसेनोमहारथः नाकुलिं
पंचविंशत्याशराणामार्दयद्बली तस्यतत्कुर्वतः कर्मनकुलस्यसुतोरणे अर्द्धचंद्रेणचिच्छेदचापंरत्नविभूषितं सच्छिन्नधन्वाविरथोहत
श्वोहतसारथिः आरुरोहरथंतूर्णंहार्दिक्यस्यमहात्मनः द्रुपदस्यसहानीकंद्रोणपुत्रंमहारथं वृषसेनोभ्ययात्तूर्णंकिरंछरशतैस्तदा यज्ञसेन
स्तुसमरेकर्णपुत्रंमहारथं षष्ट्याशराणांविव्याधबाह्वोरुरसिचानघ वृषसेनस्तुसंक्रुद्धोयज्ञसेनंरथेस्थितं बहुभिः सायकैस्तीक्ष्णैराजघानस्त
नांतरे तावुभौशरनुन्नांगौशराकंटकिनौरणे व्यभ्राजेतांमहाराजश्वाविधौशललैरिव रुक्मपुंखैः प्रसन्नाग्रैः शरैश्छिन्नतनुच्छदौ रुधिरौघप
रिक्लिन्नौव्यभ्राजेतांमहामृधे तपनीयनिभौचित्रौकल्पवृक्षाविवाद्भुतौ किंशुकाविवचोत्फुल्लौव्यकाशेतांरणाजिरे वृषसेनस्ततोराजन्नद्रुपदं
नवभिः शरैः विद्ध्वाविव्याधसप्तत्यापुनश्चान्यैस्त्रिभिस्त्रिभिः ततः शरसहस्राणिविमुंचन्विबभौतदा कर्णपुत्रोमहाराजवर्षमाणइवांबुदः द्रु
पदस्तुततः क्रुद्धोवृषसेनस्यकार्मुकं द्विधाचिछेदभल्लेनपीतेननिशितेनच सोन्यत्कार्मुकमादायरुक्मबद्धंनवंदृढं तूणादाकृष्यविमलंभल्लं
पीतंसितंदृढं कार्मुकेयोजयित्वातंद्रुपदंसंनिरीक्ष्यच आकर्णपूर्णंमुमुचेत्रासयन्सर्वसोमकान् हृदयंतस्यभित्वाचजगामवसुधातलं क
श्मलंप्राविशद्राजावृषसेनशराहतः सारथिस्तमपोवाहस्मरन्सारथिचेष्टितं तस्मिन्नभग्नेराजेंद्रपांचालानांमहारथेततस्तुद्रुपदानीकंशरैः
छिन्नतनुत्रं संप्राद्रवद्राजन्त्रिशीर्यमाणेवसति प्रदीपेर्हपरिस्तेनैर्लक्षितैः समंततः आजज्ञमहीमहीराजनवीताभ्रेयथाविग्रहैः तथा

द्रो.
२०४

गोर्द्भिर्विपतितैर्भाराजनतत्रसंधा प्रावृट्कालेमहाराजविद्युद्भिरिवतोयदाः ततःकर्णसुतात्त्रस्ताःसोमकाविप्रदुद्रुवुः यथेंद्राद्भयवित्रस्तादानवातारका
कामये तेनार्द्यमानाःसमरेद्रवमाणाश्चसोमकाः आरावंतमहाराजप्रदीपेवभासिनाः तांस्तुनिर्जित्यसमरेकर्णपुत्रोव्यरोचत मध्यंदिनम
नुप्राप्तोघर्मांशुरिवभारत तेषुराजसहस्रेषुतावकेषुपरेषुच एकएवज्वलंस्तस्थौवृषसेनःप्रतापवान सविजित्यरणेशूरानसोमकानांमहारथान
जगामत्वरितस्तत्रयत्रराजायुधिष्ठिरः प्रतिविंध्यमथक्रुद्धंप्रदहंतंरणेरिपून दुःशासनस्तवसुतःप्रत्युद्गच्छन्महारथः तयोःसमागमोराजंश्चित्ररू
पोबभूवह व्यपेतजलदेव्योम्निबुधभास्करयोरिव प्रतिविंध्यंतुसमरेकुर्वाणंकर्मदुष्करं दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटेसमविध्यत सोतिविद्धो
बलवतातवपुत्रेणधन्विना विरराजमहाबाहुःसशृंगइवपर्वतः दुःशासनंतुसमरेप्रतिविंध्योमहारथः नवभिःसायकैर्विद्ध्वापुनर्विव्याधसप्तभिः
तत्रभारतपुत्रस्तेकृतवान्कर्मदुष्करं प्रतिविंध्यहयानुग्रैःपातयामासपत्रिभिः सारथिंचास्यभल्लेनध्वजंचसमपातयत रथंचतिलशोराजन्व्य
धमत्तस्यधन्विनः पताकाश्चसतूणीरारश्मीन्योक्त्राणिचाभिभो चिच्छेदतिलशःक्रुद्धःशरैःसन्नतपर्वभिः विरथःसतुधर्मात्माधनुष्पाणिरवस्थितः
अयोधयत्तवसुतंकिरंश्शरशतान्बहून क्षुरप्रेणधनुस्तस्यचिच्छेदकृतहस्तवत अथैनंदशभिर्बाणैश्छिन्नधन्वानमार्दयत तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभ्रातरो
ऽस्यमहारथाः अन्ववर्तंतवेगेनमहत्यासेनयासह आप्लुतःसुतसोमस्यभास्वरं धनुर्गृह्यमहाराजविव्याधयंतंचतंतव ततस्तुतावकाः
सर्वेपरिवार्यसुतंतव अभ्यवर्तंतसंग्रामेमहत्यासेनयावृताः ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत निशीथेदारुणेकालेयमराष्ट्रविवर्द्धनं ॥ द्रो
णपर्वणिरात्रियुद्धे संजयउवाच नकुलंरभसंयुद्धेनिघ्नंतंवाहिनींतव अभ्ययात्सौबलःक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत कृतवैरौतुतौवीरावन्योन्य
वधकांक्षिणौ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः यथैवनकुलोराजनशरवर्षाण्यमुंचत तथैवसौबलोराजनशिक्षांसंदर्शयनयुधि ताव

राम
२०४

रु

भौमसेनिः शूरो राक्षसं टकिनो रणे अभ्यगात्तं महाराज स्वाविधः शल्लैरिव हस्तपुत्रो जिह्मगैः शौचित्तत्वश्चिरैः हयविरो घपपी क्षितो अभ्यागात्तं महा
रथो तपनो पविमो चित्रो कलम्पशस्त्राभिविदुमो किंशुका विव चास्तु ऋक्षो प्रकाशेते रणाजिरे तावुभौ समरे शूरौ शाकुनिः विक्रिनोतस्य अभ्यागात्तं महाराजकं
टकीविशाल्मली सजिह्मप्रेक्षमाणो चाएजग्निमनलो चेनो क्रोधसंरक्तनयनो निर्दहन्निव पावकः रुपालस्तत्त्वसंक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव कर्णिने
केन विव्याध हृदये निशितेन रहः नकुलस्तस्य भृशं विद्धः शराक्षेन तव धन्विना निषसाद रथोपस्थे कश्मलं चैनमाविशत् अत्यन्तवैरिणं दृष्ट्वा हृष्टः शत्रुं
तथागतं ननाद शकुनी राजंस्तपान्ते जलदो यथा प्रतिलभ्य ततः संज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः अभ्ययात्सौबलं भूयो व्यात्ताननं इवान्तकः संक्रुद्धः श
कुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ पुनश्चैनं शतेनैव नाराचानां स्तनान्तरे अथास्य सशरं चापं मुष्टिदेशे अच्छिनत्तदा ध्वजं च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भूमावपातयत् विशि
खेन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ऊरू निर्भिद्य चैकेन नकुलः पाण्डुनन्दनः श्येनं सपक्षं व्याधेन पातयामास तं तदा सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ
उपाविशत् तं विसंज्ञं निपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ अपोवाह रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात् ततः संचुक्रुशुः पार्था ये च तेषां पदानुगाः
निर्जित्य तु रणे शत्रून् नकुलः शत्रुतापनः अब्रवीत्सारथिं क्रुद्धो द्रोणानीकाय मां वह तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः प्रायात्तेन रणे राजन्येन
द्रोणो न्ययुध्यत शिखण्डिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं विशांपते कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत्स वेगितः गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणानीकमरिंदमम् विव्याध
नवभिर्भल्लैः शिखण्डी प्रहसन्निव तमाचार्यो महाराज विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव महद्युद्धं तयोरासीद्घोररूपं
भयानकं यथा देवासुरे युद्धे शम्बरामरराजयोः शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्मदौ प्रकृत्या घोररूपं तदासी
द्धोरतरं पुनः रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनां कालरात्रिनिभा ह्यासीद्घोररूपा भयानका शिखण्डी तु महाराज गौतमस्य महद्धनुः अर्द्ध

वंशेनाचिच्छेद समंततः विशिखैस्तदा तमप्यक्रुद्धः कृपो राजन्शक्तिं चिक्षेप शाल्मलीं सर्वांशैक्यायसीं कुंडाग्रां कर्मारपरिमार्जितां तामापतंतीं चिच्छेद शिखं
डी बहुभिः शरैः सापतन्मेदिनीं दीप्ता भासयंती महाप्रभा अथान्यं धनुरादाय गौतमो रथिनां वरः प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराज शिखंडिनं स छा
द्यमानः समरे गौतमेन यशस्विना न्यषीदत रथोपस्थे शिखंडी रथिनां वरः सीदंतं चैनमालोक्य कृपः शारद्वतो युधि आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्जिघांस
न्निव भारत विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथं पांचालाः सोमकाश्चैव परिवव्रुः समंततः तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रुर्द्विजोत्तमं महत्या सेनया सा
र्धं ततो युद्धमवर्तत रथिनां च रणे राजन्नन्योन्यमभिधावतां बभूव तुमुलः शब्दो मेघानां नर्दतामिव द्रवतां सादिनां चैव गजानां च विशांपते
अन्योन्यमभितो राजन्क्रूरमायोधनं बभौ पत्तीनां द्रवतां चैव पदशब्देन मेदिनी अकंपत महाराज भयत्रस्तेव चांगना रथारथान्समासाद्य प्रद्रुता
वेगवत्तरं व्यगृह्णन्बहवो राजन्शलभान्वायसा इव तथा गजान्प्रभिन्नांश्च सुप्रभिन्ना महागजाः तस्मिन्नेव पदे यत्ता निगृह्णंति स्म भारत सादी सादि
नमासाद्य पदातिश्च पदातिनं समासाद्य रणेऽन्योन्यं संरब्धा नातिचक्रमुः धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि बभूव तत्र सैन्यानां शब्दः सुविपुलो निशि
दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु अदृश्यंत महाराज महोल्का इव खाच्च्युताः सा निशा भारतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता दिवसप्रतिमा राजन्बभू
व रणमूर्धनि आदित्येन यथा व्याप्तं तमो लोके प्रणश्यति तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तैरितस्ततः शस्त्राणां कवचानां च मणीनां च महात्मनां
अंतर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्तैरवभासिताः तस्मिन्कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे न किंचिद्बुबुधे राजन्नयमस्मीति भारत अवधीत्समरे पुत्रं पि
ता भारतसत्तम पुत्रश्च पितरं मोहात्सखायं च सखा तथा संबंधिनं मातुलश्चापि स्वस्रीयश्चापि मातुलं स्वे स्वान्परे परांश्चापि निजघ्नुरितरेतरं नि
र्मर्यादमभूद्युद्धं रात्रौ घोरं भयानकं ॥ द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे ॥ संजय उवाच तस्मिन्सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोण

मेवाभ्यवर्तत। सम्रजानो धनुःश्रेष्ठं ज्यां विकर्षन्पुनःपुनः। अभ्यद्रवद्द्रोणमसौ रथं हेमविभूषितं धृष्टद्युम्नमथायांतं द्रोणस्यांतचिकीर्षया परि
वव्रुर्महाराज पांचालाः पांडवैः सह तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमं पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोणमाहवे बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां नि
शामुखे वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्वौ भैरवौ सागराविव ततो द्रोणो महाराज पांचाल्यं पंचभिः शरैः विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं ननाद च तं द्रोणः पं
चविंशत्या विव्याध भारत संयुगे चिच्छेदास्येन भल्लेन धनुरस्य महाप्रभं धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ उत्ससर्ज धनुस्तूर्णं संदश्य दशनच्छदं
ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् आददेन्यद्धनुःश्रेष्ठं द्रोणस्यांतचिकीर्षया स निकृष्य धनुश्चित्रमाकर्णात्सात्वीरहा द्रोणस्यांतकरं घोरं विसृज
न्सायकं ततः स विसृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे त्रासयामास तत्सैन्यं दिवाकर इवोदितः तं दृष्ट्वा तु शरं घोरं देवगंधर्वमानवाः स्वस्त्यस्तु समरे राजन्
द्रोणायेत्यब्रुवन्वचः तं तु सायकमप्राप्तमाचार्यस्य रथं प्रति कर्णो द्वादशधा राजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् स छिन्नो बहुधा राजन्सूतपुत्रेण धन्विना नि
पपात शरस्तूर्णं निर्विषो भुजगो यथा दुर्योधनस्तु विंशत्या शकुनिश्चापि पंचभिः पांचाल्यं त्वरिता विद्ध्वा सर्व एव महारथाः स विद्धः समभिद्यैर्द्रोण
त्राणार्थमाहवे सर्वानसंभ्रमाद्राजन्प्रत्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः द्रोणं द्रौणिं च कर्णं च विव्याध च तवात्मजं ते भिन्ना धन्विना तेन धृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे वि
व्यधुः पंचभिस्तूर्णमेकैकं रथिनां वराः द्रुमसेनस्तु संक्रुद्धो राजन्विव्याध पत्रिणा त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् स तु तं प्रतिविव्याध
त्रिभिस्तीक्ष्णैरजिह्मगैः स्वर्णपुंखैः शिलाधौतैः प्राणांतकरैर्युधि भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्वलकुंडलं निचकर्त शिरः कायाद्द्रुमसेनस्य
वीर्यवान् तच्छिरोन्यपतद्भूमौ संदष्टोष्ठपुटं रणे महाराज समद्भूतं पक्वं तालफलं यथा तांश्च विद्ध्वा पुनर्वीरान्वीरः सुनिशितैः शरैः राधेयस्याछि
नद्भल्लैः कार्मुकं चित्रयोधिनः न तु तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तथा निकर्तनमिवात्युग्रं लांगूलस्य महाहरिः सोन्यद्धनुः समादाय क्रोधाद्रक्तेक्षणः

२०६

श्वसन् अभ्यद्रवत्क्रुद्धो यौधिष्ठिरं वरयुध्यं महाबलं दृष्ट्वाकर्णाजिघांसंतं वीराः षट्सु नरर्षभाः पांचाल्यपुत्रं त्वरिताः पालयंतुर्जिघांसया कर्णं संयोधप्रवीरांस्तांस्तावका
न्पुरस्कृतं ससेनापस्तमस्राग्रेधर्षणैस्त्रिपुमसंस्मृदि एतस्मिन्नेवकालेतु हाशाण्याहीर्दिकिरंछुणान् वृषपुत्रंपाकं तंसात्यकिः प्रत्यपद्यत तमापतंतम
हेयासंमात्यकिंयुद्धदुर्मदं एकेपाढशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यच्छिनिप्रवरः तंसात्यकिर्महाराज विव्याधदशभिः शरैः पश्यतां सर्ववीराणां मार्गणास्तिग्मनिचावबीत्
समासे के तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः श्वासोसमागमोराजन् बलिवासवयोरिव आसयंस्तु लघोपाणास्त्रियानक्षत्रियर्षभः एतौबलेचानेकांसा
त्यकिः प्रत्यविध्यत कंपपत्रिविपाणाथ नुपोचस्य भागतो सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदंतैः क्षुरैरपि कर्णः शरश
तैश्चापि शैनेयं प्रत्यविध्यत तथैवयुध्यमानोपिवृष्णीनां प्रवरोरथः अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं नयुद्धमभवत्समं तावकाश्च महाराज कर्णपुत्राश्च दंशिताः
सात्यकिंविव्यधुस्तूर्णं समंतान्निशितैः शरैः अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां कर्णस्य चाविभो अविध्यत्सात्यकिः क्रुद्धो वृषसेनं स्तनांतरे तेनबाणेन निर्वि
द्धो वृषसेनो विशांपते न्यपतत्स्यंदनोपस्थे धनुरुत्सृज्य वीर्यवान् ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथं पुत्रशोकाभिसंतप्तः सात्यकिं प्रत्यपीडयत्
पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः विव्याध बहुभिः कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः स कर्णं दशभिर्विद्ध्वा वृषसेनं च सप्तभिः सहस्तावापधनुषी तयो
श्चिच्छेद सात्वतः तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा शत्रुभयंकरौ युयुधानमविध्येतां समंतान्निशितैः शरैः वर्तमाने तु संग्रामे तस्मिन्वीरवरक्षये अतीव श्र
श्रुवे राजन् गांडीवस्य महास्वनः श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गांडीवस्य च निस्वनं सूतपुत्रोब्रवीद्राजन् दुर्योधनमिदं वचः एष सर्वान् शिबीन्हत्वा मुख्यशश्च नरा
र्षभान् पौरवांश्च महेष्वासो विक्षिपन्नुत्तमं धनुः पार्थस्तत्रैव निपतद्गांडीवनिनदो महान् श्रूयते रथघोषश्च यामवश्यं व नर्द्दतः कौंतिपाण्डवोव्य
क्तं कर्मैपापकमात्मनः एषा विदीर्यते राजन्सर्वदुर्योधना भारतीचमूः विप्रकीर्णान्यनेकानि न हि तिष्ठति कर्हिचित् वातेनेव समुद्भूतमभ्रजालं विदीर्यते

एम
२०६

सव्यसाचिनमासाद्य भिन्नौ नौरिव सागरे दृश्यतां योधमुख्यानां गांडीवप्रेषितैः शरैः छिन्नानां शतशो राजन् श्रूयते निःस्वनो महान् मृदंगदुंदुभिनिर्घोषमर्जु
नस्यार्थं प्रति अयं मध्ये स्थितोऽस्माकं सात्यकिः सात्वतां वरः इह चेह्रूप्यते लक्ष्यं कृत्वा नेष्यामहे परान् एष पांचाल्यराजस्य पुत्रो द्रोणेन संगतः
सर्वतः संवृतो राजन् शूरैस्तव महारथैः सात्यकिं यदि हन्याम धृष्टद्युम्नं च पार्षतं असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयो भवेत् सौभद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ
प्रयतामो महाराज निहंतुं वृष्णिपार्षतौ सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणानीकाय भारत संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुंगवैः तत्र गच्छंतु बहवः प्रवरा रथसत्तमाः
पार्थः सार्थं न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतं ते त्वरध्वं तथा शूराः शराणां मोक्षणे भृशं यथा त्विह व्रजत्येष परलोकाय माधवः कर्णस्य मतमाज्ञाय
पुत्रस्ते प्राह सौबलं यथेंद्रः समरे राजन् प्राह विष्णुं यशस्विनं वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्तिनां रथैश्च दशसाहस्रैर्वृतो याहि धनंजयं दुः
शासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दुःप्रधर्षणः एते त्वामनुयास्यंति पत्तिभिर्बहुभिर्वृताः जहि कृष्णौ महाबाहो धर्मराजं च मातुल नकुलं सहदेवं च भीमसेनं त
थैव च देवानामिव देवेंद्रे जयाशा त्वयि मे स्थिता जहि मातुल कौंतेयानसुरानिव पावकिः एवमुक्तो ययौ पार्थान् पुत्रेण तव सौबलः महत्या सेनया
सार्धं सह पुत्रैस्तवैव विभो प्रियार्थं तव पुत्राणां दिधक्षुः पांडुनंदनान् ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह प्रयाते सौबले राजन् पांडवानामनीकि
नी बलेन महता युक्तः सूतपुत्रः ससात्वतं अभ्ययात्त्वरितो युद्धे किरन् शरशतान् बहून् तथैव पार्थिवाः सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् भारद्वाजस्ततो गत्वा धृ
ष्टद्युम्नरथं प्रति महद्युद्धं तदासीत्तु द्रोणस्य निशि भारत धृष्टद्युम्नेन वीरेण पांचालैश्च सहाद्भुतं ॥ द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे ॥ संजय उ० ततस्ते प्राद्रवन् सर्वे
त्वरिता युद्धदुर्मदाः असृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति ते रथैः कल्पितै राजन् हेमरूप्यविभूषितैः सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः समंततः अथै
नं कोष्ठकीकृत्य सर्वतस्ते महारथाः सिंहनादांस्ततश्चक्रुस्तर्जयंतिस्म सात्यकिं तेऽभ्यवर्षंछरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमं त्वरमाणा महावीर्या

२०७

त१

ध्वजस्य चैव विशाणः तान् दृष्ट्वा पतंतस्तान् शैनेयः पार्थिवोत्तम प्रगृह्य महाबाहुः प्रमुमोच शिलीमुखान् बहून् तत्र वीरो महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः चिच्छे
कर्णशिरांस्येषां शरैः सन्नतपर्वभिः हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् बाहूनपि च मारिष क्षुरप्रैः शातयामास तावकानां समाधव पतितैश्चामरैः श्वेतैः श्वेतच्छत्रैश्च
भारत बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिव प्रभो एतेषां युध्यमानानां युयुधानेन संयुगे बभूव शब्दः सुमहान् प्रेतानां क्रंदतामिव तेन शब्देन महता पृथि
ताभूद्भूसंधा रात्रिः समभवत्तीव्ररूपा भयावहा दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतं श्रुत्वा च विपुलं नादं निशीथे लोमहर्षणं सुतस्तवाब्रवीद्राजन्
सारथिं रथिनां वरः यत्रैष शब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेति पुनः पुनः तेन संचोद्यमानस्तु सूतस्तांस्तुरगोत्तमान् सूतः संचोदयामास युयुधानरथं प्रति ततो
दुर्योधनः क्रुद्धो दृढधन्वा जितक्लमः शीघ्रहस्तश्चित्रयोधी युयुधानमुपाद्रवत् ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः शोणितभोजनैः दुर्योधनो द्वादशभिर्मा
धवं प्रविभेद ह दुर्योधनेन तु तथा पूर्वमेवार्दितः शरैः शैनेयो दशभिर्वीरः प्रत्यविध्यदमर्षितः ततः समभवद्युद्धमतुलं भरतर्षभ पांचालानां
च सर्वेषां भारतानां च दारुणं शैनेयस्तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथं सायकानामशीत्या तु विव्याधोरसि भारत ततोस्य वाहान् समरे शरैर्निन्ये यमक्ष
यं सारथिं च रथान्नीपातयामास पत्रिणा हताश्वे तु रथे तिष्ठन् पुत्रस्तव विशांपते मुमोच निशितान् बाणान् शैनेयस्य रथं प्रति शरान्पंचाश
तस्तांस्तु शैनेयः कृतहस्तवत् चिच्छेद समरे राजन् प्रेषितांस्तनयेन ते अथापरेण भल्लेन मुष्टिदेशे महद्धनुः चिच्छेद तरसा युद्धे तव पुत्रस्य मारिष वि
रथो विधनुष्कश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः आरोहयद्रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्मणः दुर्योधने पराङ्गते शैनेयस्तव वाहिनीं द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये वि
शांपते शकुनिश्चार्जुनं राजन् परिवार्य समंततः रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चापि सहस्रशः तथा हयसहस्रैश्च नानाशस्त्रैरवाकिरत् ते महास्त्राणि म
र्त्यानि विकिरंतोऽर्जुनं प्रति अर्जुनं योधयंति स्म क्षत्रियाः कालचोदिताः तानर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनां पर्यवारयत हायतः प्रकुर्व

तोध

रम
२०७

१२

नविपुलंस्मृतं ततस्तमभ्यद्रुः शकुनिः सौबलस्तदा विव्याध निशितैर्बाणैरर्जुनं प्रहसन्निव पुनश्चैव शतेनास्य संरुरोध महारथं तमर्जु
नस्त्रिंशता विव्याध युधिमान न्येषतान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिर्विव्याध निवार्यतान्नगाराजगतो युधिराजन धनंजयः जघान तावकान्यो
धान्वज्रपाणिरिवासुरान भुजैश्छिन्नैर्महीपाल हस्तिहस्तोपमैर्मधे समाकीर्णा मही भाति पंचास्यैरिव पन्नगैः शिरोभिः सकिरीटैश्च सुनसैश्चा
रुकुंडलैः संदष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैवोद्धृतलोचनैः निष्कचूडामणिधरैः क्षत्रियाणांप्रियंवदैः पंकजैरिव विन्यस्तैः पद्मैर्विरेजे मही कृत्वा तत्क
र्मबीभत्सुरुग्रपराक्रमः विव्याध शकुनिं भूयः पंचभिर्नतपर्वभिः ८ उलूकं च त्रिभिश्चैव तथाशरैः उलूकस्तु तथा विद्धो वासुदेवमता
डयत ननाद च महानादं पूरयन्निव मेदिनीं अर्जुनः शकुनेश्चापं सायकैश्छिन्नदृणो निन्ये च चतुरो वाहान्यमस्य सदनं प्रति ततो रथादव
प्लुत्य सौबलो भरतर्षभ उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह विशांपते तावेकरथमारूढौ पितापुत्रौ महारथौ पार्थं सिषिचतुर्बाणैर्गिरिं मेघाविवां
बुभिः तौ तु विद्ध्वा महाराज पांडवो निशितैः शरैः विद्रावयंस्तव चमूं शतशो व्यधमच्छरैः अनिलेन यथाभ्राणि विक्षिप्तानि समंततः वि
च्छिन्नानि तथा राजन बलान्यासन्विशांपते तद्बलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं तथा निशि प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्ष्यमाणं भयार्दितं उत्सृज्य वाहान्स
मरे चोदयंतस्तथापरे संभ्रांताः पर्यधावंत तस्मिंस्तमसि दारुणे विजित्य समरे योधांस्तावकान्भरतर्षभ दध्मतुर्मुदितौ शंखौ वासुदेवधनंज
यौ धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शरेणाशितेन ह तन्निधाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्दनः आददे
न्यद्धनुः शूरो वेगवत्सारवत्तरं धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः सारथिं पंचभिर्बाणै राजन्विव्याध संयुगे तन्निवार्य शरैस्तूर्णं धृ
ष्टद्युम्नो महारथः व्यधमत्कौरवीं सेनां मघवानिव वध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरंगिणी

उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्वद्विपवाहिनी । यथा वैतरणी राजन्यमराष्ट्रपुरं प्रति ॥ द्रावयित्वा तु तत्सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् । अभ्यराजत तेजस्
वी शक्रो देवगणेष्विव ॥ अथ दध्मुर्महाशंखान्धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ । यमौ च युयुधानश्च पांडवश्च वृकोदरः ॥ जित्वा रथसहस्राणि तावकानां
महारथाः । सिंहनादरवांश्चक्रुः पांडवा जितकाशिनः ॥ पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च रणोत्कटाः । तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशांपते ॥
द्रोणपर्हीणाणि त्रिपुरे ॥ संजय उवाच ॥ विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः । क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विशांपते ॥ अभ्येत्य सहसा कर्णं
द्रोणं च जयतां वरं । अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत ॥ भवद्भ्यामिह संग्रामः क्रुद्धाभ्यां संप्रवर्तितः । आहवे निहतं दृष्ट्वा सैंधवं सव्यसाचि
ना ॥ निहन्यमानं पांडूनां बलेन मम वाहिनीं । भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ताविव पश्यतः ॥ यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न वाच्योस्मि तदैव हि । आवां पांडुसु
तान्संख्ये जेष्याव इति मानदौ ॥ तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसंमतं । नाकरिष्यमिदं पार्थैर्वैरं योधविनाशनं ॥ यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां
पुरुषर्षभौ । युध्यतामनुरूपेणा विक्रमेणाशुविक्रमौ ॥ वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रणुन्नौ तनयेन ते । प्रावर्तयेतां संग्राममघट्टिताविव पन्नगौ ॥ तत
स्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्द्धरौ । शैनेयप्रमुखान्पार्थानभिदुद्रुवतू रणे ॥ तथैव सहिताः पार्थाः सर्वसैन्येन संवृताः । अभ्यवर्तंत तौ वीरौ नर्द
मानौ मुहुर्मुहुः ॥ अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुंगवं । अविध्यत्त्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ कर्णश्च दशभिर्बाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः ।
दशभिर्वृषसेनश्च सौबलश्चापि सप्तभिः ॥ एते कौरव संक्रंदे शैनेयं पर्यवारयन् । दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नंतं पांडवीं चमूं । विव्यधुः सोमकास्तूर्णं स
मंताच्छरवृष्टिभिः ॥ ततो द्रोणोहरत्प्राणान्क्षत्रियाणां विशांपते । रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमसामिव भारत ॥ ततः द्रोणेन वध्यमानानां पांचालानां वि
शांपते । शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोशतामितरेतरं ॥ पुत्रानन्ये पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् । भागिनेयान्वयस्यांश्च तथा संबंधिबांधवान्

उत्सृज्योत्सृज्य गच्छंति लीलांतास्तोवितेश्वरः अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः पांडवानां रणे योधाः परलोकं गताः परे सा तथा पांड
वी सेना पीड्यमाना महात्मना निशि संप्राद्रवद्राजंस्त्यक्त्वोल्काः सहस्रशः पश्यतो भीमसेनस्य विजयस्याच्युतस्य च यमयोर्धर्मपुत्रस्य
पार्षतस्य च पश्यतः तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किंचन कौरवाणां प्रकाशेन दृश्यंते विद्रुताः परे द्रवमाणं तु तत्सैन्यं द्रोणकर्णौ महार
थौ जघ्नतुः पृष्ठतो राजन् किरंतौ सायकान्बहून् पांचालेषु प्रभग्नेषु क्षीयमाणेषु सर्वतः जनार्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फाल्गुनं द्रोणक
र्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसात्यकी पांचालांश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैर्भृशं एतयोः शरवर्षेण प्रभग्ना नो महारथाः वार्यमाणापि कौंतेय पृत
ना नावतिष्ठते तावावां सर्वसैन्यैश्च व्यूहैः सम्यगुदायुधैः द्रोणं च सूतपुत्रं च प्रयतावः प्रबाधितुं एतौ हि बलिनौ शूरौ कृतास्त्रौ जितकाशिनौ
उपेक्षितौ तव बलं क्रोशयेतां निशामिमां तयोः संवदतोरेवं भीमकर्मा महाबलः आयात वृकोदरः शीघ्रं पुनरावर्त्य वाहिनीं वृकोदरमथा
यांतं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनः पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निव पांडवं एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपांडवैः रुषितोभ्येति वेगेन द्रोणकर्णौ महारथौ
एतेन सहितो युध्य पांचालैश्च महारथैः आश्वासनार्थं सैन्यानां सर्वेषां पांडुनंदन ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ माधवपांडवौ द्रोणकर्णौ समा
साद्य धिष्ठितौ रणमूर्द्धनि संजय उ० ततस्तत्पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ततो द्रोणश्च कर्णश्च युधि मर्दत भुवि स संप्रहारस्तुमुलो निशि
प्रत्यभवन्महान् यथा सागरयो राजंश्चंद्रोदयविवृद्धयोः तत उत्सृज्य पाणिभ्यां प्रदीपांस्तव वाहिनी युयुधे पांडवैः सार्द्धमुन्मत्तेन तदाकुलं
रजसा तमसा चैव संवृते भृशदारुणे केवलं नामगोत्रेण प्रायुध्यंत जयैषिणः अश्रूयंत हि नामानि श्राव्यमाणानि पार्थिवैः प्रहरद्भिर्महाराज
स्वयंवार इवाहवे निःशब्दमासीत्सहसा पुनः शब्दो महानभूत् क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां जयतामपि यत्र यत्र स्म दृश्यंते प्रदीपाः कुरुसत्तम

द्रो
२४
२०७

तत्रतत्रस्मदृश्यंतेनिपतंतनिपतंगवत् तथासंयुज्यमानानांविगाढासीन्महानिशा पांडवानांचराजेंद्रकौरवाणांचसर्वशः द्रोणपर्वणिरा
त्रियुद्धे संजयउवाच ततःकर्णोरणेदृष्ट्वापार्षतंपरवीरहा आजघानोरसिशरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः प्रतिविव्याधतंकर्णंधृष्टद्युम्नोपिमारिष
दशभिःसायकैर्हृष्टस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् तावन्योन्यंशरैःसंख्येसंछाद्यसुमहारथौ पुनःपूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्याधातेपरस्परं ततःपांचालमुख्यस्य
धृष्टद्युम्नस्यसंयुगे सारथिंचतुरश्चाश्वान्कर्णोविव्याधसायकैः कार्मुकप्रवरंचापिप्रचिच्छेदशितैःशरैः सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत्
धृष्टद्युम्नस्तुविरथोहताश्वोहतसारथिः गृहीत्वापरिघंघोरंकर्णस्याश्वानपीपिषत् विद्धश्चबहुभिस्तेनशरैराशीविषोपमैः ततोयुधिष्ठिरानीकंपद्भ्या
मेवान्वपद्यत आरुरोहरथंचापिसहदेवस्यमारिष प्रयातुकामःकर्णायवारितोधर्मसूनुना कर्णस्तुसुमहातेजाःसिंहनादविमिश्रितं धनुः
शब्दंमहच्चक्रेदध्मौतोयांबुजंततः दृष्ट्वाविनिर्जितंयुद्धेपार्षतंतेमहारथाः अमर्षवशमापन्नाःपांचालाःसहसोमकाः सूतपुत्रवधार्थायशस्त्रा
ण्यादायसर्वशः प्रययुःकर्णमुद्दिश्यमृत्युंकृत्वानिवर्त्तनं कर्णस्यापिरथेवाहानन्यान्सूतोप्ययोजयत् शंखवर्णान्महावेगान्सैंधवान्साधुवा
हिनः लब्धलक्षस्तुराधेयःपांचालानांमहारथान् अभ्यपीडयद्यत्नेन शरैर्मेघइवाचलान् सापीड्यमानाकर्णेनपांचालानांमहाचमूः संप्रा
द्रवत्सुसंत्रस्तासिंहेनेवार्दितामृगाः पतितास्तुरगेभ्यश्चगजेभ्यश्चमहीतले रथेभ्यश्चनरास्तत्रदृश्यंतेततस्ततः धावमानस्ययोधस्यक्षुरप्रैः
सुमहामृधे बाहूचिच्छेदवैकर्णःशिरश्चैवसकुंडलं ऊरूचिच्छेदचान्यस्यगजस्थस्यविशांपते वाजिपृष्ठगतस्यापिभूमिष्ठस्यचमारिष नाज्ञासिषु
र्धावमानाबहवस्तुमहारथाः संछिन्नान्यात्मगात्राणिवाहनानिचसंयुगे नैवबुध्यमानाःसमरेपांचालाःसृंजयैःसह तृणप्रस्पंदनाच्चापिसूतपुत्रं
स्मयेनिरे अपिस्वंसमरेयोधंधावमानंविचेतसः कर्णमेवाभ्यमन्यंततत्रोभीताद्रवंतिते तान्यनीकानिभग्नानिद्रवमानानिभारत अभ्यद्रव

एक.
२९

५२ ८७

ततः कर्णः पश्यतो विकिरंश्छरान् अवेक्षमाणास्त्वन्योन्यं हतसंमूढा विचेतसः नाशक्नुवन्नवस्थातुं काल्यमाना महात्मना कर्णेनाभ्याहता राजन् पाञ्चालाः प
रमेषुभिः द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्षमाणाः प्रदुद्रुवुः ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुतं अपयाने मनः कृत्वा फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् पश्य कर्णं महेष्वासं ध
नुष्पाणिमवस्थितं निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करं कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निस्वनः अनिशं श्रूयते पार्थ त्वद्बन्धूनामनाथवत् यथा वि
सृजतश्चास्य संदधानस्य चाशुगान् पश्यामि नान्तरं पार्थ क्षपयिष्यति नो ध्रुवं यदत्रानन्तरं कार्यं प्राप्तकालं च पश्यसि कर्णस्य वधसंयुक्तं तत् कुरुष्व धनंजय
एवमुक्तो महाराज पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् भीतः कुन्तीसुतो राजा राधेयस्यातिविक्रमात् एवं गते प्राप्तकालं कर्णानीके पुनः पुनः भवान् व्यवस्यतु क्षिप्रं
द्रवते हि वरूथिनी द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते पश्यामि च तथा कर्णं विचरन्तमभीतवत् द्र
वमाणान् रथोदारान् किरन्तं निशितैः शरैः नैनं शक्ष्यामि संसोढुं चरन्तं रणमूर्द्धनि प्रत्यक्षं वृष्णिशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः स भवान् तत्र यात्वाशु यत्र
कर्णो महारथः अहमेनं हनिष्यामि माधवैष मधुसूदन वासुदेव उवाच पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्र
मं नैतस्यान्योऽस्ति संग्रामे प्रत्युद्याता धनंजय ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ समागमं महाबाहो
सूतपुत्रेण संयुगे दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी त्वदर्थं हि महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं बिभर्ति च घटोत्कचस्तु
राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटो
त्कचः विजेष्यति रणे कर्णं इति मे नात्र संशयः एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः आजुहावाथ तद्रक्षः तच्चासीत् प्रादुरग्रतः कवची सशरः
खड्गी सधन्वा च विशाम्पते अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवं च धनंजयं अब्रवीच्च तदा कृष्णमयमस्म्यनुशाधि मां ततस्तं दीप्तसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुण्डलं

द्रो॰
२१०

अभ्यभाषत हैडिंबिं दाशार्हः प्रहसन्निव वासुदेव उवाच घटोत्कच विजानीहि यत्वां वक्ष्यामि पुत्रक प्राप्तो विक्रमकालोयं तव नान्यस्य कस्यचित्
स भवान्मज्जमानानां बंधूनां त्वंप्लवो भव विविधानि तवास्त्राणि संति माया च राक्षसी पश्य कर्णेन हैडिंबे पांडवानामनीकिनीं काल्यमानां य
था गावः पालेन रणमूर्द्धनि एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः पांडवानामनीकेषु निहंति क्षत्रियर्षभान् किरन्शरवर्षाणि महांति दृढध
न्विनः न शक्नुवंत्यवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्चिषा निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः एते द्रवंति पांचालाः सिंहेनेवार्दिता मृगाः एतस्यैवं
प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे निषेद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीमविक्रम स त्वं कुरु महाबाहो कर्मयुक्तं महात्मनः मातुलानां पितृणां च तेजसोस्त्र
केनन च एतदर्थं हि हैडिंबे पुत्रानिच्छंति मानवाः कथं न तारयेत्दुःखात्स त्वं तारय बांधवान् इच्छंति पितरः पुत्रान्स्वार्थहेतोर्घटोत्कच इहलो
कात्परे लोके तारयिष्यंति ये हिताः तव ह्यस्त्रबलं भीमं माया च तव दुस्तराः संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनंदन पांडवानां प्रभग्नानां कर्णेन नि
शितैः शरैः मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारः परंतप रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवंत्यमितविक्रमाः बलवंतः सुदुर्धर्षाः शूरा विक्रांतचारिणः जहि कर्णं
महेष्वासं निशीथे मायया रणे पार्था द्रोणं वधिष्यंति धृष्टद्युम्नपुरोगमाः संजय उ० केशवस्य वचः श्रुत्वा बीभत्सुरपि राक्षसं अभ्यभाषत कौरव्य
घटोत्कचमरिंदमं घटोत्कच भवांश्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः मतो मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पांडवः तद्भवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्यतां निशि
सात्यकिः पृष्ठगोपस्ते भविष्यति महारथः जहि कर्णं रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् यथेंद्रस्तारकं पूर्वं स्कंदेन सह जघ्निवान् घटोत्कच उवाच अलमे
वास्मि कर्णाय द्रोणायालं च भारत अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणां महात्मनां अद्य दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि यं जनाः संप्रवक्ष्यंति या
वद्भूमिर्धरिष्यति न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्न कृतांजलीन् सर्वानेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः संजय उवाच एवमुक्त्वा महाबाहुर्है

राम॰
२१०

ङ्वः परवीरहा अभ्ययात्समलं कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् तमायांतं संक्रुद्धं दीप्तास्यमिव पन्नगं अभ्यसत्परमेष्वासः प्रतिजग्राह सूतजः
तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्मृधे गर्जतो राजशार्दूल शक्रप्रह्लादयोरिव द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन् सूतपुत्रर
थं प्रति आयांतं तत्तथा युक्तं जिघांसुं कर्णमाहवे अब्रवीत्तव पुत्रस्तु दुःशासनमिदं वचः एतद्रक्षो रणे तूर्णं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं अभियाति द्रुतं क
र्णं तद्वारय महारथं वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः कर्णो वैकर्तनो युद्धे राक्षसेन युयुत्सति रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन मानद मा क
र्णं राक्षसो घोरः प्रमादान्नाशयिष्यति एतस्मिन्नंतरे राजन् जटासुरसुतो बली दुर्योधनमुपागम्य प्राह प्रहरतां वरः दुर्योधन तवामित्रान् प्रख्यातान्युद्धदुर्मदा
न् पांडवान्हंतुमिच्छामि त्वयाज्ञप्तः सहानुगान् जटासुरो मम पिता रक्षसामग्रणीः पुरा प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः तस्यापचिति
मिच्छामि त्वद्विषोणंतं समीप्स्या तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः द्रोणकर्णादिभिः सार्द्धं पर्याप्तोहं द्विषद्वधे त्वं तु गच्छ मयाज्ञप्तो जहि यु
द्धे घटोत्कचं राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षोमानुषसंभवं पांडवानां हितं नित्यं हस्त्यश्वरथघातिनं वैहायसगतं युद्धे प्रेषय यमसादनं तथेत्युक्त्वा
महाकायः समाहूय घटोत्कचं जटासुरिर्भैमसेनिं नानाप्रहरणैरवाकिरत् अलंबुषं च कर्णं च कुरुसैन्यं च दुस्तरं हैडिंबिः प्रममाथैको महावातोंबु
दानिव ततो मायाबलं दृष्ट्वा रक्षस्तूर्णमलंबुसः घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिंगैः समार्दयत् भित्त्वा च बहुभिर्बाणैर्भैमसेनिमलंबुषः व्यद्रा
वयच्छरव्रातैः पांडवानामनीकिनीं तेन विद्राव्यमाणानि पांडुसैन्यानि भारत निशीथे विप्रकीर्यंत वातनुन्ना घना इव घटोत्कचशरैर्नुन्ना त
थैव तव वाहिनी निशीथे प्राद्रवद्राजन् उत्सृज्योल्काः सहस्रशः अलंबुषस्ततः क्रुद्धो भैमसेनिं महामृधे आजघ्ने दशभिर्बाणैस्तोत्त्रैरिव महा
द्विपं तिलशस्तस्य तद्वाहं सूतं सर्वायुधानि च घटोत्कचः प्रचिच्छेद प्रणदन्सुविदारुणं ततः कर्णं शरव्रातैः कुरूनन्यान्सहस्रशः अलंबुसं चाभ्य

जि५

वर्षन्मेघोमहानिवाचलं ततःसंचुक्षुभेसैन्यंकुरूणामलम्बलार्दितं उपर्युपरिचान्योन्यंचतुरंगंममर्द ह जटासुरिर्महाराजविरथोहतसारथिः घटोत्क
चंरणेक्रुद्धोमुष्टिनाभ्यहनदृढं मुष्टिनाभिहतस्तेनप्रचचालघटोत्कचः क्षितिकंपेयथाशैलःसवृक्षगणगुल्मवान् ततःसपरिघाभेन द्विषद्घ्
नेनबाहुना जटासुरिंभैमसेनिरवधीन्मुष्टिनाभृशं तंप्रमथ्यततःक्रुद्धस्तूर्णंहैडिंबिराक्षिपत् दोर्भ्यामिंद्रध्वजोपाभ्यांनिष्पिपेषचभूतले अलं
बुसोपिविक्षिप्यसमुत्थायचराक्षसः घटोत्कचंरणेराजन्निष्पिपेषमहीतले तयोःसमभवद्युद्धंगर्जतोरतिकाययोः घटोत्कचालंबुसयोस्तुमु
लंलोमहर्षणं विशेषयंतावन्योन्यंमायाभिरतिमायिनौ युयुधातेमहावीर्याविंद्रवैरोचनाविव पावकांबुनिधीभूत्वापुनर्गरुडतक्षकौ पुनर्मे
घमहावातौपुनर्वज्रमहाचलौ पुनःकुंजरशार्दूलौपुनःस्वर्भानुभास्करौ एवंमायाशतसृजावन्योन्यवधकांक्षिणौ भृशंचित्रमयुध्येतामलंबुस
घटोत्कचौ परिघैश्चगदाभिश्चप्रासमुद्गरपट्टिशैः मुसलैःपर्वताग्रैश्चतावन्योन्यंविजघ्नतुः हयाभ्यांचगजाभ्यांचपदातिरथिनौपुनः युयुधाते
महामायौराक्षसप्रवरौयुधि ततोघटोत्कचोराजन्नलंबुसवधेप्सया उत्पपातभृशंक्रुद्धःश्येनवन्निपपातच गृहीत्वाचमहाकायंराक्षसेंद्रमलंबुसं
उद्यंतंन्यवधीद्भूमौमयंविष्णुरिवाहवे ततोघटोत्कचःखड्गमुद्गृह्याद्भुतदर्शनं रौद्रस्यकायाच्छिरोभीमंविकृतदर्शनं स्फुरतस्तस्यसन्नोनर्दतस्त्वाति
भैरवं चिच्छेदमहाराजशत्रोरमितविक्रमः शिरस्तच्चापिसंगृह्यकेशेषुरुधिरोक्षितं ययौघटोत्कचस्तूर्णंदुर्योधनरथंप्रति अभ्येत्यचमहाबाहुःस्म
यमानःसराक्षसः शिरोरथेस्यनिक्षिप्यविकृताननमूर्धजं प्राणदद्भैरवंनादंप्रावृषीवबलाहकः अब्रवीच्चततोराजन्दुर्योधनमिदंवचः एषतेनि
हतोबंधुस्त्वयादृष्टोस्यविक्रमः पुनर्द्रष्टासिकर्णस्यनिष्ठामेतांतथात्मनः स्वधर्ममर्थंकामंचत्रितयंयोभिवांछति रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंब्राह्म
णंस्त्रियं प्रीतस्तावद्वसेत्वत्पावत्कर्णंवधाम्यहं एवमुक्त्वाततःप्रायात्कर्णंप्रतिनरेश्वर किरंछरशतांस्तीक्ष्णान्विमुंचत्कर्णमूर्द्धनि ततःसम

मवयुद्धंघोररूपंभयानकं विस्मापनंमहाराजनराणांसमयोर्मधे ॥ द्रोणपर्वणिरात्रियुद्धेअलंबुसवधः धृतराष्ट्रउवाच यत्तदैकर्तनः कर्णोराक्ष
सश्चघटोत्कचः निशीथेसमसज्जेतांतद्युद्धमभवत्कथं कीदृशंचाभवद्रूपंतस्यघोरस्यरक्षसः कथंचकीदृशंतस्यहयाःसर्वायुधानिच किंप्रमाणा
हयास्तस्यरथकेतुर्धनुस्तथा कीदृशंवर्मचैवास्यशिरस्त्राणंचकीदृशं पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय संजयउवाच लोहिताक्षोमहा
कायस्ताम्रास्योनिम्नितोदरः ऊर्ध्वरोमाहरीश्मश्रुःशंकुकर्णोमहाहनुः आकर्णाद्दारितास्यश्चतीक्ष्णदंष्ट्रःकरालवान् सुदीर्घताम्रजिह्वौष्ठोलंबभ्रूःस्थू
लनासिकः नीलांगोलोहितग्रीवोगिरिवर्ष्माभयंकरः महाकायोमहाबाहुर्महाशीर्षोमहाबलः विकृतःपरुषस्पर्शोविकटोद्बद्धपिंडिकः स्थूलस्फि
ग्गूढनाभिश्चशिथिलोपचयोमहान् तथैवहस्ताभरणीमहामायोंगदीतथा उरसाधारयन्निष्कमग्निमालांयथाचलः तस्यहेममयंचित्रंबहुरू
पांगशोभितं तोरणप्रतिमंशुभ्रंकिरीटंमूर्ध्न्यशोभत कुंडलेबालसूर्याभेमालांहेममयींशुभां धारयन्विपुलंकांस्यंकवचंचमहाप्रभं किंकिणी
शतनिर्घोषंरक्तध्वजपताकिनं ऋक्षचर्मावनद्धांगंनल्वमात्रंमहारथं सर्वायुधवरोपेतमास्थितंध्वजमालिनं अष्टचक्रसमायुक्तंमेघगंभीरनिस्वनं
मत्तमातंगसंकाशालोहिताक्षाविभीषणाः कामवर्णजवायुक्ताबलवंतःशतंहयाः वहंतोराक्षसंघोरंजवंतोजितश्रमाः विपुलाभिःसटाभिस्तेहे
षमाणामुहुर्मुहुः राक्षसोस्यविरूपाक्षःसूतोदीप्तास्यकुंडलः रश्मिभिःसूर्यरश्म्याभैःसंजग्राहहयान्रणे सतेनसहितस्तस्थावरुणेनयथारविः सं
सक्तइवचाभ्रेणयथाद्रिर्महतामहान् दिविस्पृक्सुमहान्केतुःस्यंदनेनसमुच्छ्रितः रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोगृध्रःपरमभीषणः वासवाशनिनिर्घोषंदृ
ढज्यमभिविक्षिपन् व्यक्तंकिष्कुपरीणाहंद्वादशारत्निकार्मुकं रथाक्षमात्रैरिषुभिःसर्वाःप्रछादयन्दिशः

तस्यांवीरापहारिण्यांनिशायांकर्णमभ्ययात् समकंपंतसर्वाणिसिंधो

कर्णमभ्यपतत्तस्यागच्छतश्चापंमध्ये विष्फारितकतं शस्त्रपतधनुर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः तेनवित्रास्यमाना तावसेयास्मि १

द्रो०
२१२

िवमहोर्म्मिपः तमापतंतं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणं उत्तमपत्रिवराधिपस्त्वास्मातोयम्प्यवारयत् ततः कर्णोभ्ययादेनमसंत्रस्तमंतिका
त मातंगमिवमातंगं यूथर्षभमिवर्षभः सन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते कर्णराक्षसयोराजन्निंद्रशंबरयोरिव तौ प्रगृह्य महा
वेगवद्धनुषी भीमनिस्वने प्रच्छादयेतामन्योन्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः संनतपर्वभिः निवारयेतामन्योन्यं कांस्य
निर्भिद्य वर्मणी तौ नखैरिव शार्दूलौ दंतैरिव महाद्विपौ रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्च ततक्षतुः संछिंदंतौ च गात्राणि संदधानौ च सायकैः
दहंतौ च शरोल्काभिर्दुष्प्रेक्ष्यौ च बभूवतुः तौ तु विक्षतसर्वांगौ रुधिरौघपरिप्लुतौ बभ्राजतुर्यथा वारिप्रस्रवंतौ गैरिकाचलौ तौ शराग्रविभिन्नांगौ
निर्भिन्नौ परस्परं नकंपयेतामन्योन्यं यतमानौ महाद्युती तत्प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सममिवाभवत् प्राणयोर्दीव्यतो राजन् कर्णराक्षसयोर्मृधे
तत्संदधतस्तीक्ष्णांश्चासक्तमस्यतः धनुर्घोषेण वित्रस्ताः स्वे परे च तदाभवन् घटोत्कचं यदा कर्णो विशेषयति नो नृप ततः प्रादुष्करोद्दि
व्यमस्त्रविदांवरः कर्णेन विहितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः प्रादुश्चक्रे महामायां राक्षसः पांडुनंदनः शूलमुद्गरधारिण्या शैलपादपहस्तया रक्षसां
घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः तमुद्यतमहाचापं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः भूतांतकमिवायांतं कालदंडोग्रधारिणं घटोत्कचप्रयुक्तेन सिंहनादेन भी
षिताः प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशं ततोऽश्मवृष्टिरत्युग्रा महत्यासीत्समंततः अर्धरात्रेऽधिकबलैर्विमुक्ता रक्षसां बलैः आयसानि च चक्रा
णि भुशुंड्यः शक्तितोमराः पतंत्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा तदुग्रमतिरौद्रं च दृष्ट्वा युद्धं नराधिप पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता विप्रदुद्रुवुः
तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे व्यधमच्च शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मितां मायायां तु प्रहीणायाममर्षाद्वै घटोत्कचः विससर्ज शरान्
घोरान् सूतपुत्रं त आविशन् ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा कर्णं महाहवे विविशुर्धरणीं बाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्र

मस्त्रं५

६५ ७२

लम
२१२

तापवान् घटोत्कचमतिक्रम्य विभेद दशभिः शरैः घटोत्कचोपि निर्भिन्नः सूतपुत्रेण मर्मसु चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्णाद्व्यथितो भृशं क्षुरांतं बालसू
र्याभं मणिरत्नविभूषितं चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो भैमसेनिर्जिघांसया प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः अभाग्यस्येव संकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि
घटोत्कचस्ततः क्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितं कर्णं प्राछादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव भास्करं सूतपुत्रस्त्वसंभ्रान्तो रुद्रोपेंद्रेंद्रविक्रमः घटोत्कचरथं तूर्णं छा
दयामास पत्रिभिः घटोत्कचेन क्रुद्धेन गदा हेमांगदा तदा क्षिप्ता भ्राम्य शरैः सापि कर्णेनाभ्याहताऽपतत् ततोंतरिक्षमुत्पत्य कालमेघ इवानदत् प्र
ववर्ष महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ततो मायाविनं कर्णो भीमसेनसुतं दिवि मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य इवांशुभिः तस्य सर्वान् हयान् ह
त्वा संछिद्य शतधा रथं अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् न चास्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्व्यंगुलमंतरं सोदृश्यत मुहूर्तेन श्वाविच्छललितो य
था न हयान्न रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्कचं दृष्टवन्तः स्म समरे शरौघैरभिसंवृतं स तु कर्णस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण शातयन् मायायुद्धेन मायावी सू
तपुत्रमयोधयत् सोयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन च अलक्ष्यमाणानि दिवि शरजालानि चापतन् भैमसेनिर्महामायो मायया कुरुसत्त
म प्रचचार महाकायो मोहयन्निव भारत स तु कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभानि च अग्रसत्सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि मायया पुनश्चापि महा
कायः संछिन्नः शतधा रणे गतसत्वो निरुत्साहः पतितः खाद्व्यदृश्यत तं हतं मन्यमानाः स्म प्राणदन् कुरुपुंगवाः अथ देहैर्नवैरन्यैर्दिक्षु सर्वास्वदृश्य
त पुनश्चापि महाकायः शतशीर्षः शतोदरः अदृश्यत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः अंगुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः सागरोर्मिरिवो
द्धूतस्तिर्यगूर्ध्वमवर्तत वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु न्यमज्जत अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोन्यतः सोवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृते
क्षितिं द्यां च दिशश्चैव मायया व्याप्य दंशितः गत्वा कर्णरथाभ्याशं विचलत्कुंडलाननः प्राह वाक्यमसंभ्रान्तः सूतपुत्रं विशांपते तिष्ठेदानीं क्व मे

जीवन्सूतपुत्राणमिष्यति पुत्रश्चहामहते नचविनेष्या मिराणाजिरे इसुल्काणेषतामाश्वांश्चः कृपणाक्रमं उत्पातांतांश्रंचनहामवसुविस्तारं
कर्णमस्यहनेचैवराजेंद्रंहषकेसरी यथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः रथिनामृषभंकर्णंधाराभिरिवतोयदः शरवृष्टिंचतांकर्णोहत्वातस्तामाम
शातयत दृष्ट्वाचविहतांमायांकर्णेनभरतर्षभ घटोत्कचस्ततोमायांससर्जांतर्हितःपुनः सोभवद्गिरिरत्युच्चःशिखरैस्तरुसंकटैः शूल
प्रासासिमुशलप्रस्रवणोमहान् तमंजनचयप्रख्यंकर्णोदृष्ट्वामहीधरं प्रपातैराप्युधान्युग्रान्प्रवहंतंनचुक्षुभे स्मयन्निवततःकर्णोदिव्यम
स्त्रमुदैरयत ततःसोस्त्रेणशैलेंद्रोविक्षिप्तोवैव्यनश्यत ततःसतोयदोभूत्वानीलःसेंद्रायुधोदिवि अश्मवृष्टिभिरत्युग्रःसूतपुत्रमवाकिरत
स्वथसंधायवायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः व्यधमत्कालमेघंतंकर्णोवैकर्तनोहनः समार्गणगणैःकर्णोदिशःप्रच्छाद्यसर्वशः जघानास्त्रंमहाराज
घटोत्कचसमीरितं ततःप्रहस्यसमरेभैमसेनिर्महाबलः प्रादुश्चक्रेमहामायांकर्णंप्रतिमहारथं सदृष्ट्वापुनरायांतंरथेनरथिनांवरं घटोत्क
चमसंभ्रांतंराक्षसैर्बहुभिर्वृतं सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातंगविक्रमैः गजस्थैश्चरथस्थैश्चवाजिपृष्ठगतैस्तथा नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकव
चभूषणैः वृतंघटोत्कचेनाजौमरुद्भिरिववासवं दृष्ट्वाकर्णोमहेष्वासोयोधयामासराक्षसं घटोत्कचस्ततःकर्णंविद्ध्वापंचभिराशुगैः ननादभैरवं
नादंभीषयन्सर्वपार्थिवान् भूयश्चांजलिकेनाथसमार्गणगणांमहत् कर्णहस्तस्थितंचापंचिच्छेदाशुघटोत्कचः अथान्यद्धनुरादायदृढं
भारसहंमहत् विचकर्षबलात्कर्णइंद्रायुधमिवोच्छ्रितं ततःकर्णोमहाराजप्रेषयामाससायकान् सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खचरान्राक्षसान्प्र
ति तद्बाणैरर्दितंयूथंरक्षसांपीनवक्षसां सिंहेनेवार्दितंवन्यंगजानामाकुलंबभौ विधम्यराक्षसान्बाणैःसाश्वसूतगजान्विभुः ददाहभगवान्व
ह्निर्भूतानीवयुगक्षये सहत्वाराक्षसींसेनांशुशुभेसूतनंदनः पुरेवत्रिपुरंदग्ध्वादिविदेवोमहेश्वरः तेषुराजसहस्रेषुपांडवेयेषुमारिष तेनं

निशितमपि कश्चिच्छक्तो निपार्थिव अथ तेन घटोत्कचाद्भुतान्मार्गणाश्चेहविद्भुवः तलं तलेन संहत्य संदश्य दशनच्छदं रथमास्थाय च पुन
र्मायया निर्मितं तदा युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः स सूतमब्रवीत्क्रुद्धः सूतपुत्राय मां वह स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनां वरः द्वै
रथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशांपते स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः अष्टचक्रां महाघोरामशनीं रुद्रनिर्मितां द्वियोजनसमुत्सेधां योजन
नायामविस्तरां आयसीं निचितां शूलैः कदंबमिव केसरैः तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य महद्धनुः चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यंदनात्सोऽवपुप्लुवे
साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा विवेश वसुधां भित्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः कर्णं तु सर्वभूतानि पूजयामासुरंजसा यद्वप्लुत्य जग्रा
ह देवसृष्टां महाशनीं एवं कृत्वा रणे कर्णमारुरोह रथं पुनः ततो मुमोच नाराचान्सूतपुत्रः परंतपः अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद
यदकार्षीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने स हन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः गंधर्वनगराकारः पुनरंतरधीयत एवं स वै महामायो मा
यया लाघवेन च अस्त्राणि तानि दिव्यानि जघानारिप्रसूदनः निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन रक्षसा असंभ्रांतस्तदा कर्णस्तद्रक्षः प्रत्य
युध्यत ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः चकार बहुधात्मानं भीषयाणो महारथान् ततो दिग्भ्यः समापेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः अग्नि
जिह्वाश्च भुजगा विहगाश्चाप्ययोमुखाः स कीर्यमाणो विशिखैः कर्णचापच्युतैः शरैः नागराडिव दुष्प्रेक्षस्तत्रैवांतरधीयत राक्षसाश्च पि
शाचाश्च यातुधानास्तथैव च शालावृकाश्च बहवो वृकाश्च विकृताननाः ते कर्णं भक्षयिष्यंतः सर्वतः समुपाद्रवन् अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रा
सयांचक्रिरे तदा उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध सायकैः प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण भंसी
श्वाञ्जघान हयानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः ते भग्ना विक्षताङ्गाश्च भिन्नपृष्ठाश्च सायकैः वसुधामन्वपद्यंत पश्यतस्तस्य रक्षसः स भग्नमायो हैडिंबः

कर्णो वैकर्त्तनं तदा एवं ते विविधेष्वन्ये समसज्जन्त योधयन् द्रोणपर्व्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे अला
युधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्त्तत महत्या सेनया युक्तो दुर्योधनमुपागमत राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरम
नुस्मरन् तस्य ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो बको हतः किर्मीरश्च महातेजा हिडिम्बश्च सखा तदा सदीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैरमनुस्मरन् विज्ञा
यैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे स मत्त इव मातंगः संक्रुद्ध इव चोरगः दुर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः विदितं ते महाराज यथा भीमेन राक्ष
साः हिडिम्बबककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः परामर्शश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा किमन्यद्राक्षसानस्मानस्मांश्च परिभूय वै तमहं सगणं
राजन्सवाजिरथकुंजरं हैडिम्बिं च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयं अद्य कुन्तीसुतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् हत्वा संभक्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह
निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम पाण्डवान् तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा प्रतिगृह्याब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः त्वां पुरस्कृत्य सग
णं वयं योत्स्यामहे परान् न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति मम सैनिकाः एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुंगवः अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पु
रुषाशनैः दीप्यमानेन वपुषा रथेनादित्यवर्चसा तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः ऋक्षचर्मा
वनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः तस्यापि तुरगाः शीघ्रा हस्तिकायाः खरस्वनाः शतं युक्ता महाकाया मांसशोणितभोजनाः तस्यापि रथ
निर्घोषो महामेघरवोपमः तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं कनकोज्ज्वलं तस्याप्यक्षसमा बाणा रुक्मपुंखाः शिलाशिताः सोऽपि वीरो महाबा
हुर्यथैव स घटोत्कचः तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्तो बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः स चापि रूपेण घटोत्कचस्य श्रीमत्तमो व्याकुलदीपितास्यः
दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली बद्धस्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः गदी भुशुण्डी मुसली हली च शरासनी वारणतुल्यवर्ष्मा रथेन तेनानलवर्चसा च

ह्वावयन्पांडववाहिनींतां शरासंख्यैपरिवर्त्तमानोविद्युते मेघइवांतरिक्षे तेचापि सर्वे प्रवरानरेंद्रा महाबलावर्म्मिणश्चामि
त्र हर्षान्विताः युयुधुस्तरसाजन्यमेनं ततः पांडवयोधवीराः ॥ इति द्रोणपर्वणि त्रिपुटे संजयउवाच तमागतमभिप्रेक्ष्य भीम
कर्म्माणमाहवे हर्षमाहारयांचक्रुः कुरवः सर्वएवते तथैवतनयश्चास्ते दुर्योधनपुरोगमाः स्त्वसुताः सर्वमासाद्य तत्कामार
वार्णवं पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पुरुषर्षभाः शल्यायुध्यसेंद्रस्यागतेनाभ्यपूजयन् तस्मिंस्तुमानुषेयुद्धे वर्त्तमाने
महाभये कर्णस्यसमयोनेके दारुणाप्रतिदृश्यते उपप्रेक्ष्यंतपांचालाः स्वयमानाः सराजकाः तथैवतावकाराजन्वीक्षमाणास्त
तस्ततः पुत्रकेश्यैरम्यस्तोभितिद्रोणद्रौणिकृपाश्रयः तत्कर्मदृष्ट्वासंभ्रांताहेदिवस्मयाणाजिरे सर्वमाविग्रमभवद्युद्धहाभूतमचेतनं
तवसैन्यंमहाराजनिराशंकर्णजीविते दुर्योधनस्तुसंप्रेक्ष्य कर्णमार्त्तिंपरागतं शल्यापुत्रांश्चसमेइंसमाहूयेदमब्रवीत एषवैक
तेनःकर्णोहैदिवेनसमागतः कुरुतेकर्म्मसुमहद्यदृश्योपपिकंमृधे पश्येतानपार्थिवान्शूराननिहतांस्तेनसमेसंनिता नाना
शस्त्राभिहतानपारयानिवद्धंतिना तवैषभागः समरेराजमध्येमयाकृतः तवैवानुमतेघोरंतंविक्रम्यानिवर्हय पुराचकर्णेनैक
णिमिघणापाघटोत्कचः मायाबलेनमाश्रित्य कर्षपत्स्वरिकर्षीण एवमुक्तः सराजातु राक्षसोभीमविक्रमः ॥ ७० ॥ तथेसत्कामहाबाहुर्घटोत्क

२१५

चमुपाद्रवत ततःकर्णिमनुत्तमस्मैमेघसैनिर्विप्रभो प्रसमित्त्रमुपायांतमर्दयामासमार्गणैः तयोःसमभवद्युद्धंक्रुद्धयोरणभसेद्धयोः मत
योर्वीभि तोहृतोर्हिपयोरिवकानने रक्षसाविप्रयुक्तस्यकर्णिविर्गिनोवरः अभ्यद्रवद्धीमसेनंरथेनादित्यवर्चसा तमापांतमनारस
दृष्ट्वाग्रस्तंघटोत्कचं अलायुधेनसमरेसिंहेनेवगवांपतिं रथेनादित्यवपुषाभीमःप्रहरतांवरः किरंछरौघानप्रययावलायुधरथंप्रति
तमायांतमभिप्रेक्ष्यसततहालायुधःप्रभो घटोत्कचंसमुत्सृज्यभीमसेनंसमाह्वयत तंभीमःसहसाभ्येत्यराक्षसांतकरःप्रभो सगणंरा
क्षसेंद्रंतंशरवर्षैरवाकिरत तथैवालायुधोराजंशिलाधौतैरजिह्मगैः अभ्यवर्षतकौंतेयंपुनःपुनररिंदम तथातेराक्षसाःसर्वेभीमसेन
मुपाद्रवन नानाप्रहरणाभीमास्त्वत्सुतानांजयैषिणः सताड्यमानोबहुभिर्भीमसेनोमहाबलः पंचभिःपंचभिःसर्वास्तानविध्यच्छितैःश
रैः तेवध्यमानाभीमेनराक्षसाःक्रूरबुद्धयः विनेदुस्तुमुलान्नादान्दुद्रुवुश्चदिशोदश तांस्त्रास्यमानान्भीमेनदृष्ट्वारक्षोमहाबलं अभिदुद्राववे
गेनशरैश्चैनमवाकिरत तंभीमसेनःसमरेतीक्ष्णाग्रैरक्षिणोच्छरैः अलायुधस्तुतानस्तान्भीमेनविशिखान्रणे चिच्छेदकांश्चित्समरेत्वरयाकां
श्चिदथाग्रहीत सतंदृष्ट्वाराक्षसेंद्रंभीमपराक्रमं गदांचिक्षेपवेगेनवज्रपातोपमांतदा तामापतंतींवेगेनगदांज्वालाकुलांततः गदयाताडयामास
मासगदाभीममाव्रजत सराक्षसेंद्रंकौंतेयःशरवर्षैरवाकिरत तानप्यस्याकरोन्मोघान्राक्षसोनिशितैःशरैः तेचापिराक्षसाःसर्वेराजन्सोभीमरूपिणः
शासनाद्राक्षसेंद्रस्यनिजघ्नुरथकुंजरान पांचालाःसृंजयाश्चैववाजिनःपरमद्विपाः नशांतिंलेभिरेतत्रराक्षसैर्भृशपीडिताः तंतुदृष्ट्वामहाघोरंवर्तं

भीमं३

एम

२१५

मानंमहाहवे अब्रवीत्तंहृषीकेशो धनंजयमिदंवचः पश्यभीमंमहाबाहुंराक्षसेंद्रवशंगतं पदमस्यानुगछत्वंमाविचारयपांडव धृष्टद्युम्नःशिखंडी
चयुधामन्युत्तमौजसौ सहितौद्रौपदेयाश्चकर्णंयांतुमहारथाः नकुलःसहदेवश्चयुयुधानश्चवीर्यवान् इतरान्राक्षसान्घ्नंतुशासनात्तवपांडु
व त्वमपीमांमहाबाहोचमूंद्रोणपुरस्कृतां वारयस्वनरव्याघ्रमहद्धिभयमागतं एवमुक्तेतुकृष्णेनयथोद्दिष्टामहारथाः जग्मुर्वैकर्तनंकर्णं
राक्षसांश्चैवतान्रणे अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैराशीविषोपमैः धनुश्छित्वेऽस्यभीमस्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् हयांश्चास्यशितैर्बाणैःसारथिंचम
हाबलः जघानमिषतःसंख्येभीमसेनस्यराक्षसः सोऽवतीर्यरथोपस्थाद्धताश्वोहतसारथिः तस्मैगुर्वींगदांघोरांविनद्योत्ससर्जह ततस्तांभी
मनिर्घोषामापतंतींमहागदां गदयाराक्षसोघोरोनिजघाननमादच तदृष्ट्वाराक्षसेंद्रस्यघोरंकर्मभयावहं भीमसेनोप्रहृष्टात्मागदामाश्र
यामसृजत तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंनरराक्षसोः गदानिपातसंह्रादैर्भुवंकंपयतोर्भृशं गदाविमुक्तौतौभूयःसमासाद्येतरेतरं मुष्टिभिर्वज्र
संह्रादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः यथासन्नमुपादायनिजघ्नतुरमर्षणौ तौविक्षरंतौरुधिरंसमासाद्येतरेतरं म
त्ताविवमहानागौचकृषातेपुनःपुनः तमपश्यद्धृषीकेशःपांडवानांहितेरतः सभीमसेनरक्षार्थंहैडिंबंप्रत्यचोदयत् द्रोणपर्वणिघटोत्कच
वधे संजयउवाच संप्रेक्ष्यसमरेभीमंराक्षसग्रस्तमंतिकात् वासुदेवोऽब्रवीद्राजन्घटोत्कचमिदंवचः पश्यभीमंमहाबाहोराक्षसग्रस्तमा
हवे पश्यतांसर्वसैन्यानांतवचैवमहाद्युते सकर्णंत्वंसमुत्सृज्यराक्षसेंद्रमलायुधं जहिक्षिप्रंमहाबाहोपश्चात्कर्णंवधिष्यसि सवार्ष्णेय

द्रो: २१६

वचःश्रुत्वाकर्णस्यसत्यवीर्यवान युयुधेऽभ्येसंहृष्टोरणकर्णाघटोत्कचः ततःशतमुलेषुहुंवमूवनिशाक्षसोः श्रुत्वापुत्रस्यचैवोग्र
हैडिंवस्यचभारत श्रुत्वापुत्रस्ययोधांश्चप्रसमानभीमदर्शनान वेगेनापततःश्रुत्वान्स्राक्षीनशरासनान् श्रुत्वापुत्रःससंक्रुद्धोयुप
धानोमहारथः नकुलःसहदेवश्चचिच्छिदुर्निशितैःशरैः सर्वांश्चसमरेणक्रनकिरीटभ्रवियर्षमान परिचिक्षेपवीभत्सुःसर्वतःप्रकिरं
श्छरान कर्णश्चसमरेराजनव्यद्रावयतपार्थिवान ययुधात्रशितत्वंयाहीनपांचालानांमहारथान तान्वध्यमानानदृष्ट्वाथभीमोभीमपरा
क्रमः अभ्ययाल्लनिःकर्णंगिशिलानप्रकिरन्रणे ततस्तथायपुर्हत्वाप्रसाम्यत्रमनजः नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ते
कर्णंयोधयामासपांचालाद्रोणमेवच श्रुत्वापुत्रस्ससंक्रुद्धोघटोत्कचमरिंदमं परिघेणातिकायेनताडयामासमर्द्धनि सतेनेनप्रहारे
णाभिमरैर्निर्महाबलः दृष्ट्वामूर्छितमात्मानमहर्तमयतवीर्यवान ततोदीप्ताग्निसंकाशांशतघंटामलंकृतां चिक्षेपतस्मैसमरेगदांकांच
नभूषितां साहयांश्चरथंचास्यसारथिंचमहास्वना चूर्णयामासवेगेनविसृष्टाभीमकर्मणा समयहूयवकोंशानविशीर्णाश्चनकूवएन

पा३

उत्सतद्योतर्पांमायामास्थायराक्षसीं ससमास्थायमायांतुववर्षहधिरंवहु विद्युद्विभ्राजितंचासीत्तिमिराभ्राकुलंनभः ततोवज्रनि
पातानांश्चसाशनिस्तनयित्नवः महांश्चरचटाशब्दस्तत्रासीत्तमहाहवे तांप्रेक्ष्यमहतींमायांराक्षसोराक्षसस्यच ऊर्द्ध्वमुत्पत्यहैडिंवित्तांमायांमा
ययावधीत सोभिवीक्ष्यहतांमायांमायावीमाययैवहि अश्मवर्षंसुतुमुलंविससर्जघटोत्कचे अश्मवर्षंसतंघोरांशरवर्षेणवीर्यवान वि

राम
२१६

२
२६

शोविद्धंयथामातंगंहन्दुमिवाभवत् ततोनानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतां आयसैःपरिघैःशूलैर्गदाभुशुण्डिमुद्गरैः पिनाकैःका
वालैश्चतोमरप्रासकंपनैः नाराचैर्निशितैर्भल्लैःशरैश्चक्रैःपरश्वधैः अयोगुडैर्भिन्दिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि उत्पाटितैर्महाशा
खैर्विविधैर्नगैर्महद्भिः शमीपीलुकरीरैश्चचंपकैश्चैवभारत इंगुदैर्वदरीभिश्चककुभैर्विशरैश्चपुष्पितैः पलाशैश्चारिमेदैश्चप्लक्षन्य
ग्रोधपिप्पलैः महद्भिःसमरेतस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः विपुलैःपर्वताग्रैश्चनानाधातुविभूषितैः तेषांशब्दोमहानासीद्वज्राणामिवभि
द्यतामिव युद्धंतदभवद्घोरंभैमप्लवगयोर्नृप हरीन्द्रयोर्यथाराजन्वालिसुग्रीवयोःपुरा तेयुध्वाविविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा
प्रगृह्यनिशितौखड्गावन्योन्यमभिपेततुः तावन्योन्यमभिद्रुत्यकेशेष्वथमहाबलौ भुजाभ्यांपर्यगृह्णीतांमहाकायौमहाबलौ तौस्विन्न
गात्रौप्रस्वेदजंरक्तंसुस्रुवातेजनाधिप हर्षांचमहाकायावनिघृष्टाविवाम्बुदः अथाभिपत्यवेगेनसमुद्भ्राम्यचराक्षसं बलेनाक्षिप्यहैडिंबश्च
कर्त्तास्यशिरोमहत् सोपहृत्यशिरस्तस्यकुंडलाभ्यांविभूषितं तदासुतुमुलंनादंननादसमहाबलः हतंदृष्ट्वामहाकायंबकज्ञाति
मरिंदम पाञ्चालाःपाण्डवाश्चैवसिंहनादान्विनेदिरे ततोभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच अवादयन्पाण्डवास्तस्मिन्निहतेयुधि
अतीवसानिशातेषांवभूवविजयावहा विद्योतमानाविवभौसमन्ताद्दीपमालिनी अलायुधस्यतच्छिरोभैमसेनिर्महाबलः दुर्यो
धनस्यसमभ्यासेचिक्षेपगतचेतसः अथदुर्योधनोराजादृष्ट्वाहतमलायुधं वभूवपरमोद्विग्नःसहसैन्येनभारत तेनह्यस्यप्रतिज्ञातंभी

सेनमहं युधि हतेति ह्वयमानम्मस्मानो वेमत्तमं कवं सैनेन हतंव्यत्समम्यत पार्थिवः जीविते चिरकालाय पञ्चालानां चाप्यमन्यत स
तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत इति द्रोणपर्वणि अलायुधवधः ॥ ॥ संजय उवाच
निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः ननाद विविधान्नादान्वाहिन्याः प्रमुखे तदा तस्य तं तुमहाशब्दं श्रुत्वा कुंजरकंपनं तावकानां
महाराज भयमासीत्सुदारुणं अलायुधविसक्तं तं भैमसेनिं महाबलं दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पांचालानभ्यपाद्रवत दशभिर्दशभिर्वि
द्ध्वा धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्बिभेद नतपर्वभिः ततः परमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ सात्यकिं चाथोदारं कंपयामास मा
र्गणैः तेषामप्यस्यतां संख्ये सर्वेषां सव्यदक्षिणं मंडलान्येव चापानि अदृश्यंत जनाधिप तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह मे
घानामिव घर्मांते बभूव तुमुलो निशि ज्यानेमिघोषस्तनयित्नुमान्वै धनुस्तडिन्मंडलकेतुशृंगः शरौघवर्षाकुलवृष्टिमांश्च संग्राममेघः
समवर्षताजन नद्युद्धतं शैलमिव प्रकंप्यो वर्षमहत्सेलममानसारः विध्वंसयामास रणे नरेंद्र वैकर्तनः शत्रुगणान्विमर्द्य ततोतलेर्वज्रनि
पातकल्पैः शितैः शरैः कांचनचित्रपुंखैः शत्रून्व्यपोहत्समरे महात्मा वैकर्तनः प्रवरहितोततस्ते संछिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचित्केचिच्छ
रैर्दृतभिन्नदेहाः केचिद्विसूतात्विहयाश्च केचिद्वैकर्तनेनाशुकृता बभूवुः अविंदमानास्त्वथ शर्म संख्ये यौधिष्ठिरं ते बलमभ्यपद्यन्
तान्प्रेक्ष्य भग्नान्विमुखीकृतांश्च घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे आस्थाय तं कांचनरत्नचित्रं सिंहवत्सन्ननाद वैकर्तनं कर्णमुपेत्य चा

जपोतमं १

पिधिमाधवन्त्रप्रतिमैः शुभैः तेषु कृत्तिमालोकशिलीमुखैश्च नानाचरंतु समनवत्सरन्तो गाढकेर्णैः सविषाणाग्नेगोः स्फुरप्रवर्षैश्च व
वर्षतः एवं तद्वाराणसीपुरस्य मन्ताभ्रितिर्यग्गताभिः समरेणत सुवर्णपुत्रवज्रजितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिव प्रजाभिः समं हिताव
प्रतिमप्रभावावस्मो समानघरुत्तमाश्रैः नयोर्हि वीरो तत्प्रणोनेकश्चिद्दृष्टर्णतस्मिन्समो विशेषः अतीवतचित्रमनल्पमहत्पवप्रभूत्पुष्टं र
विभीममूर्त्तोः समाकुलेशाह्वनिपातघोरे दिवी वराद्धं सुमतेः प्रमत्तं संजय उवाच घोरोल्कं च पराक्रमाणि विशेषपतेन्नप ततः प्रादु
स्वकोग्रमलस्वविहंगाः तेनास्त्राणाबध्यतस्यर्णो थहयमारध्वि धिथुस्वापिदे दिवः सिप्रमंतरधीयत धृतराष्ट्र उवाच तस्मि
न्नेतर्हि नेत्रणां कूरयोधिनि गत्सस मामकैः प्रतिपन्नं यत्तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच अन्तर्हिते गत्ससे दृष्ट्वा विहिल्लास प्राक्रोशन
कुरवः सर्वएव कथं नायं गत्सरः कूरयोधी हृस्यालक्षणे समरे दृश्यमानः ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी सर्वादिशः प्राच्छादयच्छरजालैः
नवैकिं विलापततत्रमत्तेन मोमूर्त्तसायके रंतरिक्षे नेवारहताखो स्यरथानो न चैषु धीमान्दृश्यमानः शरौघैः अदृश्यदेहो घवासत्त्वपत्रः
सर्ववाणैः छादयानोंतरिक्षे ततो मायाघोराणामंतरिक्षे घोरां भीमां विहितां गत्सरेन अपश्याम लोहितामभ्रप्रकाशां दे दीप्यतीमग्निशि
खामिवोग्रां ततस्तस्यां विद्युतः प्रादुरासन्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र घोषश्चासीः प्रादुरासीत्तथोग्रः सहस्रशो नरत्नां दुंदुभीनां त
तःशरः प्रादुरासन्नुक्तपुत्राः शक्त्यृष्टिप्रासमुसलायुधानि पाटधास्तैलधौताश्च वज्राः प्रदीप्ताग्रास्तोमराः परिघाश्च मयूखिनः

परिघास्तोमरवह्नुः पट्टिशास्त्विताः शितधाराश्चमूलाः गुर्व्योगदाहेमपट्टावनद्धाः शतघ्न्यश्च प्रचण्डाः समन्तात् महाशिलाश्चापतन्त्यत्र तत्रैव महत्व
शः साशनपश्चवज्राः चक्राणि चानेकशतस्फुरन्ति प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि तेषां निपातात्प्रमथानां प्रासादिवज्राशनिमुद्गराणां ह
विशिखानां ज्वलितानां पततां तोकर्णाः शरौघैश्च शशाकहूहं शरहतानां पततां हयानां वज्राहतानां च तथा गजानां शिलाहतानां च महार
थानां महाविनादः पततां वभूव सभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात् हैडिंबिनं वैवलमानं रूपमावर्त्तमानं रहूपे
ण्मंतत हाहाकृतं संपरिवर्त्तमानं संलीयमानं च विषमरूपं तेनार्यमायासरूपप्रवीरः पाण्डुपुत्रो नो वभूवुस्त्रसानो तां राक्षसी भीम
रूपां सुघोरां पिमहाशस्त्रमपीपतंती दृष्ट्वा वलोयांस्तु निपाससमानान् महद्भुयंत वपुश्चान्विवेश शिवाश्चैव व्याव्यादीर्घजिह्वाः सभीम
नादाः शतशो नदंतो रक्षोगणाश्चट्टतस्तापि वीक्ष्य नोद्भूयो धाव्यथिता वभूवुः तेदीर्घजिह्वा ज्वलनीनभाराहुदृष्ट्या विभीषणाः शैलनिका
शकायाः नभोगताः शक्तिविषक्तहस्ताम घोषमंचत्रिवश्चिषिमुग्रं तेनाहतानिशारशक्तिशूलैर्गदाभिहत्यैः परिघैश्चरीसैः वज्रैः पिना
केशशनिप्रहारैः शतघ्नि चक्रैर्मथिताः क्षेपतः शूलानमुग्धोश्मगुरुः शतघ्नः स्थूणाश्च कार्णायसपट्टनद्धाः उग्रा वाकिरंतस्तवपत्रसमे
त्यंततोरितद्रुकश्मलं प्राङ्गुराशीत विकीर्णाश्चाविहतेहतमार्गैः संभग्नाः शिथिलोत्तरश्वशराः छिन्ना हयाः कुंजराश्चापि भग्नाः संचूर्णिता
श्चरथाः शिलाभिः एवं महत्कष्टतरं वर्षसर्जनंत स्तपा तथा नापि वियोगरूपाः मायाः स्पृशान् तत्र घटोत्कचेन नाम्नैचान्वेषमाने नभीते

तस्मिन्घोरे कुरूणामेवमहद्विकाले तत्र क्षत्रियाणामभावे तेषु भग्नाः सहसा द्रवंतः प्राक्रोशंतः कौरवाः सर्वएव पलायमानकुरवो येन नदीं लिखे
द्वारे द्वारघ्रितिनः पांडवार्थे तथा तेषां मज्जतां भानानां तस्मिन्द्वीपः सुतपुत्रो बभूव तस्मिन्नतं करे तुमुले वर्त्तमाने से समे घोरे नीपमाने कुरूणां
स्वनीकानां प्रविभागे प्रकाशेन हापंते कुरवो येन तोच निर्मर्यादे विद्रुते घोररूपे सर्वा दिशः प्रेक्ष्यमाणाः समंतात् तां शस्त्रवृष्टिं न सहमानाः माने
कर्णं स्मेके तत्र राजन्नपश्यन् ततो वाणैः एत्र णोहंतालैः दिव्यां मायां योधयन्राक्षसस्य ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करं चार्यकर्म नैवामुह्यत संयुगे सू
तपुत्रः ततो भीताः समुद्वेक्षंत कर्णं राजन्सर्वे सैंधवा बाह्लिकाश्च असंमोहं पूजयंतो ऽस्य संख्ये तापश्यंन्वै विजयं राक्षसस्य तेनोत्सृष्टा चक्र
युक्ता शतघ्नी समं सर्वा वृश्चिता रोम्यानं घातं तेनानुभिर्ज्जाततो मन्युपद्यगतान्सर्वानिर्दृशता सिजिह्वः ततो हता सा दृश्यमाना रथेन
सेनाः कुरूणां प्राद्रवन्त दिव्येवास्त्रे मापपात्यमाने नैवामुह्यच्चिंतयन्प्राप्तकालं ततो ब्रुवन्कुरवः सर्व एव कर्णं दृष्ट्वा घोररूपां च मायां
शक्त्या रक्षो जहि कर्णाद्य तूर्णं नश्यंत्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः करिष्यतः किं च नु भीमपार्थौ तपंतमेनं जहि पापं निशीथे यो नः संग्रामा
द्विप्रमुच्यते स नः पार्थान्सबलान्योधयेत तस्मादेनं राक्षसं घोररूपं जहि शक्त्या वासव्या वासवेन मा कौरवाः सर्व एवेंद्रकल्पाः त्रिपु
दे कर्णानेशुः सयोधाः स वध्यमानो रक्षसा वै निशीथे दृष्ट्वा राजन्नाश्यमानं बलं च महच्चुत्वा निनदं कौरवाणां मतिं दध्रे शक्तिमोक्षाय कर्णः
सवै क्रुद्धः सिंह इवात्यमर्षी नामर्षयत्प्रतिघातं रणेन शक्तिं श्रेष्ठां वैजयंतीमसह्यां समाददे तस्य वधं चिकीर्षन् यासौ राजन्निहिता वर्षपूगा

न्यथापार्थो मुक्तःफाल्गुनस्य पांडवस्य हात्मत्तत्रत्रायशक्रः शक्तिमग्र्यां कुण्डलाभ्यां निनाय तां वैशक्तिं लेलिहानां प्रदीप्तांपाशैर्युक्ताम
न्तकस्येव रात्रिं मृत्योःस्वसारं ज्वलितामिवोल्कां वैकर्त्तनः प्राहिणोद्राक्षसाय तामुत्तमां परकायापहंत्रीं दृष्ट्वा सौतेर्वाहुसंस्थां ज्वलंतीं
भीतं रक्षो विप्रदुद्राव राजन्कृत्वात्मानं विंध्यपादप्रमाणं दृष्ट्वा शक्तिं कर्णबाह्वन्तरस्थां नेदुर्भूतान्यंतरिक्षे नरेंद्र ववुर्वाताः सुमुला
श्चापि राजन्सनिर्घाता चाशनिर्निर्जगाम सा तां मायां भस्मकृत्वा ज्वलंती भित्वा गाढं हृदयं राक्षसस्य ऊर्द्धं ययौ दीप्यमाना निशायां
नक्षत्राणामंतराण्याविशंती युद्ध्वा चित्रैर्विविधैः शस्त्रपूगैर्दिव्यैर्वीरो मानुषै राक्षसैश्च नदन्नादान्विविधान्भैरवांश्च प्राणानि
ष्टांस्त्याजितः शक्रशक्त्या इदं चान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपं चकारासौ कर्म्म शत्रुक्षयाय तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्म्मा बभौ राजन्मेघशै
लप्रकाशः ततोन्तरिक्षादपतद्गतासुः स राक्षसेन्द्रो भुवि भिन्नदेहः अवाक्शिराः स्तब्धगात्रो विजिह्वो घटोत्कचो महदास्थाय रूपं
स तद्रूपं भैरवं भीमकर्म्मा भीमं कृत्वा भैमसेनिः पपात हतोप्येवं तव सैन्यैकदेशमपोथयत्स्वेन देहेन राजन् पतन्रक्षः स्वेन काये
न तूर्णमतिप्रमाणेन विवर्द्धता च प्रियं कुर्वन्पाण्डवानां गतासुरक्षौहिणीं तव तूर्णं जघान ततो मिश्राः प्राणदन्सिंहनादैर्भेर्यः शं
खा मुरजाश्चानकाश्च दग्धां मायां निहतं राक्षसं च दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्कौरवेयाः ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो यथा शक्रो वृत्रवधे मरु
द्भिः अन्वारूढस्तव पुत्रस्य यानं हृष्टश्चापि प्राविशत्तव सैन्यं इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधः समाप्तः संजय उवाच हैडिंबं निहतं दृ

ष्टविशीर्णमिवपर्वतं बभूवुःपांडवाःसर्वेशोकबाष्पाकुलेक्षणाः वासुदेवस्तुहर्षेणमहताभिपरिप्लुतः ननादसिंहनादंवैपर्यष्वजत
फाल्गुनं सविनद्यमहानादमभीषूंसंनियम्यच ननर्तहर्षसंवीतोवातोद्धूतइवद्रुमः ततोविनिःसृत्यपुनःपार्थमास्फोट्यचासकृत
रथोपस्थगतोधीमान्प्राणदत्पुनरच्युतः प्रहृष्टमनसंज्ञात्वावासुदेवंमहाबलं अर्जुनोथाब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमनाइव अतिह
र्षोयमस्थानेतवाद्यमधुसूदन शोकस्थानेतुसंप्राप्तेहैडिंबस्यवधेनतु विमुखानिहिसैन्यानिहतंदृष्ट्वाघटोत्कचं वयंचभृशमुद्विग्ना
हैडिंबस्यनिपातनात नैतत्कारणमल्पंहिभविष्यतिजनार्दन तदद्यशंसमेपृष्टःसत्यंसत्यवतांवर यद्येतन्नरहस्यंतेवक्तुमर्हस्यरिंदम
धैर्यस्यवैकृतंब्रूहित्वमद्यमधुसूदन समुद्रस्येवसंक्षोभमेरोरिवविसर्पणं तथैतद्धिमतमन्येहंतवकर्मजनार्दन वासुदेवउवाच अति
हर्षमिमंप्राप्तंशृणुमेत्वंधनंजय अतीवमनसःसद्यःप्रसादकरमुत्तमं शक्तिंघटोत्कचेनेमांव्यंसयित्वामहाद्युते कर्णंनिहतमे
वाजौविद्धिसद्योधनंजय शक्तिहस्तंपुनःकर्णंकोलोकेस्तिपुमानिह यएनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे दिष्ट्यापनीतकवचो
दिष्ट्यापहृतकुंडलः दिष्ट्याविव्यंसिताशक्तिरमोघास्यघटोत्कचे यदिहिस्यात्सकवचस्तथैवस्यात्सकुंडलः सामरानपिलोकां
स्त्रीनेकःकर्णोजयेद्रणे वासवोवाकुबेरोवावरुणोवाजलेश्वरः यमोवानोत्सहेत्कर्णंरणेप्रतिसमासितुं गांडीवमुद्यम्यभवान् च
क्रंचाहंसुदर्शनं नशक्तोस्मरणेजेतुंतथायुक्तंनरर्षभं त्वद्धितार्थंतुशक्रेणमाययापहृतकुंडलः विहीनकवचश्चापिकृतःपरपुरंजयः

उत्कृत्यकवचंयस्मात् [illegible] कुंडलेविमलेचते प्रादाच्छक्रायकर्णोवैतस्माद्वैकर्त्तनःस्मृतः आशीविषइवक्रुद्धस्तंभितोमंत्रतेजसा तथा
द्यतेभातिकर्णोमेशांतज्वालइवानलः यदाप्रभृतिकर्णायशक्तिर्दत्तामहात्मना वासवेनमहाबाहोक्षिप्तायासाघटोत्कचे कुंडलाभ्यामुप
लब्धादिव्येनकवचेनच नोप्राप्यामन्यतरूपःसततंत्वांहतंरणे एवंगतेपिशक्योयंहंतुंनान्येनकेनचित् ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रशपेसत्येन
चानघ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचतपस्वीनियतव्रतः रिपुष्वपिदयावांश्चतस्मात्कर्णोवृषःस्मृतः युद्धशौंडोमहाबाहुर्नित्योद्यतशरासनः
कर्म्मौवचनेनरेंद्राणांगरुडपूर्णपः विमर्दान्वय्यर्दलानकुन्ततरणामूर्द्धनि मध्यंगतस्वारिसैन्यानांशक्योनिरीक्षितुं त्वाहिवैःपुरुषव
व्याघ्रयोधमुख्यैर्महात्मभिः शरजालसहस्रांशुःशार्दूलविहिताकरः तपन्नेजलदोपयुद्धश्वरथाराःस्वरश्मिभिः दिव्यात्वजलदःकर्णःपर्ज
न्यइववृष्टिमान त्रिदशैरपिचासहिभिःशरवर्षसमंततः अशक्यास्तदयंजेतुंस्ववद्भिर्मांससोणितं कवचेनविहीनश्चकुंडलाभ्यांचपांडु
व सोयमानुषतांप्राप्तोविमुक्तःशक्रदत्तया एकोहियोगोस्यभवेद्धायच्छिद्रेत्वेनंप्रमत्तःप्रमत्ते कृच्छ्रप्राप्तेरथचक्रेनिमग्नेहन्याःसंज्ञे
त्वेतसंज्ञांविचार्य नयुध्यतात्वंयुधिहन्यादजय्यमिसिंहकवीरोपत्तमिवन्नत्वः जरासंधश्चेदिराजोमहात्मामहाबाहुश्चैकलव्योनिषादः एकैक
शोनिहताःसर्वेएतेयोगैस्तैस्तैस्त्वद्धितार्थंमयैव अथापरेनिहताराक्षसेंद्राहिडिंबकिर्म्मीरबकप्रधानाः अलायुधःपरसैन्यावमर्दीघटोत्कच
श्चोग्रकर्म्मातरस्वी ॥द्रोणपर्व्वणिरात्रियुद्धे अर्जुनउवाच कथमस्मद्धितार्थंतेकैश्चयोगैर्जनार्दन जरासंधप्रभृतयोघातिताःपृथिवीश्वराः ॥७॥

वासुदेव उवाच जरासंधश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्भयंकराः दुर्योधनस्तानवश्यं वृणुयाद्रथसत्तमान् ते

स्माभिर्नित्यविद्विष्टाः संश्रयेयुश्च कौरवान् ते हि वीरा महेष्वासाः कृतास्त्रा दृढयोधिनः धार्तराष्ट्रीं चमूं कृत्स्नां रक्षेयुरमरा इव सूतपुत्रो जरासंधश्चेदि

राजो निषादजः सुयोधनं समाश्रित्य जयेयुः पृथिवीमिमां योगैरपि हता यैस्ते तन्मे शृणु धनंजय अजय्या हि विना योगैर्मृधे ते दैवतैरपि एकैको

हि पृथक् तेषां समस्तां सुरवाहिनीं योधयेत्समरे पार्थ लोकपालाभिरक्षितां जरासंधो हि हलिना रौहिणेयप्रधर्षितः अस्मद्वधार्थं चिक्षेप गदां

वै सर्वघातिनीं सीमंतमिव कुर्वाणां नभसः पावकप्रभां व्यदृश्यतापतंती सा शक्रमुक्ता महाशनिः तामापतंतीं दृष्ट्वैव गदां रोहिणिनंदनः प्रति

घातार्थमस्त्रं वै स्थूणाकर्णमवासृजत् अस्त्रवेगप्रतिहता सा गदा प्रापतद्भुवि दारयंती धरां देवीं कंपयंतीव पर्वतान् तत्र स्म राक्षसी घोरा जरा

नाम सुविक्रमा संधयामास तं जातं जरासंधमरिंदम द्वाभ्यां जातो हि मातृभ्यामर्धदेहः पृथक् पृथक् जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततोऽभ

वत् सा तु भूमिगता पार्थ हता सह सबांधवा गदया तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्णेन राक्षसी विनाभूतः स तु रणे जरासंधो महामृधे निहतो भीम

सेनेन पश्यतस्ते धनंजय यदि हि स्यात् गदापाणिर्जरासंधः प्रतापवान् सेंद्रा देवा न तं हंतुं रणे शक्ता नरोत्तम त्वद्धितार्थं हि नैषादिरंगुष्ठेन वि

योजितः द्रोणेनाचार्यकं कृत्वा छद्मना सत्यविक्रमः स तु बद्धांगुलित्राणो नैषादिर्दृढविक्रमः अस्यन्नेको वनचरो बभौ राम इवापरः ए

कलव्यं हि सांगुष्ठमशक्ता देवदानवाः सराक्षसोरगाः पार्थ विजेतुं युधि कर्हिचित् किमु मानुषमात्रेण शक्यः स्यात्प्रतिवीक्षितुं दृढमुष्टिः कृती

न

निसमस्यमानोदिवानिशं त्वद्धितार्थंतुसमयाहतःसंग्राममूर्द्धनि चेदिराजश्चविक्रांतःप्रत्यक्षंनिहतस्तव सचाप्यशक्यःसंग्रामेजेतुंसर्वैःसु
रासुरैः वधार्थंतस्यजातोहमन्येषांचसुरद्विषां त्वत्सहायेनाप्यलोकानांहितकाम्यया हिडिंबबककिर्म्मीराभीमसेनेनपातिताः
रावणेनसमप्राणाब्रह्मयज्ञविनाशनाः हतस्त्वलंबुषोमायावीहैडिंबेनाप्यलायुधः हैडिंबश्चाप्युपायेनशक्त्याकर्णेनघातितः यदिह्येनंना
हनिष्यत्कर्णःशक्त्यामहामृधे मयावध्योभविष्यत्सभैमसेनिर्घटोत्कचः मयाननिहतःपूर्वमेषयुष्मत्प्रियेप्सया एषहिब्राह्मणद्वेषीय
ज्ञद्वेषीचराक्षसः धर्मस्यलोप्तापापात्मातस्मादेषनिपातितः व्यंसिताचाप्युपायेनशक्रदत्तामयानघ येहिधर्मस्यलोप्तारोवध्यास्तेम
मपांडव धर्मसंस्थापनार्थंहिप्रतिज्ञैषाममाव्यया ब्रह्मसत्यंदमःशौचंधर्मोह्रीःश्रीर्धृतिःक्षमा यत्रतत्ररमेनित्यमहंसत्येनतेशपे न
विषादस्त्वयाकार्यःकर्णंवैकर्तनंप्रति उपदेक्ष्याम्युपायंतेयेनतंप्रसहिष्यसि सुयोधनंचापिरणेहनिष्यतिवृकोदरः तस्यापिचवधोपा
यंवक्ष्यामितवपांडव वर्द्धतेतुमुलस्त्वेषशब्दःपरचमूंप्रति विद्रवंतिचसैन्यानित्वदीयानिदिशोदश लब्धलक्षाहिकौरव्याविधमंतिच
मूंतव दहत्येषचवःसंख्येद्रोणःप्रहरतांवरः द्रोणपर्व्वणि त्रिपुष्टे। धृतराष्ट्रउवाच एकवीरवधेमोघाशक्तिःसूतात्मजेयदा कस्मात्स
र्वान्समुत्सृज्यसतांपार्थेनमुक्तवान् तस्मिन्हतेहताहिस्युःसर्वेपांडवसृंजयाः एकवीरवधेकस्मान्नयुद्धेजयमादधे आहूतोननिवर्त्तेत
यदितस्यमहाव्रतं स्वयमाह्वयितव्यःससूतपुत्रेणफाल्गुनः ततोद्वैरथमानीयफाल्गुनंशक्रदत्तया नजघानवृषःकस्मात्तन्ममाचक्ष्व

कुणेर्यथाहस्तगतंहृयेत्फलंयद्बलीयसा तथाशक्तिरमोघा सामोघीभूताघटोत्कचे २५

पे१

संजय नूनंबुद्धिविहीनश्चासहायश्चमेसुतः शत्रुभिर्धर्षितोपायः कथंनुसजयेदरीन् यात्यस्यपरमाशक्तिर्जयस्यचपरायणा साश
क्तिर्वासुदेवेनअमितात्मघटोत्कचे यथावराहस्यशुनश्चयुध्यतोस्तयोरभावेश्वपचस्यलाभः मन्येविद्वन्वासुदेवस्यतद्वद्युद्धेलाभःकर्णहैडिंब
योर्वै घटोत्कचोयदिहन्याद्धिकर्णंपरोलाभःसभवेत्पांडवानां वैकर्तनोवायदितंनिहन्यात्तथापिकृत्यंशक्तिनाशात्कृतंस्यात् इतिप्रा
ज्ञःप्रज्ञयैतद्विचिंत्यघटोत्कचंसूतपुत्रेणयुद्धे अघातयद्वासुदेवोनृसिंहःप्रियंकुर्वन्पांडवानांहितंच संजयउवाच एतच्चिकीर्षितंज्ञा
त्वाकर्णस्यमधुसूदनः नियोजयामासतदाद्वैरथेराक्षसेश्वरं घटोत्कचंमहावीर्यंमहाबुद्धिर्जनार्दनः अमोघायाविघातार्थंराजन्दुर्मंत्रि
तेतव तदैवकृतकार्याहिवयंस्यामकुरूद्वह नरक्षेद्यदिकृष्णस्तंपार्थंकर्णान्महारथात् साश्वध्वजरथःसंख्येधृतराष्ट्रपतेद्भुवि विनाजना
र्दनंपार्थोयोगानामीश्वरंप्रभुं तैस्तैरुपायैर्बहुभीरक्ष्यमाणःसपार्थिवः जयत्यभिमुखःशत्रून्पार्थःकृष्णेनपालितः सविशेषंत्वमोघायाः
कृष्णोरक्षतिपांडवं हन्यात्क्षिप्ताहिकौंतेयंशक्तिर्वृक्षमिवाशनिः धृतराष्ट्रउवाच विरोधीचकुमंत्रीचप्राज्ञमानीममात्मजः यस्यैषसमति
क्रांतोवधोपायोजयंप्रति तवापिसमतिक्रांतमेतद्गावल्गणेकथं एतमर्थंमहाबुद्धेयत्त्वयानावबोधितः संजयउवाच दुर्योधनस्यशकुनेर्ममदुःशासनस्यच रात्रौरात्रौभवत्येषानित्यमेव
समर्थना श्वःसर्वसैन्यानुत्सृज्यजहिकर्णधनंजयं प्रेष्यवत्पांडुपांचालानुपभोक्ष्यामहेततः अथवानिहतेपार्थेपांडुष्वन्यतमंततः स्था

येयं हि वीर्यवत्तस्मात्कस्मोद्दिहन्मतां कस्माद्धि मल्लं वा कुन्तीपार्थः केशवेनोद्धृतः शालोद्देवतोपार्थः पांचालाः पत्र संस्थिताः कस्मात्त्र
याः कस्मवलाः कस्मनाथास्त्वपांडवाः कस्मः पणपणोचैवांजेनानिवामिवचंद्रमाः तस्मात्सर्वाणि शास्त्राणि कस्मेचोत्सृज्य सूतज कस्मिन्हि विह्विषां
दुर्जनो मूलं सर्वे च सर्वहा हन्याघरिहिहिशार्ङ्गकर्णोपारवनेदनं कस्ताच्छमपतीगजनवशेतेस्यान्तस्सगाय: यदि समनिहतः शयीत भगोपदुकुल
पांडुनंदनो महात्मा ननु तव वचनं धानोद्गुरूसर्वामगिरिम मदूवनावशंगजेन मातबुद्धिः कृताप्यवंजाग्रति त्रिदशेभ्यो अप्रमेयहृषीकेशेपुदूका
लेप्यमुत्थन स्वर्जं नेचापि गांडीवधनार्सत्पर्तिकेशवः नसेनेमंच्छतमुत्वे मौले: स्त्रापपितृंशरोणा स्वमांस्त्रासिमाथा येरागन्नुपास्त्रायपहच्युतः
अपैषांतांकथंशर्निंमोघीकुर्यामिति प्रभो पंक्ष्वंवाश्तेयार्थंकर्णाल्कियोमहामनाः स्त्रात्मानं सकथंगानत्रासे सुरुषोत्तमः पारिचित
त्पश्यामि चक्रायुधमारिदमे नमोतिस्त्रिपुलोके युपोजयेततनार्दनं दुर्गापर्ख्र्णोणत्रिपुष्टे संजय उवाच ततः कस्मेमहावाहुं सात्यकिः
सत्यविक्रमः यमत्तोथशार्ङ्गलंकर्णोवतिमहाघः अपवप्रसयः कर्णशक्तिस्वामितविक्रम किमर्थं सूतपुत्रेण न मुक्ता फाल्गुने ठसा
वासुदेवउवाच दुःशासनस्ष कर्णोस्त्रशकुनिस्सहसैंधवः सततं मंत्रयंतिस्म दुर्योधनपुरोगमाः कर्णकर्णमहेष्वास रणेमितपराक्रम
नान्यस्पशक्तिरेषातेमोक्तव्या जयनांवर ऋतेमहारथात्कर्णकुंतीपुत्राद्धनंजयात सहि तेषामति यशा देवानामिव वासवः तस्मिन्वि
निहते पार्थे पांडवाः सृंजयैः सह भविष्यंति गतात्मान: ह्यारवत्निरग्नयः तथेति च प्रतिज्ञातं कर्णेनशिनिपुंगव हृदिनित्यं च कर्णस्य वधो

गांडीवधन्वनः अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधां वरं ततो नावासृजच्छक्तिं पांडवे श्वेतवाहने फाल्गुनस्य हितामस्मन्निर्वाणाय पुरस्ततः
न निद्रा न च हर्षो मे मनसोस्ति युधां वर घटोत्कचे निहतां तां दृष्ट्वा नां शिनिपुंगव मत्सोसां जरं मुक्तं पश्याम्यधनंजयं न पिता न
च मे माता न यूयं भ्रातरस्तथा न च प्राणास्तथा कृष्ण यथा बीभत्सुराहवे त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभं नेच्छेहं सात्वताहं
तद्विना पार्थं धनंजयं अतः प्रहर्षः सुमहान्युयुधानाद्य मे भवत मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थं धनंजयं अतश्च प्रहितो युद्धे
मया कर्णाय राक्षसः नह्यन्यः समरे रात्रौ शक्तः कर्णं प्रबाधितुं संजय उवाच इति सात्यकये प्राह तदा देवकिनंदनः धनंजयहिते युक्त
स्तस्य प्रियेरतस्तदा इति द्रोणपर्वणि त्रिपुटं धृतराष्ट्र उवाच कर्णदुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च अपनीतं महत्तात तवचै
व विशेषतः परिजानीयतां शक्तिमेकघ्नीं सततं रणे अनिवार्यामसह्यां हि देवैरपि सवासवैः सा किमर्थं तु कर्णेन प्रवृत्ते समरे पुरा
न देवकीसुते मुक्ता फाल्गुने वापि संजय संजय उवाच संग्रामाद्विनिवृत्तानां सर्वेषां नो विशांपते रात्रौ कुरुकुलश्रेष्ठ मंत्रोयं संप्रवर्तते
प्रभातमात्रे श्वोभूते केशवं पार्जुनाय वा शक्तिरेषा हि मोक्तव्या कर्णकर्णेति निसशः ततः प्रभातसमये राजन्कर्णस्य दैवतैः
अन्येषां चैव योधानां सा बुद्धिर्नश्यते पुनः दैवमेव परं मन्ये यत्कर्णो हस्तसंस्थया न जघान रणे पार्थं कृष्णं वा देवकीसुतं तस्य हस्त
स्थिता शक्तिः कालरात्रिरिवोद्यता दैवोपहतबुद्धित्वात्संतां कर्णो विमुक्तवान् कृष्णे वा देवकीपुत्रे मोहितो देवमायया पार्थे वा

२२३

शक्रःकस्मैवैवधार्थेवासवीप्रभो धृतराष्ट्र उवाच दैवेनोपहताःपुत्राःस्वबुद्ध्याकेशवस्य च गताहिवासवीहत्वातृणभूतंघटोत्कचं कर्णश्च
ममपुत्राश्चसर्वेचान्येचपार्थिवाः तेनदुष्प्रणीतेनगतावैवस्वतक्षयं भूयएवतुमेशंसयथायुद्धमवर्तत कुरूणांपाण्डवानांचहैडिंबेनि
हतेतदा येचतेभ्यद्रवन्द्रोणंव्यूढानीकाःप्रहारिणः संजयाःसहपांचालास्तेप्यकुर्वन्कथंरणं सोमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायांतंसैन्धवस्य च
अमर्षाज्जीवितंत्यक्त्वागाहमानंवरूथिनीं जृंभमाणमिवव्याघ्रंव्यात्ताननमिवांतकं कथंप्रत्युद्ययुर्द्रोणमस्यंतंपाण्डुसंजयाः आचार्यं
येचतेरक्षन्दुर्योधनपुरोगमाः द्रौणिकर्णकृपास्तात तेचाकुर्वन्किमाहवे भारद्वाजंजिघांसंतौसव्यसाचिवृकोदरौ समार्छन्मामकाः
कानयुद्धेकथंसंजयशंसमे सिंधुराजवधेनेमेघटोत्कचवधेनते अमर्षिताःसुसंक्रुद्धारणंचक्रुःकथंनिशि संजयउवाच हतेघटो
त्कचेराजन्कर्णेननिशिराक्षसे प्रणदत्सुचहृष्टेषुतावकेषुयुयुत्सुषु आपतत्सुचवेगेनवध्यमानेवलेपिच विगाढायांरजन्यांचराज
न्दैन्यंपरांगतः अब्रवीच्चमहाबाहुर्भीमसेनमिदंवचः आवारयमहाबाहोधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं हैडिंबस्यचघातेनमोहोमामावि
शन्महान् एवंभीमंसमादिश्यस्वरथेसमुपाविशत अश्रुपूर्णमुखोराजानिःश्वसंश्चपुनःपुनः कश्मलंप्राविशद्घोरंदृष्ट्वाकर्णस्यवि
क्रमं तंतथाव्यथितंदृष्ट्वाकृष्णोवचनमब्रवीत माव्यथांकुरुकौंतेयनैतत्त्वय्युपपद्यते वैक्लव्यंभरतश्रेष्ठयथाप्राकृतपूरुषे उत्तिष्ठरा
जन्युध्यस्ववहगुर्वीधुरंविभो त्वयिवैक्लव्यमापन्नेसंशयोविजयेभवेत श्रुत्वाकृष्णस्यवचनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः विमृज्यनेत्रेपाणि

ना॰
२२३

भोक्तःसंवचनमब्रवीत् विदिता मे महाबाहो धर्माणां परमा गतिः अन्यस्य धायकं तेन स्यपः कृतेनात्र युध्यते अस्माकं हि वनस्थानां हितोहि
वेन महात्मना बालेनापि मता तेन कृतं सख्यं जनार्दन अस्य हेतोर्गतं तात लापांडवस्य तवाहने अशोकस्स महेष्वासः कामके मामुप
स्थितः उषितस्स महात्मा मामिर्यावन्नासाद्धनंजयः गंधमादनयात्रायां दुर्गेष्वस्य समतागतः पांचाली च यशस्विनी तापेषु तो महात्मना
स्थारंभश्चैव युद्धोनां पं धाषकृतवान्प्रभो मदर्थं दुष्करं कर्म कृतं तेन महाहवे स्वभावा याच मे प्रीतिः सहदेवे जनार्दने सेवक्मे परमा प्रीती
गार्श्चैद्युधरो लकृवे भक्तश्च मे महाबाहुः प्रियो ह्याहं प्रियश्च मे तेन विहीनमिवात्मेयं कस्मलं शोकतापितः पश्यसे मानिवात्मेयं प्राप्य
माणानित्यकैर्वैः द्रोणकर्णौ तिसंयतो पश्यपुत्रं महाद्युती निशीथे पांडवे सैन्यमाप्याप श्यच मार्दितं गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नलव
नेमहत् अनाद्यस कलं वाद्धोर्भीमसेनस्य माधव चित्रावीर्तो च पार्थस्य विक्रमं तेजएव च एष द्रोणास्य कर्णस्य ग्राजाचैव सुयोधनः नि
हतः एस्स संपुवेत्पूष्ण नर्ईतिमे घराः कथं चास्माकं गीवन्ह तपि चैव जनार्दन द्रष्टुं वः प्राप्तवान्स्तुं सतपुत्राणां सगतः कस्य श्री कृष्णः
सर्वान्पश्यतः मम साचिनः निहताणः समः कृष्ण मेममे निर्महाबलः पराभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्महात्मभिः नासीजत्राणो कस्म
मम साचीमहारथः निहताश्च वयं सर्वे संयवेन दुरात्मना निमित्तममवद्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मभिः उपहिंतोवधोपापः कर्णस्य गृहणा
लपे व्यापद्गतस्ववात्प्रैकृ तहिधालक्टुं चकारह असनेवर्तमानस्य हतवर्मा नशोऽभवत् अस्मानजघानमहसा तथा भोपार्हर्मिसारथी

तेथतेरमहेष्वासाः सौभद्रंमृध्यपातयन अस्मिंश्चकालेकौंतेयहतोगांडीवधन्वना सैंधवोपारवंश्रेष्ठस्तन्ननातिप्रियंमम परिशत्रुवधो
माव्योमवेलंतेहिपांडवैः कृष्णाद्रोणोणौपूर्वंहतमाविर्तिमेमतिः एतोमूलंहिदुःखानामस्माकंपुरुषर्षभ एतौलोकनाशायसमा
ख्यातःस्योधनः यत्रवध्योमवेद्रोणःसूतपुत्रस्तुमानुगाः तत्रावधीन्महाबाहुःसैंधवंहूरवासिनं अवश्यंतुमयाकार्यःसूतपुत्रस्यनिग्र
हः ततोयास्याम्यहंवीरस्वयंकर्णजिघांसया भीमसेनोमहाबाहुर्द्रोणानीकेनसंगतः एवमुक्त्वाययौतूर्णंत्वरमाणोयुधिष्ठिरः सवि
स्फार्यमहच्चापंशंखंप्रध्माप्यभैरवं ततोरथसहस्रेणगजानांचशतैस्त्रिभिः वाजिभिःपंचसाहस्रैःपांचालैःसप्रभद्रकैः वृतःशिखंडी
त्वरितोराजानंपृष्ठतोन्वयात ततोभेरीःसमाजघ्नुःशंखंश्चदंशिताः पांचालाःपांडवाश्चैवयुधिष्ठिरपुरोगमाः ततोब्रवीन्महाबाहु
र्वासुदेवोधनंजयं एषप्रयातितरसाक्रोधाविष्टोयुधिष्ठिरः जिघांसुःसूतपुत्रस्यतस्योपेक्षानयुज्यते एवमुक्त्वाहृषीकेशःशीघ्रमश्वा
नचोदयत दूरंचयांतंराजानमन्वगच्छज्जनार्दनः तंदृष्ट्वासहसायांतंसूतपुत्रजिघांसया शोकोपहतसंकल्पंदह्यमानमिवाग्निना
अभिगम्याब्रवीद्व्यासोधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं व्यासउवाच कर्णमासाद्यसंग्रामेदिष्ट्याजीवतिफाल्गुनः सव्यसाचिवधाकांक्षीशक्तिंरक्षित
वानहिसः नचागाद्द्वैरथंजिष्णुर्दिष्ट्यातेनमहात्मना सृजेतांस्पर्धिनावेतौदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः वध्यमानेषुचास्त्रेषुपीडितःसूतनंदनः
वासवींसमरेशक्तिंध्रुवंमुंचेद्युधिष्ठिर ततोभवेत्तेव्यसनंघोरंभरतसत्तम दिष्ट्यारक्षोहतंयुद्धेसूतपुत्रेणमानद वासवींकारणंकृत्वाका

लेनोपहतोस्यसौ तेषेवकाणाद्रोणोनिहतेतातसंयुगे माकुशोभातेश्चेक्ष्माचशोकेमनःकृथाः प्राणिनामिहसर्वेषामेषानिष्ठायुधि
र भ्रातृभिःसहितैःसर्वैःपार्थिवैश्चमहात्मभिः कौरवान्समरेराजन्प्रतियुध्यस्वभारत पंचमेदिवसेतातपृथिवीतेभविष्यति नित्संचगुरुहव
आप्नुधर्मेवानुचिंतय आनृशंस्यंतपोदानंक्षमासत्यंचपांडव सेवेथाःपरमप्रीतोयतोजयः इत्युक्त्वापांडवंव्यासस्तत्रैवांतरधीयत ॥
इतिद्रोणपर्वणिणात्रिषष्ठे संजयउवाच व्यासेनैवमथोक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः स्वयंकर्णवधाद्वीरोनिवृत्तोभारतर्षभ घटोत्कचेतुनिहते
सूतपुत्रेणतांनिशां दुःखामर्षवशंप्राप्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः दृष्ट्वाभीमेनमहतीवार्यमाणांचमूंतव धृष्टद्युम्नमुवाचेदंकुंभयोनिंनिवारय
त्वंहिद्रोणविनाशायसमुत्पन्नोहुताशनात सशरःकवचीखड्गीधन्वीचपरतापनः अभिद्रवरणेद्रोणंमाचतेभीःकथंचन जनमेजयः
शिखंडीचदौर्मुखिश्चयशोधनः अभिद्रवंतसंहृष्टाःकुंभयोनिंसमंततः नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाःप्रभद्रकाः द्रुपदश्चविराटश्चपुत्रभ्रातृ
समन्वितौ सात्यकिःकेकयाश्चैवपांडवश्चधनंजयः अभिद्रवंतवेगेनकुंभयोनिंवधेप्सया तथैवरथिनःसर्वेहस्त्यश्वंपत्तिकिंचन पादाताश्चरणे
द्रोणंपातयंतमहारथं तथासमस्तास्तेसर्वेपांडवेनमहात्मना अभ्यद्रवंतवेगेनकुंभयोनिंवधेप्सया आगच्छतस्तान्सहसासर्वोद्योगेनपां
डवान् प्रतिजग्राहसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ततोदुर्योधनोराजासर्वोद्योगेनपांडवान् अभ्यद्रवत्ससंक्रुद्धइच्छन्द्रोणस्यजीवितं ततःप्रव
वृत्तेयुद्धंश्रांतवाहनसैनिकं पांचालानांकुरूणांचगर्जतामितरेतरं निद्रांधास्तेमहाराजपरिश्रांताश्चसंयुगे नाभ्यपद्यंतसमरेकांचिच्चेष्टांमहार

द्रो
२२५

ध्याः श्रियामाराजनीचैवाघोररूपाभयानका सहस्रयामप्रतिमाव्यभवप्राणाहारिणी। वध्यतांचतथातेषांक्षतानांचविशेषतः अर्द्धरात्रि
समाजेनेनिद्रांधानांविशेषतः मेघैस्यामत्रिरुन्नाहाः क्षत्रियाहीनचेतसः तवचैवपोषांचगातानाह्याविगतेषवः तेतराधाप्रमत्तस्कृष्टीमेनस्व
विशेषतः सधर्ममनुपश्यंतोनजहुःस्वामनीकिनीं अश्वारुपरमेसमुत्सृज्यनिद्रांधाःशेरतेजनाः एषघस्त्रगजेषश्चमेहयेषुचैवभारत निद्रां
धान्नेवुवुधिरेकेचिच्चेष्टांनराधिपाः तानन्येसमरोयोधाःचेष्टयंतोपमश्यंत स्वप्नायमानान्नस्वपरोपरानितिविचेतसः अश्वानांसमरोजघ्नु हा
नेवचपरानपि नानावाचोविमुंचंतोनिद्रांधास्तेमहारणे अस्माकंवमहाराजपरेष्यांवहवोजनाः नाम्यजानंतसमरेनिद्रयामोहितामृशं
तेषामेतादृशींचेष्टांविज्ञायपुरुषर्षभः उवाचवाक्यंवीभत्सुरुच्चैःसंनादयन्दिशः अश्रांताभवंतोनिद्रांधाःसर्वेएवसवाहनाः तमसाचावृते
सैन्येसमाजनसावहुजेनच तेपूर्वंपरिमन्यध्वमुपारमततैसैनिकाः निमीलयतचात्रेवरणभूमौमुहूर्तकं ततोविनिद्राविश्रांताश्चंद्रमस्युदिते
पुनः संसाधयिष्यथान्योन्यंसंग्रामेकुरुपांडवाः तद्वचःसर्वधर्मज्ञधार्मिकस्यविशांपते अरोचयंतसैन्यानितथाचान्योन्यमब्रुवन् चुक्रु
शुः कर्णकर्णेतितदाद्युर्योधनेतिच उपारमतपांडूनांविरताहिवरूथिनी। तथाविक्रोशमानस्यफाल्गुनस्यततस्ततः उपारमतपांडु
नांसेनातवचभारत तामस्यतांचदेवाश्चऋषयश्चमहात्मनः सर्वसैन्यानिचाक्षुद्राःप्रहृष्टाःसमपूजयन् तत्संपूज्यवचोऽक्रूरंसर्वसैन्यानिभा
रत मुहूर्तमस्वपन्राजनश्रांतानिभरतर्षभ सातुसंप्राप्यविश्रामंध्वजिनीतववभारत सुखमाप्तवतीवीरमर्जुनंप्रत्यपूजयत त्वयिवेदा

एम
२२५

स्तथास्त्राणित्वयिबुद्धिपराक्रमौ धर्मस्त्वयिमहाबाहोदयाभूतेषुचानघ यच्चाश्वस्तास्तवेच्छामःशर्मपार्थतदस्तुते मनसश्चप्रियानर्थो
न्वीरक्षिप्रमवाप्नुहि इतितेतंनरव्याघ्रंप्रशंसंतोमहारथाः निद्रयासमवाक्षिप्तास्तूष्णीमासन्विशांपते अश्वपृष्ठेषुचाप्यन्येरथ
नीडेषुचापरे गजस्कंधगताश्चान्येशेरतेचापरेक्षितौ सायुधाःसगदाश्चैवसखड्गाःसपरश्वधाः सप्रासकवचाश्चान्येनराःसुप्ताःपृथ
क्पृथक गजास्तेपन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुगुंठितैः निद्रांधावसुधांचक्रुर्घ्राणनिश्वासशीतलां गजाःशुशुभिरेतत्रनिःश्वसंतोमहीत
ले विकीर्णागिरयोयद्वन्निश्वसद्भिर्महोरगैः समांचविषमांचक्रुःखुराग्रैर्विक्षतांमहीं हयाःकांचनयोक्त्रास्तेकेशरालंबिभिर्युगैः ए
वंहयाश्चनागाश्चयोधाश्चभरतर्षभ युद्धाद्विरम्यसुषुपुःश्रमेणमहतान्विताः ततथानिद्रयामग्नमबोधंप्रास्वपद्भृशं कुशलैःशि
ल्पिभिर्न्यस्तंपटेचित्रमिवाद्भुतं तेक्षत्रियाःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंसायकविक्षतांगाः कुंभेषुलीनाःसुषुपुर्गजानांकुचेषुलग्नाइवका
मिनीनां ततःकुमुदनाथेनकामिनीगंडपांडुना नेत्रानंदेनचंद्रेणमाहेंद्रीदिगलंकृता दशशताक्षककुद्रीतिःसृतःकिरणकेसर
भासुरपिंजरः तिमिरवारणयूथविदारणः समुदियायुदयाचलकेसरी हरवृषोत्तमगात्रसमद्युतिःस्मरशरासनपूर्णसमप्रभः नववधू
स्मितचारुमनोहरःप्रविसृतःकुमुदाकरबांधवः ततोमुहूर्ताद्भगवान्पुरस्ताच्छशलक्षणः अरुणंदर्शयामासग्रसंज्योतिःप्रभांप्रभुः
अरुणस्यतस्यानुजातरूपसमप्रभं रश्मिजालंमहच्चंद्रोमंदंमंदमवासृजत उत्सारयंतःप्रभयातमस्तेचंद्ररश्मयः पर्यगच्छंछनैःस

द्रो.
२९६

वोदिशः खंचक्षितिंतथा ततोमुहूर्त्ताद्भुवनंज्योतिर्भूतमिवाभवत् अप्रख्यमप्रकाशंचजगामाशुतमस्तथा प्रतिप्रकाशितेलोकेदिवा
भूतेनिशाकरे विचेरुर्नविचेरुश्चराजन्नक्तंचरास्ततः बोध्यमानंततत्सैन्यंराजंश्चंद्रस्यरश्मिभिः बुबुधेशतपत्राणांवनंमहदंशुभिर्यथा
यथाचंद्रोदयोद्धूतः क्षुभितः सागरोभवत् तथाचंद्रोदयोद्धूतः सबभूवबलार्णवः ततः प्रववृतेयुद्धंपुनरेवविशांपते लोकेलोकविनाशायप
रंलोकमभीप्सतां ॥ द्रोणपर्वणिरात्रियुद्धे संजयउवाच ततोदुर्योधनोद्रोणमभिगम्याब्रवीदिदं अमर्षवशमापन्नोजनयन्हर्षतेजसी
दुर्योधनउवाच नमर्षणीयाः संग्रामेविश्राम्यंतः श्रमान्विताः सपत्नाग्लानमनसोलब्धलक्ष्याविशेषतः तत्तुमर्षितमस्माभिर्भवतः प्रि
यकाम्यया तएतेपरिविस्रब्धाः पांडवाबलवत्तराः सर्वथापरिहीनाः स्मतेजसाचबलेनच भवतापाल्यमानास्तेविवृद्धास्तुपुनः पुनः
दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणिब्रह्मास्त्रादीनियानिह तानिसर्वाणितिष्ठंतिभवत्येवविशेषतः नपांडवेयानवयंनान्येलोकेधनुर्द्धराः युध्यमान
स्यतेतुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमिते ससुरासुरगंधर्वानिमांल्लोकान्द्विजोत्तम सर्वास्त्रविद्भवान्हन्याद्दिव्यैरस्त्रैर्नसंशयः सभवान्मर्षयत्येतां
स्त्वत्तोभीतान्विशेषतः शिष्यत्वंवापुरस्कृत्यममवामंदभाग्यतां संजयउवाच एवमुद्धर्षितोद्रोणः कोपितस्सुतेनते समन्युरब्रवी
द्राजन्दुर्योधनमिदंवचः स्थविरः सन्परंशक्त्याघटेदुर्योधनाहवे अतः परंमयाकार्यंक्षुद्रंविजयगृद्धिना अनस्त्रविदयंसर्वोहंतव्योस्त्र
विदामतः यद्ब्रवीषिशुभंवायदिवाशुभं तद्वैकर्त्तास्मिकौरव्यवचनात्तवनान्यथा निहत्यसर्वपांचालान्युद्धेकृत्वापराक्रमं

राम
२९६

विमोक्षेकवचेराजन्तस्येनापुत्रमालभे मम्येपद्मकौंतेयमर्जुनं श्रांतमाहवे तस्यवीर्यंमहाबाहोश्रुत्वासेनेकौरव तेनदेवानगंधर्वा
नयक्षानचराक्षसाः उत्सहंतेरणेजेतुंकुपितंसव्यसाचिनं लोकेवेपनभगवानप्रसुधातःप्रभाःसायकैर्वारितस्त्वापिवर्षमाणंमहात्म
ना देवानामस्तथादैत्यायेवाम्बैक्कलगर्विताः निहताःप्रहर्षेद्गृणातदपिविविदितनव गंधर्वाघोषयात्रायांचित्रसेनाद्रयोजिताः एवं
तेह्रियमाणाच्चमोक्षितादृढधन्वना निवातकवचाश्चापिदेवानांशत्रवस्तथा हरैरवध्याःसंग्रामेतेनवीरेणनिर्जिताः दानवानांसह
स्राणिहिरण्यपुरवासिनां विजिग्येपुरुषव्याघ्रःसशक्योमानुषैःकथं प्रत्यक्षंचैवतेसर्वंयथावत्तमिदंतवक्षपितंपांडुपुत्रेणचेष्टतोनोऽपि
रंपते संजयउवाच तेनहासिमशस्तंतमर्जुनंकुपितस्तदा द्रोणंतवसुतोराजनपुनर्वैरमब्रवीत अहंदुःशासनःकर्णःशकुनिश्चमा
तुलस्तथा हनिष्यामोऽर्जुनंसंख्येद्विधाकृत्वाचभारत तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभारद्वाजोहसन्निव अन्ववर्ततराजानंस्वस्तितेस्त्वितिचाब्र
वीत कोहिगांडीवधन्वानंज्वलंतमिवतेजसा अक्षयंक्षपयेत्कश्चित्क्षत्रियःक्षत्रियर्षभं तंवित्तपतिर्नेंद्रोनयमोनजलेश्वरः ना
सुरोरगरक्षांसिक्षपयेयुःसहायुधं मूढास्त्वेतानिभाषन्तेयानीमान्यात्थभारत युद्धेह्यर्जुनमासाद्यस्वस्तिमानकोव्रजेद्गृहान त्वंतुस
र्वाभिशंकित्वान्निष्ठुरःपापनिश्चयः श्रेयसस्त्वद्धितेयुक्तांस्तान्हंतुमिहेच्छसि गच्छत्वमपिकौंतेयमात्मार्थेजहिमाचिरं त्वमप्याशंससेयो
द्धुंकुलजःक्षत्रियोह्यसि इमान्किंसर्वपार्थिवान्घातयिष्यस्यनागसः त्वमस्यमूलंवैरस्यतस्मादासादयार्जुनं एषतेमातुलःप्राज्ञः

क्षत्रधर्म्ममनुव्रतः दुर्य्यते देवीगांधारीप्रयात्यर्जुनमाहवे एषोस्य कुशलो नित्यं द्यूतकृत्कितवः शठः देविता निकृतिप्रज्ञो युधि जेष्यति पां
डवान् त्वया कथितमत्यर्थं कर्णेन सह हृष्टवत् असकृच्छब्दवन्मोहात्तव तातस्य शृण्वतः अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे पांडु
पुत्रान्हनिष्यामः सहिताः समरे त्रयः इति ते कत्थमानस्य श्रुतं संसदि संसदि अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भव तैः सह एष ते पांडवः शत्रुरविशं
कोग्रतः स्थितः क्षत्रधर्ममवेक्षस्व श्लाघ्यस्तव वधो जयात् दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितं कृतकृत्योनृणश्चासि मा भैर्युध्यस्व पां
डवं इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत यतः परैः द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा द्रोणपर्वणि त्रिपुष्टे संजय उवाच त्रिभागमात्रशेषा
यां रात्र्यां युद्धमवर्त्तत कुरूणां पांडवानां च संहृष्टानां विशांपते अथ चंद्रप्रभां मुष्णन्नादित्यस्य पुरःसरः अरुणोभ्युदयां चक्रे ताम्रीकुर्वन्निव दि
वाकरं प्राच्यां दिशि सहस्रांशोरारुणोनारुणीकृतां तापनीयं पथा चक्रे भ्रांतं ततो रविमंडलं ततो रथाश्वान्मनुष्याणानुत्सृज्य सर्वे कु
रुपांडुयोधाः दिवाकरस्याभिमुखा जपंतः संध्यां गताः प्रांजलयो बभूवुः ततो द्वैधीकृते सैन्ये द्रोणः सोमकपांडवान् अभ्यद्रवत्सपांचालान्दु
र्योधनपुरोगमः द्वैधीकृतान्कुरून्दृष्ट्वा माधवोर्जुनमब्रवीत् सपत्नान्सव्यतः कृत्वा सव्यसाचिन्नरमान्कुरून् स माधवमनुज्ञाय कुरु
ष्वेति धनंजयः द्रोणकर्णौ महेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरंजयः आजिशीर्षगतं पार्थं भीमसेनोभ्युवाच ह
भीमसेन उवाच अर्जुनार्जुन बीभत्सो शृणुष्वैतद्वचो मम यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोयमागतः अस्मिंश्चेदागते काले श्रेयो न प्रति

हरि

यस्माते असंभावितरूपसत्वंजनश्चंसंकथयिष्यति तस्मात्वंधर्मयशांसोवीर्यंलाभायमायुध्हि निध्नानीकंपुयांत्रेष्कश्चपदस्यभिमान
कुरु ॥ संजयउवाच सतथ्यमाचीभीमेनचोदितः केशवेनच कर्णादृष्टोणावतिक्रम्यसमंतात्सर्पवारयत् तमाजिशीर्षमापेतं
दृष्ट्वासव्यसाचिन पराक्रांतंपराक्रम्यपतंतंपुरुषर्षभाः नाशक्नुवंस्तारयितुंवर्द्धमानमिवानलं अथदुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चा
पिसौबलः अभ्यवर्षंछरव्रातैः कुंतीपुत्रंधनंजयं तेषामस्त्राणिसर्वेषामुत्तमास्त्रविदांवरः कदर्थीकृत्यराजेंद्रशरवर्षैरवाकिरत्
अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यलघुहस्तोधनंजयः सर्वानविध्यन्निशितैर्दशभिर्दशभिः शरैः उद्भूतारजसोवृष्टिः शरावृष्टिस्तथैवच तमश्च
घोरंशब्दश्चतदासमभवन्महान् नद्यौर्न्नभूमिर्नदिशः प्राज्ञायंततथागते सैन्येनरजसामूढंसर्वमंधमिवाभवत् नैवतेनवयंराजन्
नप्रज्ञासिष्मपरस्परं उद्देशेनहितेनस्मसमयुध्यंतपार्थिवाः विरथारथिनोराजन्समासाद्यपरस्परं केशेषुसमसज्जंतकवचेषुभु
जेषुच हताश्वाहतसूताश्चनिश्चेष्टारथिनोहताः जीवंतइवतत्रस्मसमदृश्यंतभयार्द्दिताः हतानगजान्समाश्लिष्यपर्वतानिववा
जिनः गतसत्वाव्यदृश्यंततथैवसहसादिभिः ततस्त्वभ्यवसृत्यैवसंग्रामाद्दक्षिणांदिशं अतिष्ठद्दाहवेद्रोणोविधूमोग्निरिवज्व

त्वन् तमाजिशीर्षरिक्तांतमपक्रांतंनिशम्य तु समकंपंतसैन्यानिपांडवानांविशांपते भीममानेस्त्रियापुत्रंज्वलंतमिवतेजसा
द्रोणंदृष्ट्वापरेत्रेसुश्चेलुर्म्मम्लुश्चमारिष आह्वयंतंपरानीकंप्रभिन्नमिववारणं नैनमाशंसिरेजेतुंदानवावासवंयथा केचिदासन्नि
रुत्साहाःकेचित्क्रुद्धामनस्विनः विस्मिताश्चाभवन्केचित्केचिदासन्नमर्षिताः हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नराधिपाः अपरे
दशनैरोष्ठानदशन्क्रोधमूर्छिताः आक्षिपन्नायुधान्यन्येममृदुश्चापरेभुजान अन्येचान्वपतन्द्रोणंत्यक्तात्मानोमहौजसः पांचा
लास्तुविशेषेणद्रोणसायकपीडिताः समसज्जंतराजेंद्रसमरेभृशवेदनाः ततोविराटद्रुपदौद्रोणंप्र[illegible]यतूरणे तथाचरंतंसंग्रा
मेभृशंसमरदुर्जयं द्रुपदस्यततःपौत्रास्त्रयएवविशांपते चेदयश्चमहेष्वासाद्रोणमेवाभ्ययुर्युधि तेषांद्रुपदपौत्राणांत्रयाणांनि
शितैःशरैः त्रिभिर्द्रोणोहरत्प्राणांस्तेहतान्यपतन्भुवि ततोद्रोणोजयद्युद्धेचेदिकेकयसृंजयान मत्स्यांश्चैवाजयत्कृत्स्नान्
भारद्वाजोमहारथः ततस्तुद्रुपदःक्रोधाच्छरवर्षमवासृजत द्रोणंप्रतिमहाराजविराटश्चैवसंयुगे तेनिहत्यशरवर्षंतद्रोणःक्षत्रियमर्द
र्दनः तौशरैश्छादयामासविराटद्रुपदावुभौ द्रोणेनछाद्यमानौतौक्रुद्धौसंग्राममूर्द्धनि द्रोणंशरैर्विव्यधतुःपरमंक्रोधमास्थि

तो ततो द्रोणो महाराज क्रोधामर्षसमन्वितः भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां चिच्छेद धनुषी तयोः ततो विराटः कुपितः समरे
तोमरान्दश इषूंश्चिक्षेप च शरान्द्रोणाय वधकाङ्क्षया शक्तिं च द्रुपदो घोरामायसीं स्वर्णभूषितां चिक्षेप भुजगेन्द्राभां
क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति ततो भल्लैः सुनिशितैश्छित्त्वा तांस्तोमरान्दश शक्तिं कनकवैदूर्यां द्रोणश्छिच्छेद सायकैः ततो द्रो
णः सुपीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्दनः द्रुपदं च विराटं च प्रैषयामास मृत्यवे हते विराटे द्रुपदे केकयेषु तथैव च
तथैव चेदिमत्स्येषु पाञ्चालेषु तथैव च हतेषु त्रिषु वीरेषु द्रुपदस्य च नप्तृषु द्रोणस्य कर्म तद्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः
शशाप रथिनां मध्ये धृष्टद्युम्नो महामनाः इष्टापूर्तात्तथा क्षात्राद्ब्राह्मण्याच्च स नश्यतु द्रोणो यस्याद्य मुच्येत यं वा द्रोणः
पराभवेत इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मतां आयाद्द्रोणं सहानीकः पाञ्चाल्यः परवीरहा पाञ्चालास्त्वेकतो
द्रोणमभ्यघ्नन्पाण्डवैः सह दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः सोदर्याश्च यथामुख्यास्तेऽरक्षन्द्रोणमाहवे रक्ष
माणं तथा द्रोणं समरे तैर्महात्मभिः यतमानापि पाञ्चाला न शेकुः प्रतिवीक्षितुं तत्राक्रुध्यद्भीमसेनो धृष्टद्युम्नस्य